

The Gleaner

Vol 19 (1993)

In Memoriam of C. Th. Dimaras

Όψεις της εξωτερικής και εσωτερικής πολιτικής
του Αλή πασά

Ελένη Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη

doi: [10.12681/er.263](https://doi.org/10.12681/er.263)

To cite this article:

Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη Ε. (1993). Όψεις της εξωτερικής και εσωτερικής πολιτικής του Αλή πασά. *The Gleaner*, 19, 136-187. <https://doi.org/10.12681/er.263>

ΟΥΦΕΙΣ ΤΗΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΣΩΤΕΡΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΤΟΥ ΑΛΗ ΠΑΣΑ

Η ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ ἔχει γίνει ἐπανειλημμένα ἀντικείμενο ἔρευνας καὶ ἀρκετὰ βιβλία ἀφιερώνουν μεγάλο μέρος τους στοῦ θέμα αὐτό. Συχνά ἐπίσης ἔχουν ἐξεταστεῖ καὶ οἱ ἐπαφές τοῦ Ἀλῆ με τοὺς σύγχρονους του ξένους περιηγητές. Ἐντούτοις ἡ ἰδιαίτερη αὐτῆ σχέση πού ἀνέπτυξε, ὁ Ἀλῆ Πασάς, καὶ σὲ μικρότερο βαθμὸ ὁ γιός του Βελλῆ Πασάς, με τοὺς ξένους πού τοὺς ἐπισκέπτονταν, σὲ ἀντίθεση με τοὺς ἄλλους ὑψηλὰ ἱστάμενους ἀξιωματούχους τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, δὲν τονίζεται πάντοτε ἐπαρκῶς, οὔτε ἄλλωστε διερευνᾶται βαθύτερα.

Στὴν πραγματικότητα ἡ στάση του αὐτῆ ἀποτελοῦσε μιὰ μορφὴ ἄσκησης τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς του. Καὶ τοῦτο εἶτε γιὰτι οἱ ξένοι αὐτοὶ περιηγητές εἶχαν τὴ διπλὴ ιδιότητα τοῦ ταξιδιώτη καὶ τοῦ ἐπίσημου ἀντιπροσώπου ἐνὸς κράτους, κατὰ κύριο λόγο τῆς Γαλλίας ἢ τῆς Βρετανίας, με συγκεκριμένη ἀποστολὴ στὴν ἐπικράτειά του, εἶτε διότι οἱ περιηγητές αὐτοὶ ἦταν, ἢ ὁ Ἀλῆς πίστευε ὅτι ἦταν, πρόσωπα σημαντικὰ στὴν πατρίδα τους, πού θὰ μπορούσαν ἐνδεχομένως νὰ ἐξυπηρετήσουν τὰ σχέδιά του καὶ νὰ διαδώσουν τὴ φήμη του. Σὲ κάθε περίπτωση ὁ Ἀλῆς προσπαθοῦσε, συχνά με μεγάλη ἐπιτυχία, νὰ δημιουργήσῃ εὐνοϊκὴ εἰκόνα γιὰ τὸ ἄτομό του δίνοντας τὴν ἐντύπωση τοῦ ἄξεστου ἴσως, ἀλλὰ ἱκανοῦ, φιλοπρόδου καὶ φωτισμένου ἡγέτη πού με ἐπιτυχία κυβερνοῦσε ὡς ἀπόλυτος μονάρχης τὴν ἐπικράτειά του καὶ εἰσήγαγε νέο πνεῦμα καὶ μεθόδους ἄγνωστες στὴν ὑπόλοιπὴ Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία.

Ἡ ἐντυπωσιακὴ προσωπικότητα τοῦ Ἀλῆ, οἱ ἔξυπνοι χειρισμοὶ του καὶ ἡ πονηριά με τὴν ὁποία κολάκευε τὴ ματαιοδοξία τῶν ξένων εἶχαν τὶς περισσότερες φορές τὸ ἐπιθυμητὸ ἀποτέλεσμα. Ἐτσι οἱ περισσότεροι ἐπισκέπτες ἔφευγαν ἀπὸ τὰ Γιάννινα γοητευμένοι καὶ ἐπαινώντας τὸ ἔργο του, ἔχοντας δώσει μικρὴ ἢ καθόλου σημασία στὴν τυραννικὴ του διακυβέρνηση, στὸν συμφεροντολογικὸ χαρακτῆρα τῶν ἐνεργειῶν του καὶ στὶς ἀρνητικὲς συνέπειες πού εἶχε ἡ ἐπέκταση τῆς ἐξουσίας του στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο. Δὲν ἦταν πολλοὶ ἐκεῖνοι πού πρόσεξαν μὲν τὰ νεωτεριστικὰ στοιχεῖα

πού είχε εισαγάγει, αντιλήφθηκαν όμως παράλληλα και τα μελανά σημεία της διακυβέρνησής του και τις όδυνηρές επιπτώσεις που είχε για τους Έλληνες, χωρίς να παρασυρθούν από το προσωπείο που παρουσίαζε για να έντυπωσιάσει τους περιηγητές.¹

Πιο κάτω θα εξετάσουμε όρισμένες επιστολές του Άλῃ Πασᾶ προς τρία πρόσωπα —τά δύο απ' αυτά, ο Γεώργιος Φορέστης και ο William Martin Leake, είχαν άμεση σχέση με τῃ διαμόρφωση τῆς έξωτερικῆς πολιτικῆς του. Ὁ γνωστός περιηγητής William Martin Leake, πού βρισκόταν σέ ειδική άποστολή στήν Ελλάδα άπό τό 1804 σταλμένος άπό τό Foreign Office, έκπροσωποῦσε επίσημως τῃ Βρετανία στήν αὐλή τοῦ Άλῃ Πασᾶ άπό τό 1809. Μετά τήν άναχώρησή του στή θέση αὐτή τόν διαδέχτηκε ο Γεώργιος Φορέστης τό 1810. Τό τρίτο πρόσωπο με τό όποιο επίσης άλληλογραφοῦσε ο Άλῃ Πασᾶς ἦταν ο φιλέλληνας Frederick North, ο μετέπειτα λόρδος Guilford, τόν όποιο ο Βεζύρης είχε γνωρίσει ως άπλό περιηγητή. Άπό τά γράμματα αὐτά μπορούμε νά δοῦμε διάφορες πτυχές και πρακτικῆς τῆς πολιτικῆς τοῦ Άλῃ σέ σχέση με τῃ Μεγάλη Βρετανία, καθώς οί άντρες στους όποίους άπευθύνονταν ἦταν οί μὲν δύο Βρετανοί και ο τρίτος Έλληνας άλλά και αὐτός στήν ύπηρεσία τῆς Βρετανίας. Ταυτόχρονα μπορούμε νά παρακολουθήσουμε μέχρι κάποιο σημείο τῃ νοοτροπία τοῦ Άλῃ, διάφορα θέματα πού σχετίζονται με γεγονότα στο έσωτερικό τῆς επικράτειάς του άλλά και τόν αντίχτυπο τῶν διεθνῶν πολιτικῶν εξελίξεων στίς πράξεις και τῃ διαμόρφωση τῆς πολιτικῆς του.

Ἡ πρώτη, και χρονικά παλαιότερη, επιστολή τοῦ Άλῃ, γραμμένη άπό τά Γιάννινα στίς 2/14 Δεκεμβρίου 1808, άπευθύνεται στον Γεώργιο Φορέστη. Ὁ Γ. Φορέστης ἦταν γιός τοῦ Σπυρίδωνα Φορέστη άπό τῃ Ζάκυνθο· ο πατέρας του ἦταν άρχικά γενικός πρόξενος τῆς Βρετανίας στήν Κέρκυρα, και με τήν ἔδρωση τῆς Ἐπτανήσου Πολιτείας διορίστηκε, στίς 29 Ἰουνίου 1803, άπό τόν Γεώργιο Γ' τῆς Μ. Βρετανίας «έπιτετραμμένος λειτουργός» (Resident Minister) στο ἴδιο νησί. Οί Βρετανοί τοῦ προσέ-

1. Για μιᾶ συνθετική παρουσίαση τῶν πληροφοριῶν και τῶν έντυπώσεων, θετικῶν και άρνητικῶν, τῶν ξένων περιηγητῶν σχετικά με τήν προσωπικότητα και τό έργο τοῦ Άλῃ Πασᾶ βλ. Helen Angelomatis-Tsougarakis, *The Eve of the Greek Revival. British Travellers' Perceptions of Early Nineteenth Century Greece*, Λονδίνο και Νέα Ὑόρκη 1990, σ. 18, 32, 34, 45, 46, 49, 51, 55, 60-62, 64, 66, 68, 69, 70, 71, 73, 75, 80, 86, 101, 106, 109, 150, 151, 156, 159, 162, 158, 169, 201, 203, 208. Κ. Σιμόπουλος, *Ξένοι ταξιδιώτες στήν Ελλάδα*, τ. Γ', 1 και 2, Ἀθήνα 1975, σποραδικά και ιδιαίτερα Γ', 2, σ. 563-571.

φεραν για τις υπηρεσίες του τίτλο ευγενείας.² Ο Γεώργιος Φορέστης είχε σταλεί να σπουδάσει στην Αγγλία, αλλά η συμπεριφορά του νέου εκεί δεν προδικάζει την καλή εξέλιξη που θα είχε αργότερα —τό είχε ρίξει στη χαρτοπαιξία και αναγκάστηκε να γυρίσει μάλλον άδοξα στην πατρίδα του.³ Μετά την επιστροφή του άρχισε να εργάζεται κι αυτός για τους Άγγλους, δεν γνωρίζουμε όμως πότε και πώς άρχισε τη σταδιοδρομία του. Την εποχή που του γράφει ο Άλη Πασάς ο Γεώργιος Φορέστης δεν είχε, από όσο ξέρουμε, κάποιο επίσημο αξίωμα στην υπηρεσία της Βρετανίας, το γράμμα όμως κάνει φανερό ότι είχε δραστήρια ανάμειξη στην πολιτική της στην περιοχή. Όπως ήδη αναφέρθηκε, ο Γ. Φορέστης όριστηκε πρόξενος στα Γιάννινα τους πρώτους μήνες του 1810 και από τότε ή δράση του

2. Ο Σπυρίδων Φορέστης, μέλος της γνωστής ζακυνθικής οικογένειας, έπαιξε σημαντικό ρόλο στα πολιτικά πράγματα της Έπτανήσου στα τέλη του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα. Μολονότι αναφέρεται συχνά από τις πηγές, ή προσωπικότητα και το έργο του δεν έχουν εξεταστεί ιδιαίτερα και συστηματικά, και αυτό αφήνει κενά και ασάφειες· π.χ. πριν διοριστεί Resident Minister στην Κέρκυρα, αναφέρεται ως πρόξενος της Βρετανίας άλλοτε στην Κέρκυρα, άλλοτε στη Ζάκυνθο και άλλοτε στην Ήπειρο, στην τελευταία περίπτωση ίσως γιατί συγγέεται με το γιό του Γεώργιο. Ήταν ένθερμος υποστηρικτής των βρετανικών συμφερόντων στην περιοχή και ή κατάληψη της Ζακύνθου από τους Βρετανούς οφείλεται σε μεγάλο μέρος στις ενέργειές του. Βλ. Π. Χιώτης, *Σειρά Ιστορικών Απομνημονευμάτων, Ιστορία της Έπτανήσου και ιδίως της Ζακύνθου από Βενετοκρατίας μέχρι της ελεύσεως των Άγγλων 1500-1816*, τ. 3, Κέρκυρα 1863, σ. 790, 825-6, 884, 900-2, 929. Γ. Ε. Μαυρογιάννης, *Ιστορία των Ιονίων Νήσων άρχομένη τῷ 1797 και λήγουσα τῷ 1815 μετά προεισαγωγής εν ἡ ἐκτιθενται αἱ προηγούμεναι τύχαι αὐτῶν*, Ἀθήνα 1889, τ. 1, σ. 300-1, 361-3, 408-411· τ. 2, σ. 60, 62, 63, 180, 220, 224. John Baggally, *Ali Pasha and Great Britain*, Ὁξφόρδη 1938, σ. 9, 83. Norman E. Saul, *Russia and the Mediterranean 1797-1807*, Σικάγο και Λονδίνο 1970, σ. 88, 90, 166, 169. John Galt, *Voyages and Travels in the Years 1809, 1810, and 1811*, Λονδίνο 1812, σ. 39, 52-53. Έξυπνέτηςος πλήθος Βρετανῶν περιηγητῶν που πέρασαν από τὰ Έπτανήσα και συνῆψε φιλίες με αρκετούς από αυτούς. Ο Σ. Φορέστης διατήρησε ιδιαίτερες σχέσεις με τὸν περιηγητῆ του 18ου αἰ. John Hawkins, στὸ προσωπικὸ ἀρχεῖο του ὁποῖου που βρίσκεται στὸ Chichester, West Sussex County Record Office, σώζονται πληθὸς ἐπιστολές του ἴδιου και τῆς γυναίκας του Ἀντζολας Φορέστη πρὸς τὸν περιηγητῆ, ἀλλὰ και γράμματα πολιτικῶν και στρατιωτικῶν προσωπικοτήτων τῆς Βρετανίας πρὸς αὐτόν, καθὼς και ἄλλο ἐνδιαφέρον βιογραφικὸ ὕλικό. Βλ Francis W. Steer, *The Hawkins Papers; a Catalogue edited by Francis W. Steer, Chichester issued by the West Sussex County Council*, 1962. Ἀρκετὲς ἐπιστολές του Σ. Φορέστη βρίσκονται ἐπίσης ἀνάμεσα στὰ χαρτιὰ του Guilford στὰ τοπικὰ Ἀρχεῖα του Kent στὸ Maidstone.

3. Τὸ πληροφοροῦμαστε ἀπὸ τ' ἀπελπισμένα γράμματα τῆς μητέρας του πρὸς τὸν John Hawkins, West Sussex County Record Office.

κοντά στον Άλη και οι ενέργειές του αναφέρονται συχνά τόσο στα επίσημα έγγραφα της εποχής όσο και από τους περιηγητές που επισκέπτονταν τα Γιάννινα.⁴ Δυστυχώς δεν υπάρχει κάποια συγκεκριμένη εργασία για την προσωπικότητα και τη δράση ούτε του Σπυρίδωνα ούτε του Γεωργίου Φορέστη, μολονότι αποτελούν σημαντικές προσωπικότητες για την εποχή τους και έπαιξαν σημαντικό ρόλο στα Έπτάνησα κατά τη διάρκεια της Άγγλοκρατίας αλλά και πριν από αυτήν, και αναφέρονται πολύ συχνά από τους περιηγητές της εποχής.

Η επιστολή προς τον Γ. Φορέστη είναι αντίγραφο και βρίσκεται ανάμεσα στις αναφορές που έστειλε ο William Martin Leake προς το Foreign Office⁵ κατά τη διάρκεια της παραμονής του στην Ελλάδα στα πλαίσια

4. Βλ. Π. Χιώτης, *ό.π.*, τ. 3, σ. 924· τ. 6, σ. 247. John Baggally, *ό.π.*, σ. 43, 44, 46, 51-55. Gabriel Remérand, *Ali de Tébélin Pacha de Janina (1744-1822)*, Παρίσι 1928, 143, 144, 214. William Plomer, *The Diamond of Jannina. Ali Pasha 1741-1822*, Λονδίνο 1970, 155-8, 190, 196, 200, 214. Thomas Smart Hughes, *Travels in Sicily, Greece and Albania*, Λονδίνο 1820, τ. 1, 438, 441, 443, 446, 448, 449, 450, 464, 465-9· τ. 2, 87, 189. F. C. H. L. Pouqueville, *Histoire de la Régénération de la Grèce, comprenant le précis des événements depuis 1740 jusqu'en 1824...*, Παρίσι 1825, τ. 1, σ. 452, 461, 468, 471. Άνάμεσα στα άλλα χαρτιά του John Hawkins, West Sussex County Record Office, Bundle 20/5, σώζονται όρισμένα κείμενα του Γ. Φορέστη. Το ένα άφορα τα Ίονια Νησιά και γράφτηκε το 1815 κατά παράκληση του Λόρδου Castlereagh, ύπουργού των Έξωτερικών της Μ. Βρετανίας, προφανώς για να του χρησιμεύσει στο Συνέδριο της Βιέννης: «Account of the Seven Ionian Islands, drawn up by Mr George Foresti at the desire of Lord Castlereagh. Vienna January 3rd 1815». Ένα άλλο φέρει τον τίτλο «Project for the cession of the Seven Islands to Austria and Observations, by George Foresti, 9 April 1815», και είναι φανερό ότι θα χρησίμευε πάλι στις διαπραγματεύσεις του Συνεδρίου της Βιέννης. Τέλος υπάρχει και μία έκθεση σχετικά με την Κεφαλονιά το 1814 (πληθυσμός, παραγωγή, εμπόριο κτλ.) που δεν αποδίδεται ρητά σ' αυτόν, αλλά καθώς συμπεριλαμβάνεται μαζί με τις άλλες δύο εκθέσεις θα πρέπει μάλλον να θεωρηθεί ότι όφείλεται στον ίδιο. Η ουσιαστική βοήθεια του Γεωργίου Φορέστη στην κατάληψη της Άγίας Μάρας μνημονεύεται με ιδιαίτερα θερμά λόγια από τους ίδιους τους Άγγλους. *The Annual Register, or a View of the History, Politics, and Literature, for the Year MDCCCX*, Λονδίνο 1810, τ. 52, σ. 440. R. Adair, *The Negotiations for the Peace of the Dardanelles in 1808-09 with despatches and official documents*, Λονδίνο 1845, τ. 2, σ. 322-3, 325.

5. Public Record Office (στο έξής PRO), FO 78/65, φ. 76. Η επιστολή εκδίδεται πω κάτω, σ. 179-180 με την άδεια του PRO. Για την ειδική άποστολή και τις αναφορές του Leake προς το βρετανικό ύπουργείο Έξωτερικών καθώς επίσης και τη σημασία των εγγράφων αυτών βλ. Ελένη Άγγελομάτη-Τσουγκαράκη, «Η Μάνη στις αναφορές του Leake προς το Foreign Office και το έργο του *Travels in the Morea*», *Θησαύρισμα. Άριστίων Πνευματικών εις τόν Δικαίον Β. Βαγιαζάκον, Αα-*

τῆς εἰδικῆς ἀποστολῆς του ἀπὸ τὸ βρετανικὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν. Τὸ ἀντίγραφο τῆς ἐπιστολῆς καὶ ἡ ἀγγλική του μετάφραση ἦταν ἐσωκλειστα στὴν ἀναφορὰ ὑπ' ἀρ. 12 γραμμμένη ἀπὸ τὸν Leake στὰ Γιάννινα στίς 31 Μαΐου 1809. Οἱ λόγοι ποὺ ὑπαγόρευσαν τὴν ἀποστολὴ τῆς θὰ ἐκτεθοῦν πιὸ κάτω. Τὴν ἐποχὴ ποὺ γράφτηκε ἡ ἐπιστολὴ ὁ Γ. Φορέστης βρισκόταν στὴ Μάλτα, ὅπως φανερώνει σημεῖωση στὴν ἀγγλική της μετάφραση· στὸ ἐλληνικὸ κείμενο δὲν ὑπάρχει ἔνδειξη γιὰ τὸν τόπο προορισμοῦ τῆς. Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ἄλῃ πρὸς τὸν Γ. Φορέστη δὲν ἦταν οὔτε ἡ πρώτη οὔτε ἡ μοναδική, ὅπως γνωρίζουμε ἀπὸ διάφορες μνητεῖς, εἶναι ὅμως ἡ μόνη ποὺ ἔχει μέχρι στιγμῆς βρεθεῖ. Μολονότι, ὅπως ἀναφέρθηκε, ὁ Γ. Φορέστης δὲν φαίνεται νὰ εἶχε κάποια γνωστὴ σ' ἐμᾶς ἐπίσημη ιδιότητα στὴν ὑπηρεσία τῆς Βρετανίας τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, τὸ γράμμα ποὺ ἀπευθύνεται σ' αὐτὸν τοῦ ζητοῦσε στὴν οὐσία νὰ διαβιβάσει τὰ αἰτήματα τοῦ Πασᾶ στὴ βρετανικὴ ναυτικὴ διοίκηση τῆς Μεσογείου.

Στὴν ἀρχὴ τῆς ἐπιστολῆς του ὁ Ἄλῃ ἀναφέρει ὅτι εἶχε στείλει πρὶν λίγες μέρες καὶ ἄλλο γράμμα στὸν Φορέστη μὲ ραγιάδες του ποὺ ταξίδευαν γιὰ ἐκεῖ, δηλαδὴ γιὰ τὴ Μάλτα, στὸ ὁποῖο ἐξέθετε «εἰς πλάτος τὰ δέοντα» καὶ περίμενε ἀπάντησιν. Ἄλλῃ ἔνδειξη γιὰ τὸ περιεχόμενον ἐκείνου τοῦ γράμματος δὲν δίνεται. Κατόπιν τὸν ἐνημερώνει γιὰ τὶς εἰδήσεις ποὺ ἔλαβε ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη σχετικὰ μὲ τὴν ἐξέλιξη τῶν διαπραγματεύσεων στὰ Δαρδανέλλια ἀνάμεσα στὸν ἐκπρόσωπο τῆς Ὑψηλῆς Πύλης Σαχῆτῃ Ἐφέντῃ καὶ τὸν Robert Adair, πληρεξούσιο πρεσβευτῆ τῆς Μ. Βρετανίας γιὰ τὴ σύναψη εἰρήνης μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν. Κατὰ τὶς πληροφορίες τοῦ Ἄλῃ, οἱ διαπραγματεύσεις προχωροῦσαν ἱκανοποιητικὰ καί, κατὰ τὴ γνώμη του, πρέπει νὰ εἶχαν πιὰ ὀλοκληρωθεῖ καὶ ὁ βρετανὸς πρεσβευτῆς νὰ εἶχε εἰσέλθει στὴν Κωνσταντινούπολη· τὴν ἐπιβεβαίωση τοῦ γεγονότος τὴν περίμενε ἐντὸς τῶν ἡμερῶν. Αὐτὸ δὲν ἦταν ἀπολύτως ἀκριβές, διότι ἡ ἐπιστολὴ γράφτηκε εἴκοσι περίπου μέρες πρὶν ἀπὸ τὴν ὑπογραφὴ τῆς συνθήκης εἰρήνης ποὺ ἔγινε στίς 5 Ἰανουαρίου 1809.

Εἶναι πολὺ πιθανὸ ἐν γνώσει του ὁ Ἄλῃ νὰ ἔγραψε μὲ διπλωματικὸ τρόπο αὐτὴ τὴν, τυπικὴ ἴσως, ἀνακρίβεια ὥστε νὰ παρουσιάσει πιὸ ἐπείγοντα ὅσα ζητοῦσε ἀμέσως πιὸ κάτω ἀπὸ τὴ βρετανικὴ κυβέρνησι. Ἡ εἰκασία αὐτὴ βασιζέται στὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Ἄλῃ Πασᾶς εἶχε παίξει σημαντικὸτατο ρόλο στὴν ἐπίτευξιν τῆς εἰρήνης αὐτῆς, ὅπως δηλώνει ὁ Leake: «... his having assisted us in effecting the peace concluded between His Majesty and the Porte. That his assistance upon this

κωνικαὶ Σπονδαί, 10 (1990), 339-342. Helen Angelomatis-Tsougarakis, ὁ.π., σποραδικά. J. B. Baggally, ὁ.π., σ. 29 κ.έ, 48, 56, 57.

important occasion was of the greatest utility has been acknowledged by Mr Adair and imputed to him by our enemies, and I lately received a convincing proof of it in the communication which his Highness made to me of a letter written to him by the Ottoman Ministry a short time before the arrival of the Grand Vezir Youssouf Pasha at Constantinople.»⁶ Θά πρέπει λοιπόν να ήταν απόλυτα ενημερωμένος για όλες τις εξελίξεις μέσα σε διάστημα πέντε ή έξι ημερών, όσο δηλαδή έκαναν οι τατάρηδες του την απόσταση Κωνσταντινούπολη-Γιάννινα, ώστε η δήλωση της αποψής του ότι οι διαπραγματεύσεις πρέπει να είχαν ολοκληρωθεί και ο πρεσβευτής να είχε εγκατασταθεί στην Πόλη τρείς εβδομάδες πριν από το γεγονός φαίνεται περίεργη. 'Ο 'Αλή Πασάς είχε ίσως την καλύτερη και ταχύτερη ενημέρωση από όλους μέσα στην 'Οθωμανική Αυτοκρατορία χάρη στους πράκτορές του και την οργάνωση του δικτύου των τατάρηδών του, του ταχυδρομείου του. Συχνά ήταν εκείνος που ενημέρωνε πρώτος τους βρετανούς πράκτορες για τις έσωτερικές και έξωτερικές εξελίξεις, όπως φαίνεται και από την επιστολή υπ' άρ. 5 προς τον Leake που δημοσιεύεται και σχολιάζεται πιο κάτω, αλλά και από τις αναφορές του ίδιου του βρετανού περιηγητή και από άλλες πηγές.⁷ Είναι χαρακτηριστικό ότι η ανακριβής πληροφορία του 'Αλή για την ολοκλήρωση των διαπραγματεύσεων για την ειρήνη προκάλεσε προβλήματα στους Βρετανούς, και για το λόγο αυτό ο R. Adair τó αναφέρει σε επιστολή του προς τον Πασά και με διπλωματικό τρόπο τον παρακαλεί να είναι πιο προσεκτικός στη μετάδοση πληροφοριών.⁸

Στη συνέχεια ο 'Αλής δήλωνε ότι περίμενε τις αναγκαίες οδηγίες και άμέσως κατόπιν εξέθετε τις απαιτήσεις του από τη Βρετανία. Ζητούσε λοιπόν να δοθεί έντολη από το ναύαρχο Collingwood ώστε ο βρετανικός στόλος που βρισκόταν στην περιοχή να τεθεί υπό τις διαταγές του και να παραμείνει πάντοτε κοντά του. Κι αυτό γιατί είχε την πρόθεση, άμέσως μόλις έρχόταν η είδηση ότι ο πρεσβευτής R. Adair μπήκε στην Πόλη, να κινηθεί με όλες του τις δυνάμεις κατά των έχθρών τους, δηλαδή των Γάλλων, και χρειαζόταν τη συνδρομή των βρετανικών πλοίων με την έλπίδα «να κάμωμεν μεγάλην δουλίαν». Στο τελευταίο μέρος της επιστολής ο 'Αλής ζητούσε από τον Φορέστη να μεταβιβάσει στον βρετανό ναύαρχο τó

6. PRO, FO 78/65, φ. 74β. Λεπτομέρειες για τó ίδιο θέμα επαναλαμβάνονται και σε μια πολύ μεταγενέστερη αναφορά, FO 78/65, φ. 127β.

7. Βλ. πιο κάτω σ. 182-3. PRO, FO 78/65 passim. Κ. Γ. Σφήκας, «Τό ταχυδρομείο του 'Αλή Πασά», *Ήπειρωτική Έστία* 2 (1953), 1133-6. Βλ. και έδω σ. 148-9.

8. Robert Adair, *δ.π.*, τ. 2, σ. 133.

παραπάνω και επαναλάμβανε με έμφαση την ανάγκη να χρησιμοποιηθεί ο αγγλικός στόλος εγγαίως και να μη χαθεί ή ευκαιρία για την επίτευξη του κοινού σκοπού πριν προφτάσουν να δυναμώσουν οι έχθροι τους. Τέλος, έγραφε ότι θα περίμενε την απάντηση του Φορέστη στο αίτημά του.

‘Η ουσία της επιστολής του ‘Αλῆ, τουλάχιστον όπως την εκτίμησαν οι Βρετανοί, ήταν πώς ο Πασάς ήταν απόλυτα πρόθυμος να συμμετάσχει σε επιχειρήσεις κατά των Γάλλων άμεσα μόλις υπογραφόταν η ειρήνη ανάμεσα στη Μ. Βρετανία και την Τουρκία. ‘Επίσης θεωρήθηκε ότι ο ‘Αλῆς δέν ζητούσε ανταλλάγματα, ούτε έθετε όρους προκειμένου να κινηθεί εναντίον των Γάλλων. Αυτό τουλάχιστον δηλώνει ο Leake στο έγγραφο που ήδη αναφέραμε, στο όποιο επισυνάπτει και τó γράμμα του ‘Αλῆ με τή μετάφρασή του. ‘Η αναφορά του Leake, γραμμένη δεκαεπτά σχεδόν μήνες μετά τó γράμμα πρós τόν Γ. Φορέστη, σχετίζεται με τίς ύπαναχωρήσεις τῆς πολιτικῆς του ‘Αλῆ στο θέμα αυτό και τίς απαιτήσεις που ήγειρε προκειμένου να κινηθεί κατά των Γάλλων. ‘Ο Leake είχε συναντήσει τόν ‘Αλῆ για να προσπαθήσει να τού επισημάνει ότι ó άγώνας του κατά τού ‘Ιμπραήμ Πασά του Μπερατίου ήταν πολιτικά λανθασμένος και ότι ή διαίρεση θά ώφελοῦσε μόνο τούς Γάλλους στην Κέρκυρα.

‘Ο Πασάς προσπάθησε να δικαιολογηθεί για τή στάση του όσο μπορούσε, χωρίς όμως να δείξει κάποια πρόθεση να αλλάξει τήν τακτική του. ‘Επανάλαβε πάντως τήν υπόσχεση να εγκαταλείψει τά σχέδιά του και να έπιτεθεί κατά των Γάλλων όποτε τού δοθεί ή έντολή από τήν ‘Υψηλή Πύλη, ή αν έλάμβανε οικονομική βοήθεια από τή Βρετανία. ‘Ο Leake τότε αναγκάστηκε να τού υπενθυμίσει τήν πρόταση που είχε κάνει στόν βρετανό ναύαρχο, τόν διοικητή του στόλου τῆς Μεσογείου, λίγο πριν από τήν άφιξη τού ίδιου στην Πρέβεζα, και να τού παρουσιάσει ένα αντίγραφο τῆς επιστολής που είχε στείλει στόν Φορέστη στις 2/14 Δεκεμβρίου 1808, γιατί και στις δύο περιπτώσεις έδινε τήν ίδια ξεκάθαρη διαβεβαίωση ότι ήταν πρόθυμος να συνεργαστεί άμεσα με τούς Βρετανούς εναντίον των Γάλλων.

‘Ο ‘Αλῆς προσπάθησε να εξηγήσει ότι και στις δύο εκείνες περιπτώσεις ή προσφορά του να δράσει κατά των Γάλλων χωρίς προηγουμένως να έχει κηρυχτεί πόλεμος μεταξύ τῆς Τουρκίας και τῆς Γαλλίας βασιζόταν πάντοτε στην προϋπόθεση ότι σε μιá τέτοια περίπτωση ή Μ. Βρετανία θά τού παρείχε όλα όσα είχε ζητήσει κατά τή συνάντηση που είχε με τόν Leake τó 1807 και για τήν εξασφάλιση των όποιων είχε στείλει στη Βρετανία τόν Σεΐτ ‘Αχμέτ ‘Εφέντη.⁹ Σ’ αυτά ó Leake απάντησε ότι ήταν κρίμα που ó

9. Βλ. PRO, FO 78/57, φ. 191-202^a, 214-217, FO 78/61, φ. 36, 38-40, 52-

Ἄλῃς δὲν εἶχε ἐκφραστεῖ σαφέστερα στὸ γράμμα του πρὸς τὸν Φορέστη, καθὼς δὲν εἶχε προφανῶς πειστεῖ, μετὰ τὴν ἐπιστροφή τοῦ Σεῖτ Ἀχμέτ Ἐφέντη ἀπὸ τὴν Ἀγγλία, ὅτι δὲν ὑπῆρχαν παρὰ ἐλάχιστες ἐλπίδες γιὰ νὰ τοῦ δοθεῖ χρηματικὴ βοήθεια ἐκ μέρους τῆς Βρετανίας. Ὁ Leake ἀπέφυγε νὰ σχολιάσει περαιτέρω τὸ θέμα ἔχοντας πειστεῖ ὅτι ὁ Πασὰς εἶχε ἤδη κατανοήσει τὴ δυσαρέσκεια πού ἡ συμπεριφορὰ του προκαλοῦσε στὴ Βρετανία. Ἡ ἀποψη του ἦταν ἐπίσης ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ μεταχειρίζονται τὸν Ἄλῃ πάντοτε μὲ μεγάλο σεβασμὸ καὶ ὑπομονή ὅσο οἱ Γάλλοι κατεῖχαν τὴν Κέρκυρα καὶ λόγῳ τῆς μεγάλης καὶ σχεδὸν ἀνεξάρτητης δύναμης πού εἶχε στὴν περιοχὴ, καὶ τέλος ἐξαιτίας τοῦ σπουδαίου ρόλου πού ἔπαιξε, ὅπως ἀναφέρθηκε, στὴ σύναψη τῆς εἰρήνης μὲ τὴν Τουρκία.

Ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Ἄλῃ πρὸς τὸν Φορέστη καὶ τὴ σχετικὴ μὲ αὐτὴν ἀναφορὰ τοῦ Leake βλέπουμε λεπτομερέστερα ὀρισμένες πτυχές τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς του καὶ τοῦ τρόπου πού χειριζόταν τὶς διπλωματικὲς ἐπαφές του μὲ τοὺς Βρετανούς, θέματα ἀρκετὰ ἴσως συζητημένα καὶ λίγο ὡς πολὺ γνωστὰ ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία του μὲ τὸν βρετανὸ ναύαρχο G. L. N. Collingwood¹⁰ τὸ 1808-9 καὶ ἄλλες πηγές πού παρουσιάζουν ὅμως ἀκόμη πολλὰ κενά, τὰ ὁποῖα θὰ καλυφθοῦν ὅταν δημοσιευτοῦν οἱ ἀνέκδοτες ἀκόμη πηγές γιὰ τὸ θέμα αὐτό.

Οἱ τέσσερις ἐπιστολές τοῦ Ἄλῃ πού ἀκολουθοῦν, οἱ ὑπ' ἀρ. 2-5, ἀπευθύνονται πρὸς τὸν William Martin Leake καὶ προέρχονται ἀπὸ τὸ προσωπικὸ ἀρχεῖο τοῦ περιηγητῆ πού βρίσκεται στὸ Hertfordshire County Record Office.¹¹ Τὸ ἀρχεῖο αὐτὸ ἦταν προηγουμένως στὴν κατοχὴ ἀπογόνου τῆς οἰκογένειας τοῦ Leake ἀπὸ τὸν ὁποῖο εἶχε λάβει τὴν ἄδεια νὰ

55. John Baggally, *ὁ.π.*, σ. 31-36. Βλ. ἐπίσης πρὸ κάτω σημ. 67. Στὴ συνάντηση ἐκείνη ὁ Ἄλῃς εἶχε ζητήσει τὴν παρουσία τοῦ βρετανικοῦ στόλου στὶς ἀκτὲς τῆς ἐπικρατείας του ὥστε νὰ μπορέσει νὰ ἀποφύγει τὸν ἀνεφοδιασμὸ τῶν Γάλλων στὰ Ἴονια μὲ τὶς ἀναγκαῖες προμήθειες· εἶχε ἐπίσης ζητήσει τὴν ἐνίσχυσή του μὲ πυροβολικὰ, πυρομαχικὰ καὶ χρήματα, ἂν βρισκόταν στὴν ἀνάγκη νὰ ἀποκρούσει γαλλικὴ εἰσβολὴ ἀπὸ τὴ Δαλματία. Τέλος, εἶχε ἀπαιτήσει οἱ Βρετανοὶ νὰ καταλάβουν γιὰ λογαριασμὸ του καὶ νὰ τοῦ παραδώσουν τὴν Ἁγία Μαύρα. Ἡ ἀπαίτησή του νὰ τοῦ δοθεῖ τὸ νησί δὲν ἔγινε δεκτὴ ἀπὸ τοὺς Βρετανούς. Ὁ ναύαρχος G. L. N. Collingwood σὲ γράμμα του πρὸς τὸν Ἄλῃ στὶς 9 Δεκεμβρίου 1807 εἶχε ἀρνηθεῖ νὰ χρησιμοποιήσει βρετανικὰ πλοῖα καὶ στρατεύματα γιὰ ἄλλο λόγο παρὰ γιὰ τὸν ἀποκλεισμὸ τῶν Ἴονίων, ὥστε νὰ μὴ λαβαίνουν ἐφόδια οἱ Γάλλοι, καὶ εἶχε δηλώσει: ὅτι ἂν ὁ Πασὰς τὸ ἐπιθυμοῦσε θὰ μπορούσε ὁ ἴδιος νὰ καταλάβει τὴν Κέρκυρα μὲ τοὺς Ἀρβανίτες του μέσα σὲ λίγες μέρες. Βλ. G. L. N. Collingwood, *A Selection from the Public and Private Correspondence of Vice-Admiral Lord Collingwood*, Λονδίνο 1829, σ. 322-3.

10. *Στὸ ἴδιο*, σ. 322-3, 346, 370, 383, 425, 450.

11. Ἡ ἔκδοση τῶν ἐπιστολῶν γίνεται μὲ τὴν ἄδεια τοῦ Ἀρχείου.

δημοσιεύσει τέσσερις ακόμη επιστολές του 'Αλή Πασᾶ ὁ F. H. Marshall.¹² "Όλες οἱ ἐπιστολές φυλάσσονται σήμερα στὸ τοπικὸ βρετανικὸ ἀρχεῖο ποὺ ἀναφέρθηκε. Οἱ ἐπιστολές ποὺ ἐκδόθηκαν τότε εἶχαν ἐπιλεγεῖ ἐπειδὴ, οἱ τρεῖς ἀπὸ αὐτὲς τουλάχιστον, ἦταν περισσότερο ἐνδιαφέρουσες. Ὁ χωρισμὸς ἕμως αὐτὸς τελικὰ ἐμπόδισε τὸν ὀλοκληρωμένο σχολιασμό τοῦ συνόλου τῶν ἐπιστολῶν, τὴν παρακολούθηση τῆς ἐξέλιξης τῆς προσωπικῆς σχέσης τῶν δύο προσώπων, τὶς πτυχές τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τοῦ 'Αλή κατὰ τὴ διάρκειά ἐνὸς σχεδὸν ἔτους, καὶ φυσικὰ τὴ δυνατότητα σύγκρισης τῶν στοιχείων ποὺ περιέχουν μὲ τὶς ἀναφορές τοῦ Leake πρὸς τὸ Foreign Office. Πιὸ κάτω θὰ προσπαθήσουμε, παράλληλα μὲ τὴν παρουσίαση τῶν ἀνέκδοτων ἐπιστολῶν, νὰ συσχετίσουμε, ὅσο εἶναι ἐφικτὸ στὰ πλαίσια τῆς ἐργασίας αὐτῆς, τὰ πιὸ πάνω στοιχεῖα ὥστε νὰ ἀποκτήσουμε σαφέστερη εἰκόνα.

'Η χρονικὰ παλαιότερη ἐπιστολὴ τοῦ 'Αλή, ἡ ὑπ' ἀρ. 2, γράφτηκε στὴν Πρέβεζα στὶς 24 Μαρτίου, 5 'Απριλίου μὲ τὸ καινούριο ἡμερολόγιο, 1809.¹³ Ὁ Leake ποὺ εἶχε φτάσει ἀπὸ τὴν 'Αγγλία στὴν Πρέβεζα ὡς διαπιστευμένος ἐκπρόσωπος τῆς χώρας του στὴν ἀλλή τοῦ Πασᾶ, συνοδευόμενος ταυτόχρονα τὰ κανόνια καὶ τὰ πυρομαχικὰ ποὺ ἔστειλαν οἱ Βρετανοὶ στὸν 'Αλή,¹⁴ εἶχε ἀποβιβαστεῖ στὴν Πρέβεζα τὴν 1η Μαρτίου 1809 καὶ εἶχε συναντήσῃ τὸν Πασᾶ.¹⁵ Στὴ συνάντησή ἐκείνη ὁ 'Αλής εἶχε ἐνημερώσει τὸν βρετανὸ ἀπεσταλμένο γιὰ τὶς δραστηριότητες τοῦ Robert Adair στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου εἶχε πλέον εἰσέλθει ὡς πρεσβευτῆς τῆς Μ. Βρετανίας, καὶ τὶς ὁδηγίες ποὺ εἶχε λάβει ἀπὸ αὐτόν. Τὸν εἶχε ἐπίσης ἐνημερώσει γιὰ τὶς ἔγγραφες διαμαρτυρίες τοῦ γάλλου διοικητῆ τῶν Ἰονίων Νήσων σχετικὰ μὲ τὴν ἀναμενόμενη ἐπίθεση κατὰ τῆς Πάργας· εἶχε ἐπίσης ἐκθέσει τὶς δικές του ἀπόψεις ὅσον ἀφορᾷ μιὰ ἐνδεχόμενη γαλλικὴ εἰσβολή, εἶχε ἐκθειάσει τὴν ἐτοιμότητα τῶν δικῶν του στρατευμάτων. Τέλος, συνέχιζε νὰ ἀπαιτεῖ τὴν κατάληψη τῆς Ἁγίας Μαύρας γιὰ λογαριασμό του καὶ εἶχε ἐκφράσει τὴν ἀπογοήτευσή του γιὰ τὸ γράμμα ποὺ τοῦ εἶχε στείλει ὁ βρετανὸς βασιλιάς. Μετὰ τὴ συνάντησή αὐτὴ ὁ Leake, ἀφοῦ παρέμεινε ἕνα διάστημα στὴν Πρέβεζα, ἀναχώρησε στὶς 15 Μαρτίου γιὰ Βόνιτσα καὶ ἀπὸ ἐκεῖ προχώρησε γιὰ νὰ περιοδεύσει τὴν Ἀκαρνανία καὶ τὴν

12. «Four letters of Ali Pasha to William Martin Leake», *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher* 9 (1932), 158-168.

13. Hertfordshire County Record Office, Acc. 599, No 85621. Βλ. καὶ πιὸ κάτω σ. 180-1.

14. Γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ βλ. σχετικὲς πληροφορίες πιὸ κάτω σ. 176-8.

15. PRO, FO 78/65, φ. 17-20.

Αιτωλία. Στις 24 Μαρτίου / 6^ο Απριλίου 1809, όταν τοῦ ἔγραψε τὸ γράμμα ὁ Πασάς, βρισκόταν στὸ χωριὸ Μπαμπίνι τοῦ Ξηρομέρου.¹⁶ Ὅπως θὰ δοῦμε, οἱ συνεχεῖς μετακινήσεις τοῦ περιηγητῆ καὶ ἡ ἀπόσταση ἀπὸ τὴν Πρέβεζα δὲν παρουσίαζαν κανένα πρόβλημα καὶ τὸ γράμμα τοῦ Πασᾶ ἔφτασε ἀμέσως στὸν προορισμὸ του.

Στὸ σύντομο γράμμα του ὁ Ἄλῆς παραπονιόταν ἐπειδὴ, ὅσο διάστημα βρισκόταν στὴν Πρέβεζα, δὲν εἶχε δεῖ κανένα βρετανικὸ πλοῖο στὴν περιοχή. Καθὼς ἤδη σχολιάστηκε, ἡ παρουσία τοῦ βρετανικοῦ στόλου στίς ἀκτές του ἦταν μόνιμη ἀπαίτηση τοῦ Ἄλῆ. Στὴ συνέχεια ὁ Πασάς ζητοῦσε νὰ ἐπιστρέψει ὁ Leake τὸ δυνατόν γρηγορότερο στὴν Πρέβεζα, γιατί ἤθελε νὰ συζητήσουν ἐπειγόντως γιὰ μιὰ (πολλὰ ἀναγκαίαν ὑπόθεσιν), σχετικὰ μὲ τὴν ὁποία δὲν μπορούσε νὰ τοῦ γράψει.

Τὸ γράμμα πρέπει νὰ ἔφτασε στὰ χέρια τοῦ περιηγητῆ μέσα στίς προσεχεῖς δύο μέρες, καθὼς τὰ ξημερώματα τῆς 9ης Ἀπριλίου 1809, Κυριακὴ τοῦ Πάσχα, κατέπλευσε ἀπὸ τὴ Βόνιτσα στὴν Πρέβεζα.¹⁷ Ἡ συνάντησή μὲ τὸν Ἄλῆ, «μυστικῆ», ὅπως χαρακτηρίζεται, πραγματοποιήθηκε τὴν ἴδια ἡμέρα, καὶ αὐθημερὸν πάλι ὁ Leake ἔγραψε ἀναφορὰ γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ πρὸς τὸν George Canning, ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν τῆς Βρετανίας, ἀπὸ ὅπου καὶ ἀντλοῦμε καὶ τίς σχετικὲς πληροφορίες.¹⁸

Ὁ Πασάς εἶχε πληροφορηθεῖ ἀπὸ τὸν πράκτορά του στὴν Πόλη ὅτι στίς 23 Μαρτίου (μᾶλλον σύμφωνα μὲ τὸ νέο ἡμερολόγιο, γιατί δὲν θὰ ἦταν δυνατόν νὰ εἶχε μάθει ὁ Ἄλῆς τὰ νέα σὲ μιὰ μόνο μέρα, ἀφοῦ στίς 24 τοῦ ἴδιου μήνα κατὰ τὸ παλαιὸ ἔγραψε τὸ γράμμα πρὸς τὸν Leake) τρεῖς ἀξιωματικοί, ἓνας Γάλλος καὶ δύο Ρῶσοι, εἶχαν φέρει ἐπιστολὴ τοῦ Τσάρου Ἀλεξάνδρου πρὸς τὴν Πύλη. Μὲ αὐτὴ τὴν πληροφοροῦσε ὅτι διέκοπτε τίς ρωσοτουρκικὲς διαπραγματεύσεις στὸ Ἰάσι ὕστερα ἀπὸ τὴν ὑπογραφή εἰρήνης ἀνάμεσα στὴν Τουρκία καὶ τὴ Μ. Βρετανία. Ἄν ἡ Τουρκία ἐπιθυμοῦσε τὴν ἐπανάληψη τῶν διαπραγματεύσεων, θὰ ἔπρεπε νὰ ἐκδιώξει τὸν βρετανὸ πρεσβευτὴ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη.¹⁹ Ἀπάντηση στὰ πιὸ πάνω ἀναμενόταν μέσα σὲ δεκαοκτὼ ὥρες. Τὸ Ντιβάνι προσπάθησε νὰ κερδίσει χρόνο πρὶν δώσει ἀπάντηση, ἀλλὰ καθὼς οἱ ἀπεσταλμένοι ἐπέμεναν ἐλήφθη ἡ ἀπόφαση νὰ τοὺς ἀπαντήσουν ἀρνητικὰ. Τὸ γεγονός τῆς διακο-

16. Βλ. William Martin Leake, *Travels in Northern Greece*, Λονδίνο 1835, τ. 3, σ. 492-578· τ. 4, σ. 8.

17. William Martin Leake, *ἰ.π.*, τ. 4, σ. 25.

18. PRO, FO 78/65, φ. 42-45.

19. Γιὰ τὸ ἴδιο θέμα ἔγραψε στὸν Leake καὶ ὁ βρετανὸς πρεσβευτὴς ἀπὸ τὴν Πόλη στίς 27 Μαρτίου 1908, βλ. Robert Adair, *ἰ.π.*, τ. 2, σ. 144-5.

πῆς τῶν ρωσοτουρκικῶν διαπραγματεύσεων κοινοποιήθηκε ἀμέσως στοὺς κυβερνήτες τῶν ἐπαρχιῶν τῆς αὐτοκρατορίας, διότι προοιωνίζε πόλεμο μὲ τὴ Γαλλία. Ὁ Ἀλῆ Πασάς ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς κυβερνήτες αὐτούς. Παράλληλα, ὁ πράκτοράς του στὴν Πόλη τὸν πληροφοροῦσε ὅτι, σὲ περίπτωση πολέμου, ἡ ὀθωμανικὴ κυβέρνησις ὁμολογοῦσε καθαρὰ ὅτι θὰ ἦταν ἀνίκανη νὰ τοῦ στείλει προμήθειες, χρήματα ἢ στρατεύματα καὶ συνιστοῦσε νὰ βασιστεῖ ἀποκλειστικὰ στὶς δικές του δυνάμεις.

Κατόπιν ὁ Πασάς διαβεβαίωσε μὲ ἔμφαση τὴν προσήλωσή του στὴ Βρετανία ἀσχέτως μὲ τὴν ὑπάρχουσα κρίση καὶ τὴν ἀπόφασή του νὰ ὑπερασπίσει μέχρις ἐσχάτων τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἀλβανία, καὶ πρότεινε νὰ ἀρχίσει ἐπιθετικὴ δράσις κατὰ τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ μὲ τὴ βοήθεια τῆς βρετανικῆς κυβέρνησις. Πιο συγκεκριμένα, πρότεινε μὲ τὴ βοήθεια τῶν βρετανικῶν πολεμικῶν, καὶ ὅσων ἐνδεχομένως ἔστειλε ἡ Τουρκία, νὰ ἐκδιώξει τοὺς Γάλλους ἀπὸ τὰ Ἐπτάνησα καὶ, ἀφοῦ εἶχε ἔτσι ἐξασφαλιστεῖ ὁ ἴδιος ἀπὸ μιὰ πιθανὴ ἐπίθεσις, νὰ ἀφήσει τοὺς γιούς του ὡς κυβερνήτες στὰ Γιάννινα καὶ νὰ ἐκστρατεύσει ὁ ἴδιος ἐπικεφαλῆς 30.000 ἀνδρῶν πρὸς τὴ Δαλματία ἢ τὸν Δούναβη. Γιὰ νὰ ἐπιτύχει τὴ συγκέντρωσις αὐτοῦ τοῦ στρατεύματος, ὅμως, ζητοῦσε ἀπὸ τὴ Βρετανία μιὰ ἐξαμηνιαία ἐπιδότησις 250 γροσιῶν γιὰ κάθε στρατιώτη, ποὺ μὲ τὴν τρέχουσα ἰσοτιμία τῆς λίρας ἰσοδυναμοῦσε πρὸς 450.000 στερλίνες γιὰ τὸ στράτευμα τῶν 30.000 ἀνδρῶν. Στὴν περίπτωσις ἐπιθέσεως στὶς ἀκτὲς τῆς Ἀδριατικῆς, ζητοῦσε ἀγγλικὰ πλοῖα νὰ μεταφέρουν τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ στρατοῦ του, καθὼς τὰ δικὰ του δὲν μποροῦσαν νὰ μεταφέρουν παρὰ μονάχα 3.000 ἄνδρες. Ὁ Ἀλῆς ἰσχυριζόταν ὅτι, ἂν δὲν ἐκδιώκονταν οἱ Γάλλοι ἀπὸ τὰ Ἐπτάνησα καὶ δὲν λάβαινε χρηματικὴ βοήθεια γιὰ λόγους ἀσφαλείας τῶν δικῶν του περιοχῶν, δὲν θὰ μποροῦσε νὰ ἐκστρατεύσει πρὸς τὴ Β. Τουρκία. Ἦθελε ἐπίσης νὰ εἰδοποιηθεῖ ἡ βρετανικὴ κυβέρνησις ὅτι σὲ ἐνδεχόμενον πόλεμο μὲ τὴ Γαλλία θὰ χρειαζόταν ἀπαραιτήτως, πέρα ἀπὸ ὅσα εἶχε ἤδη λάβει, 50.000 λίβρες μολύβι μὲ τὰ ἀπαιτούμενα ὕλικά γιὰ τὴν κατασκευὴ σφαιρῶν καὶ 20 πυροβόλα τοῦ μεγαλύτερου διαμετρήματος γιὰ τὴν ἀσφάλεια τῶν φρουριῶν του. Χρειαζόταν ἐπίσης τὴ βοήθεια πεπειραμένου ἀξιωματικοῦ τοῦ μηχανικοῦ μαζὶ μὲ πέντε ἢ ἕξι τεχνίτες, κυρίως ὅμως εἶχε ἀνάγκη ἐνὸς ἀξιωματικοῦ τοῦ πυροβολικοῦ καὶ 150 πυροβολητῶν.

Ὁ Leake καθησύχασε τὸν Ἀλῆ ὅτι τὸ ἐνδεχόμενον ἄμεσης ἐπίθεσις τῶν Γάλλων εἴτε κατὰ τοῦ ἴδιου εἴτε κατὰ τῆς Τουρκίας ἦταν ἀπίθανο, ὅσο ὁ αὐτοκράτορας τῆς Αὐστρίας συνέχιζε νὰ τηρεῖ τὴν ἴδια πολιτικὴ καὶ ὅσο οἱ Γάλλοι ἦταν ἀπασχολημένοι στὴν Ἰσπανία. Στὴν περίπτωσις πάντως ποῦ οἱ Αὐστριακοὶ ἐπέτρεπαν τὴ διέλευσις γαλλικῶν στρατευμάτων ἀπὸ τὴ

χώρα τους, ή Βρετανία τότε θα έπραττε όπως και στην περίοδο της ειρήνης του Τιλσίτ, όποτε και τον είχε στείλει προσωπικά να προειδοποιήσει τον Άλη, και θα του πρόσφερε τη βοήθεια του στόλου της για τη διατήρηση της ανεξαρτησίας του. Σχετικά με τις άλλες απαιτήσεις του τó μόνο που μπορούσε να κάνει ήταν να τις διαβιβάσει στην κυβέρνηση του. Καθώς δέν υπήρχε βρετανικό πολεμικό πλοίο στην περιοχή και καθώς ó Πασάς είχε ήδη αποφασίσει να στείλει πλοίο του στη Μάλτα με τó μήνυμα αυτό, ó Leake περιοριζόταν σέ όσα ήδη αναφέρθηκαν, χωρίς να εκφράσει τις απόψεις του ή να προσθέσει κάτι επί πλέον.

Ουσιαστικά οι προτάσεις και οι απαιτήσεις του Άλη στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι μια διευρυμένη έκδοχή, προσαρμοσμένη στις νέες εξελίξεις, τών όσων είχε και προηγουμένως προτείνει και ζητήσει σέ διάφορες περιστάσεις. Η βρετανική κυβέρνηση, όπως είδαμε, είχε εν μέρει ικανοποιήσει παλαιότερη αίτηση του Άλη να του σταλούν κανόνια,²⁰ παρέμενε όμως σταθερά κατηγορηματικά αντίθετη στο να του δοθεί οικονομική βοήθεια.

Η επόμενη επιστολή του Άλη πρós τον Leake²¹ γράφτηκε στón «Μπαχτζέ» στις 5/17 Ιουνίου 1809 (ή ήμερομηνία εδώ αναγράφεται και με τó παλαιό και με τó νέο ήμερολόγιο). Ο βρετανός παραλήπτης της ήταν τότε στα Γιάννινα. Όπως φαίνεται από τó βιβλίο του, πρέπει να είχε επιστρέψει λίγο πριν από μια μάλλον σύντομη περιοδεία στην Ήπειρο που πραγματοποίησε ανάμεσα στις 4 και στις 11 Ιουνίου.²² Όπωςδήποτε βρισκόταν στην πόλη αυτή στις 19 Ιουνίου, καθώς βλέπουμε από την αναφορά του πρós τó ύπουργείο τών Έξωτερικών²³ στην όποία θα αναφερθούμε πιο κάτω.

Ο Άλη Πασάς στο γράμμα του πληροφορούσε τόν Leake ότι του έστειλε την άλληλογραφία του που μόλις είχε φτάσει από την Κωνσταντινούπολη. Του έστειλε επίσης και ένα «μπουλετίνον με τás ειδήσεις από τó Παραδούναβο». Πρόσθετε και λίγες πληροφορίες σχετικά με τά πιο πρόσφατα πολεμικά γεγονότα στην περιοχή για τά όποια του είχαν γράψει. Μετά τή μάχη στην «Ίμπραήλα» (Βραίλα), στις 8χθες του Δούναβη, είχε γίνει κι άλλη, που διήρκεσε ακατάπαυστα δύο μερόνυχτα. Δεκαπέντε χιλιάδες Ρώσοι που επιτέθηκαν στο κάστρο της Βραίλας «καταχαλάσθη-

20. Για τις συνεχείς προσπάθειες του Άλη να αποκτήσει πυροβολικό και για τις αποστολές πυροβόλων από τή Βρετανία βλ. πιο κάτω σ. 162, 165, 176-8.

21. Hertfordshire County Record Office, Acc. 599, 85620. Βλ. πιο κάτω.

22. W. Martin Leake, ό.π., τ. 4, σ. 87-127.

23. PRO, FO 78/65, φ. 94-95.

κανν), σώθηκαν μόνο δύο χιλιάδες, και τὰ τουρκικά στρατεύματα τούς ἀπόθησαν μὲ πολλές ἀπώλειες μέχρι τὸν ποταμὸ Σερέτη.²⁴ Στὸ τέλος ὁ Πασὰς ζητοῦσε ἀπὸ τὸν Leake νὰ πάει νὰ τὸν δεῖ γιὰ νὰ συζητήσουν.

Τὸ περιεχόμενο τῆς ἐπιστολῆς καθαυτὸ δὲν φαίνεται νὰ παρουσιάζει ἰδιαιτέρο ἐνδιαφέρον, δίνει ὅμως τὴν εὐκαιρία γιὰ σχολιασμό δύο θεμάτων γιὰ τὰ ὁποῖα ἀντλοῦμε τὶς πληροφορίες ἀπὸ ἄλλη πηγὴ. Ἀρχικὰ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἐξετάσουμε καὶ πάλι τὸ ζήτημα τοῦ ταχυδρομείου τοῦ Ἀλῆ, ποῦ συνεχῶς ἐπανερχεται καθὼς εἶχε μεγάλη σπουδαιότητα γιὰ τὴν ἀσκηση τῆς ἐξωτερικῆς του πολιτικῆς. Στὴν προκειμένη περίπτωση βλέπουμε ὅτι ἡ ἀλληλογραφία τοῦ Leake μὲ τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ πρὸ συγκεκριμένα μὲ τὸν Robert Adair γινόταν μέσω τῶν τατάρηδων τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ. Ὁ ἴδιος ὁ Leake εἶχε πληροφορήσει τὸν βρετανὸ πρεσβευτὴ γιὰ τὸν τρόπο αὐτὸ ἐπικοινωνίας τους καὶ γιὰ τὶς ἐνδεχόμενες ἐναλλακτικὲς λύσεις. Σὲ ἐπιστολὴ του ἀπὸ τὴν Πρέβεζα στὶς 25 Ἀπριλίου 1809 τοῦ ἔγραφε ὅτι ὑπὸ τὶς παρούσες περιστάσεις δὲν πίστευε πὼς ἡ ἀλληλογραφία τους κινδύνευε περνώνας ἀπὸ τὰ χέρια τῶν τατάρηδων τοῦ Ἀλῆ, πρότεινε ὅμως σὲ ὅλες τὶς σπουδαῖες περιπτώσεις νὰ χρησιμοποιεῖται ἀπεσταλμένος τῆς πρεσβείας. Ὁ Leake εἶχε ἐπίσης συμφωνήσει μὲ τὸ διοικητὴ τῶν βρετανικῶν πλοίων ποῦ βρισκόνταν στὶς δυτικὲς ἀκτὲς τῆς Ἑλλάδας νὰ μεταφέρεται ἀπὸ ἐκεῖ ἡ ἀλληλογραφία τῆς πρεσβείας τους στὴ Μάλτα, ὅποτε ἔκρινε ὁ πρεσβευτὴς ὅτι ἦταν ἀναγκαῖα ἡ ταχεία καὶ ἀσφαλὴς ἀποστολὴ τῆς. Διευκρίνιζε πάντως ὅτι ὁ ἴδιος θὰ ἦταν πάντοτε ἀναγκασμένος νὰ ἐμπιστευετὴ τὴν ἀλληλογραφία ἀπὸ τὴ Μάλτα στὰ χέρια τῶν ταχυδρόμων τοῦ Πασᾶ, καθὼς δὲν ὑπῆρχαν ἄλλοι. Ὁ ἴδιος ὁ Ἀλῆς εἶχε ἐκφράσει τὴν προθυμία του νὰ ἐξυπηρετεῖ στὸ θέμα αὐτὸ τοὺς Βρετανούς.²⁵

Εἶναι γνωστὸ καὶ ἀπὸ ἄλλες πηγές ὅτι ὁ Ἀλῆ Πασὰς ἔλεγχε ἀπολύτως τὴν ταχυδρομικὴ διακίνηση κάθε εἶδους ἀλληλογραφίας στὴν ἐπικράτειά του, κατεξοχὴν δὲ παρακολουθοῦσε τὴν ἀλληλογραφία τῶν προξένων. Ἰδιαιτέρα ἡ ἀλληλογραφία τοῦ γάλλου προξένου Rouquerville ἦταν ἀντικείμενο συνεχῶν ὑποκλοπῶν καὶ κατασκοπίας.²⁶ Τὸ γεγονός αὐτὸ φυσικὰ

24. Πρόκειται γιὰ τὸν ποταμὸ Σερέτ (Sereth καὶ Seret) στὴ Ρουμανία, ἀριστερὸ παραπόταμο τοῦ Δούναβη, ποῦ πηγάζει ἀπὸ τὰ Καρπάθια, διασχίζει τὴ Μολδαβία καὶ ἐκβάλλει κοντὰ στὸ Γαλάτζιο (Γαλάτσι).

25. Βλ. PRO, FO 78/57, φ. 53.

26. Βλ. Κλεάνθης Νικολαΐδης, «Ὁ ἀνταγωνισμὸς Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας ἐν Ἡ-πεύρῳ καὶ Ἀλβανίᾳ πρὸ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως τοῦ 1821. Τὸ μέρος ὃ διεδραμάτισεν ἐν αὐτῷ ὁ Ἀλῆ Πασὰς Τεπελενλῆς. — Τὸ σχέδιον τοῦ Μεγάλου Ναπολέοντος περὶ ἀποβάσεως. — Ἡ ἀλληλογραφία του εἰς Ἑλλάδα μετὰ τοῦ Πουκεβίλλ. Ἐκ τοῦ ἀρχείου τοῦ Βρεττανικοῦ Μουσείου», *Ἡπειρωτικὰ Χρονικά* 1 (1926), 42-

τό γνώριζε ο Leake και τὸ μνημονεύει σὲ διάφορες περιπτώσεις καὶ μάλιστα σὲ μιὰ ἀναφορά του ἀπὸ 14 Ἰουνίου 1809 μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ἀναγγελίας τῆς ἀναχώρησης τοῦ Pouqueville ἀπὸ τὰ Γιάννινα γιὰ τὴν Κέρκυρα. «The Vezir had more than once intercepted the plans of invasion which the French agent transmitted to his Government as well as other parts of his correspondence indicating the designs for which he was sent to Greece.»²⁷ Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ἄλλωστε ὁ Leake συμβούλευσε τὸν R. Adair τὰ σπουδαῖα ἔγγραφα νὰ ἀποστέλλονται ἀπὸ τὴν Πόλη στὰ Γιάννινα μὲ τὸν ἀγγελειαφόρο τῆς πρεσβείας. Γιὰ τὸν ἴδιο ἴσως λόγο οἱ ἀναφορές του εἶναι πάντοτε ἐξαιρετικὰ προσεκτικὰ καὶ διακριτικὰ διατυπωμένες, καὶ οἱ μνεῖες στὸν Ἀλῆ Πασά γίνονται πάντοτε μὲ ἀπόλυτη τυπικότητα καὶ εὐγένεια, μὲ χρῆση τοῦ τίτλου του καὶ μὲ ὕφος κατὰ τὸ δυνατὸν οὐδέτερο, διαβιβάζονται ἀπλῶς σκέψεις, παραγγελίες καὶ πληροφορίες ἀνάμεσα σὲ δύο ἐνδιαφερόμενα μέρη. Τὸ ὅτι ὁ Leake θεωροῦσε προσωρινὰ ἀσφαλῆ τὴ μεταφορὰ τῆς βρετανικῆς ἀλληλογραφίας ἀπὸ τοὺς τατάρηδες τοῦ Ἀλῆ δὲν σημαίνει ὅτι τὸν ἐμπιστευόταν κιόλας. Προφανῶς ὅμως γνώριζε ὅτι ὁ ἔλεγχός της ἀπὸ αὐτὸν ἦταν οὕτως ἢ ἄλλως ἀναπόφευκτος καὶ ἴσως λιγότερο αὐστηρὸς, ὅσο ὁ Πασάς αἰσθανόταν ἀσφαλῆς, ἐπειδὴ τὴ διακινεῖ ὁ ἴδιος, καὶ οἱ σχέσεις του μὲ τὴ Βρετανία ἦταν φιλικές. Ὑπῆρχε ἐπίσης τὸ πρόσθετο προτέρημα ὅτι ἡ μεταφορὰ της γινόταν μὲ τὸν ταχύτερο δυνατὸν καὶ ἀσφαλέστερο τρόπο, κάτι καθόλου εὐκαταφρόνητο ὑπὸ τὶς ἐπικρατοῦσες συνθῆκες.

Τὸ δεύτερο σημεῖο τῆς ἐπιστολῆς γιὰ τὸ ὁποῖο μποροῦμε νὰ ἐπισημάσουμε ὀρισμένα πράγματα σχετίζεται μὲ τὴν πρόσκληση τοῦ Ἀλῆ πρὸς τὸν Leake νὰ τὸν ἐπισκεφθεῖ γιὰ νὰ συζητήσουν. Τὸ περιεχόμενο τῆς συζήτησης μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν γνωστοποιεῖται στὸ βρετανικὸ ὑπουργεῖο Ἑξωτερικῶν καὶ στὸν πρεσβευτὴ τους στὴν Κωνσταντινούπολη ἀπὸ τὸν Leake μὲ ἀναφορά του στὶς 19 Ἰουνίου 1809.²⁸ Ὁ Πασάς, φοβούμενος

43, 51-52. Τάκης Λάμπας, «Ἀθανάσιος Λιδωρίκης ὁ σφραγιδοφύλακας τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ», *Ἡπειρωτικὴ Ἔστια* 4 (1955), 881-2. Guillaume de Vaudoncourt, *Memoirs on the Ionian Islands, considered in a commercial and military point of view; in which their advantages of position are described, as well as their relations with the Greek continent; including the life and character of Ali Pacha, the present ruler of Greece; together with a comparative display of the ancient and modern geography of Epirus, Thessaly, Morea, part of Macedonia &c., &c.*, Λονδίνο 1816, σ. 275-6. Κ. Σιμόπουλος, *Ξένοι ταξιδιώτες στὴν Ἑλλάδα 1810-1821*, Ἀθήνα 1975, τ. Γ', 2, σ. 410-3.

27. PRO, FO 78/57, φ. 92β, 113β, 115α.

28. PRO, FO 78/65, φ. 94-95.

σύντομα ρήξη μεταξύ Τουρκίας και Γαλλίας και επίθεση τῶν Γάλλων, ζητοῦσε ὁ βρετανὸς πρεσβευτὴς νὰ ἀσκήσει τὴν ἐπιρροή του στὴν Ὑψηλὴ Πύλη γιὰ νὰ τοῦ σταλοῦν τέσσερα τουρκικὰ πολεμικὰ πλοῖα, γιατί πίστευε, καὶ ὁ Leake συμφωνοῦσε σ' αὐτό, ὅτι, ἂν μιὰ τέτοια δύναμη ἐνωνόταν μὲ τὴ βρετανικὴ, θὰ μπορούσε νὰ ἐπιτύχει τὴν παράδοση τῆς Κέρκυρας καὶ θὰ ἐξανάγκαζε τὶς πλησιόχωρες περιοχὲς ποὺ διέκειντο φιλικὰ πρὸς τοὺς Γάλλους νὰ ἀλλάξουν τὴν πολιτικὴ τους. Ὁ Ἄλῆς ἰσχυρίστηκε ἐπίσης ὅτι, ἀμέσως μετὰ τὴν κατάληψη τῆς Βιέννης ἀπὸ τοὺς Γάλλους, τοῦ ἔστειλαν ἀπεσταλμένο ἀπὸ τὴν Κέρκυρα προτείνοντας τὴν παράδοση τῆς Πάργας καὶ τῆς Ἀγίας Μαύρας σ' αὐτὸν μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι θὰ συμμαχοῦσε μὲ τὸν Ναπολέοντα, καὶ ἀπειλώντας στὴν περίπτωσή ποὺ αὐτὸ δὲν γινόταν δεκτό. Οὔτε ἡ πρόταση οὔτε οἱ ἀπειλές, ἀναφέρεται, ἐπηρέασαν τὸν Πασᾶ. Καθὼς δὲν ὑπάρχουν ἄλλες μαρτυρίες γιὰ τὸ θέμα αὐτό, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποστηριχθεῖ μὲ βεβαιότητα ὅτι πραγματικὰ ἔγινε στὸν Ἄλῆ μιὰ τέτοια πρόταση ἐπίσημως ἀπὸ τοὺς Γάλλους, θὰ μπορούσε ἐνδεχομένως τὸ ὅλο θέμα νὰ ἦταν μιὰ ἐπινόηση τοῦ Πασᾶ γιὰ νὰ παρουσιάζεται ἀρεστὸς στοὺς Βρετανοὺς ἢ γιὰ ἄλλους δικούς του λόγους. Σὲ ἄλλη περίπτωσι γράμμα τοῦ Bessières πρὸς τὸν Ἄλῆ, γραμμένο στὰ ἑλληνικὰ, εἶχε δοθεῖ στὸν Leake καὶ ἐκεῖνος μὲ τὴ σειρά του εἶχε στείλει τὸ ἀντίγραφο καὶ τὴ μετάφρασή του στὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν τῆς Βρετανίας.²⁹

Ἡ ἐπόμενη ἐπιστολὴ τοῦ Ἄλῆ Πασᾶ πρὸς τὸν Leake³⁰ γράφτηκε στὶς 30 Σεπτεμβρίου / 11 Ὀκτωβρίου 1809 ἀπὸ τὸ Σωπίκι.³¹ Λίγες μέρες νωρίτερα, στὶς 24 Σεπτεμβρίου / 5 Ὀκτωβρίου, τοῦ εἶχε γράψει καὶ ἄλλη ἐπιστολὴ ἀπὸ τὸ Δελβινάκι. Αὐτὴ περιλαμβάνεται στὶς τέσσερις ἐπιστολὲς τοῦ Ἄλῆ πρὸς τὸν Leake ποὺ δημοσίευσε ὁ F. H. Marshall.³² Μὲ τὸ γράμμα ἐκεῖνο ὁ Πασᾶς τὸν εἰδοποιοῦσε ὅτι καθυστέρησε νὰ ἐπιστρέψει στὰ Γιάννινα ἐξαιτίας τῶν περιστάσεων καὶ ὅτι θὰ ἐπέστρεφε ἐκεῖ σὲ δύο ἢ τρεῖς ἡμέρες. Ἐξέφραζε ἐπίσης μὲ ἕμμεσο τρόπο τὴν ἀνησυχία του, ἢ καὶ

29. PRO, FO 78/65, φ. 36α-40α.

30. Hertfordshire County Record Office, Acc. 599, No 85627. Βλ. πῶς κάτω σ. 181-2.

31. Ἡ Σωπικὴ, ἢ τὸ Σωπίκι, εἶναι χωριὸ τῆς Πωγωνιανῆς, βλ. Κοσμᾶς ὁ Θεσπρωτὸς καὶ Ἀθανάσιος Ψαλίδας, *Γεωγραφία Ἀλβανίας καὶ Ἡπείρου ἐξ ἀνεκδότου χειρογράφου τοῦ Κοσμᾶ Θεσπρωτοῦ μὲ τοπογραφικὰ σχεδιογραφήματα καὶ γεωγραφικὸν χάρτα τοῦ ἴδιου*, Προλεγόμενα καὶ σημειώσεις Ἀθαν. Χ. Παπαχρήση, Ἰωάννινα 1964, σ. 11, 56, 60, 64.

32. «Four Letters of Ali Pasha to William Martin Leake», *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher* 9 (1932), 158-161.

τή δυσαρέσκειά του, επειδή, αν και είχαν φθάσει πια οι Άγγλοι, προφανώς έννοοῦσε τὸ στόλο πού κατέλαβε τὰ Ἴονια Νησιά, δὲν εἶχε καμιά εἴδηση ἀπὸ τὸν Leake σχετικά μὲ ὅσα εἶχαν συζητήσει, καὶ ζητοῦσε νὰ εἰδοποιηθεῖ στὴν περίπτωση πού ὁ Leake εἶχε λάβει κάποια ἀπόκριση ἐκ μέρους τους. Τέλος τοῦ ἔγραφε διάφορες πληροφορίες γιὰ τὶς πολεμικὲς ἐξελίξεις. Στὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ φαίνεται ὅτι ἀπάντησε ὁ Leake ζητώντας, ὅπως θὰ δοῦμε ἀμέσως, τὰ ἀπαραίτητα πουργιουρλιδιά γιὰ νὰ ταξιδέψει καὶ δικαιολογώντας, ἄγνωστο πῶς, τὴν ἔλλειψη εἰδήσεων ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς Βρετανίας. Στὸ γράμμα τοῦ Πασᾶ πού ἀκολούθησε μερικὲς μέρες ἀργότερα καὶ τὸ ὁποῖο ἐξετάζουμε ὁ Ἄλῆς ἔγραφε πὼς ἔστειλε ἐσωκλειστα τὰ πουργιουρλιδιά πού τοῦ εἶχε ζητήσει γιὰ «νὰ περιέλθῃ τὰς ἐπαρχίας τῆς Ἑλλάδος». Ἐξέφραζε ὅμως τὴν ἐπιθυμία του νὰ συναντήσει τὸν Leake πρὶν ἀναχωρήσει. Τὸν πληροφοροῦσε καὶ πάλι ὅτι ἐπρόκειτο νὰ ἐπιστρέψει στὰ Γιάννινα σύντομα, σὲ 4-5 ἡμέρες, ἀφοῦ πρῶτα εἶχε συνομιλίες μὲ τοὺς «περατινοὺς ἀγάδες» πού πήγαιναν νὰ τὸν συναντήσουν. Σὲ ὑστερόγραφο τὸν παρακαλοῦσε ξανά νὰ μὴν ξεκινήσει γιὰ τὸ ταξίδι του πρὶν ἀνταμωθοῦν καὶ ζητοῦσε, ἂν ἐρχόταν κάποιος ἄνθρωπος γιὰ τὸν ὁποῖο εἶχε μιλήσει στὸν Πάνο Κομηγιώτη,³³ νὰ τοῦ τὸν στείλουν.

Ἐκ πρώτης ὕψεως καὶ αὐτὴ ἡ ἐπιστολὴ δὲν φαίνεται νὰ μᾶς πληροφορεῖ πολλὰ πράγματα, ἐξετάζοντάς την ὅμως παράλληλα μὲ τὶς ἀναφορὲς καὶ τὰ βιβλία τοῦ Leake γίνεται ἀφορμὴ γιὰ νὰ ἀποκαλυφθεῖ μιὰ καμπὴ στὶς σχέσεις τῶν δύο ἀνδρῶν πού ἐπηρεάζονταν ἄμεσα ἀπὸ τὶς πολιτικοστρατιωτικὲς ἐξελίξεις καὶ τὴν ἀπροθυμία τῶν ὑπευθύνων τοῦ βρετανικοῦ στόλου νὰ δώσουν κάποια ἀπτὴ ἀπόδειξη τῶν προθέσεων τῆς βρετανικῆς κυβέρνησης νὰ ὑποστηρίξει πιὸ ἐνεργὰ τὸν Ἄλῆ Πασά.

Στὸ διάστημα πού μεσολάβησε ἀπὸ τὸ καλοκαίρι μέχρι τὸ φθινόπωρο τοῦ 1809 ὁ Ἄλῆς εἶχε προσωρινὰ διακόψει τὶς ἐπεκτατικὲς του κινήσεις ἐναντίον τοῦ Ἰμπραήμ Πασᾶ τοῦ Μπερατίου, ἴσως καὶ μετὰ τὴν προτροπὴ τοῦ Leake ἡ ὁποία ἤδη ἀναφέρθηκε. Ὁ βρετανὸς ὅμως πράκτορας δὲν εἶχε ἀυταπάτες καὶ γνώριζε ὅτι σύντομα ὁ Πασὰς θὰ ἐπαναλάμβανε τὴ δράση του.³⁴ Ἐτσι τὸ φθινόπωρο, ἐπικεφαλῆς δυνάμεως Ἀλβανῶν, ὁ Ἄλῆς ἄρχισε νὰ κινεῖται πάλι κατὰ τοῦ Ἰμπραήμ Πασᾶ.³⁵ Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸν βρισκόταν στὴ Σωπικὴ καὶ περίμενε νὰ συναντήσει τοὺς ἀγάδες τοῦ Μπερατίου, πού προφανῶς προσπαθοῦσε νὰ προσεταιριστεῖ. Θὰ περνοῦσαν μερι-

33. Τὸ πρόσωπο αὐτὸ δὲν μπορέσαμε νὰ τὸ ταυτίσουμε· θὰ πρέπει, ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὸ ἐπώνυμο, νὰ κατῆγετο ἀπὸ τὸ χωριὸ Κομηγιὸ τῆς Παραμυθιάς.

34. PRO, FO 78/65, φ. 104β-105α, 115β, 117α.

35. PRO, FO 78/65, φ. 117-118.

κοί μήνες ακόμη μέχρι να εισέλθει ο ίδιος θριαμβευτικά στο Μπενάτι, στις 8 Ιανουαρίου 1810, με το νέο ημερολόγιο. Οι κινήσεις του κατά του Ίμπραήμ όμως δεν τον απασχολούσαν αποκλειστικά και είναι φανερό από την έπιμονή στο γράμμα του ότι ενδιαφερόταν έντονα να συναντήσει τον Leake. Από όσο μπορούμε να κρίνουμε από τις αναφορές του τελευταίου προς το βρετανικό ύπουργείο Έξωτερικών και τον βρετανό πρεσβευτή στην Πόλη ή συνάντηση αυτή μάλλον δεν πραγματοποιήθηκε, καθώς καμιά μνεία της δεν άπαντα, σε αντίθεση με ό,τι συνέβαινε σε άλλες περιπτώσεις. Τουναντίον, φαίνεται ότι πιθανότατα ο Leake αναχώρησε για την περιοδεία του στην Ήπειρο, Θεσσαλία και Στερεά χωρίς να περιμένει να συναντήσει τον Πασά. Η περιοδεία αυτή διήρκεσε σχεδόν ένα τρίμηνο, άρχισε πριν από τις 25 Οκτωβρίου 1809 και τελείωσε στις 16 Ιανουαρίου 1810 με την επιστροφή του στα Γιάννινα.³⁶ Από όσο είναι γνωστό, στο ενδιάμεσο διάστημα ο Leake επέστρεψε μόνο μία φορά στα Γιάννινα ανάμεσα στις 10 και 19 Νοεμβρίου.³⁷ Ούτε και τότε πάντως υπάρχει κάποια ένδειξη ότι συναντήθηκε με τον Πασά. Το γεγονός είναι περίεργο και όπωσδήποτε όχι τυχαίο, γιατί ο Leake μετά την επιστροφή του από τη Βρετανία, ως εκπρόσωπός της πια στην αλή του Άλη Πασά, δεν απομακρυνόταν για μακρό διάστημα από τον Πασά και πάντοτε ανταποκρινόταν στις προσκλήσεις του, όπως του υπαγόρευε ή αποστολή του. Η αίφνιδια αυτή μεταβολή της στάσης του έρμηνεύεται όμως από όσα γράφει ο ίδιος στις αναφορές του.

Στις 4 και 5 Σεπτεμβρίου, όπως μαθαίνουμε από έπιστολή του βρετανού πρεσβευτή, ο Leake του είχε γράψει για μιá συνάντηση που είχε με τον Άλη Πασά. Το ίδιο το γράμμα δεν έχει σωθει αλλά για τη συνάντηση και το τί έλέχθη σ' αυτή μάς πληροφορεί παράλληλα και μεταγενέστερη αναφορά και έπιστολή του Leake. Ο Leake αποκάλυπτε σε αυτές ότι σε συνάντηση που είχε με τον Άλη Πασά στις 4 Σεπτεμβρίου ο τελευταίος άπειλώντας τον είχε φανερώσει την πρόθεσή του να τον περιορίσει στα Γιάννινα σε περίπτωση κάποιας ιδιαίτερης κρίσης. Το γεγονός, φυσικά, δεν μπορεί παρά να άνησυχούσε τον Leake, ο οποίος είχε ήδη στο παρελθόν κρατηθει μία φορά αιχμάλωτος στη Θεσσαλονίκη, από τον Φεβρουάριο μέχρι τον Οκτώβριο του 1807, ύστερα από την κήρυξη του πολέμου ανάμεσα στη Βρετανία και την Τουρκία. Στο άρχικό του γράμμα προς τον R. Adair ο Leake είχε ζητήσει να σταλει από τον πρεσβευτή έπίσημο

36. William Martin Leake, *δ.π.*, τ. 4, σ. 228-547.

37. William Martin Leake, *δ.π.*, τ. 4, σ. 256-8. PRO, FO 78/65, φ. 142-7.

γράμμα προς τον Άλη με το οποίο να ζητείται ή μετάβασή του στην Κωνσταντινούπολη το ταχύτερο δυνατόν, με το πρόσχημα ότι χρειάζεται να του δοθούν μυστικές οδηγίες. Πραγματικά, ο πρεσβευτής έστειλε την επιστολή αυτή προς τον Πασά, γραμμένη στα αγγλικά και στα ελληνικά, καθώς και ένα αντίγραφο της μαζί με το γράμμα του προς τον Leake, αφήνοντας στη διάκριση του τελευταίου το εάν και πότε θα έκανε χρήση της παραδίνοντάς την στον Άλη. Ο Adair εξέφραζε φυσικά τη δυσφορία του για τις απειλές, αλλά ήταν πρόθυμος να διατάξει τη διακοπή της αποστολής του Leake, και δήλωνε ότι πίστευε πως θα του έστελναν σύντομα οδηγίες από το Λονδίνο για το τί πρέπει να πράξει κάτω από τις συνθήκες αυτές.³⁸

Είναι λίγο περίεργο το ότι ο Leake δεν ενημέρωσε άμεσα για το θέμα αυτό και το ύπουργείο Έξωτερικών της Βρετανίας. Για πρώτη φορά ένα μήνα αργότερα, στις 5 Οκτωβρίου 1809, ο Leake ανακοινώνει σε αναφορά του την απόφασή του να εγκαταλείψει τα Γιάννινα για μερικές εβδομάδες, όσο ο Άλης ήταν απασχολημένος με τις επιχειρήσεις του κατά του Ίμπραήμ. Ως σκοπό του ταξιδιού του ανέφερε την ανάγκη της συνέχισης των παρατηρήσεών του γύρω από την κατάσταση της σύγχρονης Ελλάδας για να δει τις τυχόν αλλαγές στις πολιτικές διαθέσεις των Ελλήνων μετά την αύξηση της δύναμης της οικογένειας του Άλη Πασά. Αναφέρει επίσης ως πρόσθετο λόγο την άποψη στην οποία είχε καταλήξει ότι ήταν προτιμότερο να συναντά περιοδικά μόνο τον Πασά, λόγω της φύσης των σχέσεών τους και του περίεργου χαρακτήρα του Άλη. Πουθενά όμως δεν αναφέρει τις απειλές του.³⁹ Σ' αυτές αναφέρεται σε δύο επόμενα έγγραφα του, το πρώτο από 30 Οκτωβρίου και το δεύτερο από 1 Νοεμβρίου 1809, και τα δύο γραμμένα από την Πρέβεζα. Το πρώτο απευθυνόταν στον βρετανό πρεσβευτή στην Πόλη, τον Robert Adair, και το δεύτερο προς τον ύπουργό των Έξωτερικών George Canning.⁴⁰

Στα έγγραφα αυτά αποκάλυπτε τις απειλές του Άλη έναντίον του κατά τη συνάντησή που είχαν στις 4 Σεπτεμβρίου. Υποθέτουμε ότι μέχρι τότε χωρίς ιδιαίτερη βιασύνη ή σπασμωδικότητα ο Leake προετοιμάζε την αναχώρησή του ώστε να μην αϊφνιδιαστεί από κάποια ένεργεια του Άλη, αν μεταβάλλονταν οι πολιτικοστρατιωτικές καταστάσεις. Εκείνο που είχε

38. R. Adair, *ό.π.*, τ. 2, σ. 217, 219.

39. PRO, FO 78/65, φ. 119. Στο ίδιο θέμα αναφέρεται συνοπτικά ο Γ. Α. Σιορόκας, «Η αγνοημένη υπόθεση Ι. Δενδρινού (1809) και οι πολιτικές και κοινωνικές προεκτάσεις της», *Δωδώνη* 19 (1990), 78-79.

40. PRO, FO 78/65, φ. 123^α-125^α, 126^α-128^β.

διαβλέπει ο Leake, και στο όποιο δικαιώθηκε πολύ σύντομα, ήταν η κατάληψη των Ίονίων Νήσων από τους Βρετανούς. Μ' αυτήν άλλαζε ουσιαστικά το πολιτικό και στρατιωτικό σκηνικό στην περιοχή, έτσι η πολιτική της Βρετανίας έναντι του Άλϋ ήταν ένδεχόμενο να αναθεωρηθεί. Ο ίδιος άλλωστε πίστευε ότι, αφού θα είχε πια εκλείψει και ο κύριος λόγος της παραμονής του κοντά στον Πασά, που δεν ήταν άλλος από το να τον παρασύρει σε άνοιχτη σύγκρουση με τους Γάλλους, δεν θα υπήρχε πια ανάγκη να εκπροσωπείται η χώρα του από έναν στρατιωτικό, και μάλιστα χαμηλόβαθμο, αλλά ένα πολιτικό πρόσωπο θα ήταν πιο ένδεδειγμένο για να κατέχει τη θέση αυτή.⁴¹ Το γεγονός της κατάληψης της Ζακύνθου, της Κεφαλονιάς, της Ίθάκης και των Κυθήρων από τους Άγγλους ανάμεσα στις 4 και 12 Οκτωβρίου 1809 αναμφισβήτητα πρέπει να έπεισε τον Leake ότι είχε έρθει η ώρα να πραγματοποιήσει την αναχώρηση που προετοίμαζε, αφού μάλιστα δεν είχε συγκεκριμένες εντολές για το τί έπρεπε να πράξει σε μια τέτοια περίπτωση. Έτσι έφυγε από τα Γιάννινα πριν από τις 25 Οκτωβρίου, όποτε ξέρουμε από το βιβλίο του ότι βρισκόταν στο χωριό Πέτα και είχε ήδη επισκεφτεί την Άρτα, χωρίς να αποστείλει προηγουμένως νέες αναφορές προς τους ανωτέρους του, είτε γιατί περίμενε ότι θα λάμβανε σύντομα οδηγίες, όπως του είχε γράψει ο πρεσβευτής του, είτε γιατί δεν είχε εξασφαλίσει τον τρόπο μεταφοράς τους. Αυτό το έκανε λίγες μέρες αργότερα, ίσως γιατί φοβόταν ότι δεν είχε άλλα χρονικά περιθώρια. Έτσι στις αναφορές εκείνες έκανε πια λόγο για τις άπειλες του Άλϋ, ώστε να καταστήσει φανερό το αναγκαίο της επείγουσας αναχώρησής του, και ζητούσε οδηγίες για τη μελλοντική του δράση. "Όσο για τον Πασά, στις 30 Σεπτεμβρίου / 11 Οκτωβρίου 1809 που έγραφε το γράμμα, θα πρέπει ήδη να είχε πληροφορηθεί την κατάληψη τουλάχιστον της Ζακύνθου και γι' αυτό επιθυμούσε τόσο έντονα να συναντήσει τον Leake.

Πριν από την επόμενη ανέκδοτη επιστολή μεσολάβησαν δύο ακόμη γράμματα του Άλϋ Πασά προς τον Leake που έχουν εκδοθεί. Το πρώτο φέρει χρονολογία 27 Νοεμβρίου / 8 Δεκεμβρίου 1809.⁴² Τις μέρες εκείνες ο Leake περιόδευε τη Θεσσαλία και τη Φθιώτιδα.⁴³ Από το γράμμα του Πασά πληροφορούμαστε ότι ο Leake του είχε στείλει επιστολή με έσωκλειστο γράμμα του βρετανού πρεσβευτή Robert Adair. Ο Άλϋς στην απάντησή του προς τον Leake, αναφερόμενος στο δεύτερο αυτό γράμμα, ζητούσε να μεταβιβαστεί στον πρεσβευτή ή προθυμία του να υπηρετήσει τα

41. PRO, FO 78/65, φ. 1121^a-122.

42. F. H. Marshall, «Four letters...», *δ.π.*, σ. 162-4.

43. Βλ. William Martin Leake, *δ.π.*, τ. 4, σ. 326-371.

βρετανικά συμφέροντα. Υποθέτουμε ότι η επιστολή στην οποία αναφέρεται ο Πασάς δέν πρέπει νά εἶναι ἐκείνη πού ἔστειλε ὁ πρεσβευτής ἀπό 11 Ὀκτωβρίου 1809 πρὸς τὸν Leake γιὰ νά μεταβιβαστεῖ στὸν Ἀλή. Ὁ Leake εἶχε κρίνει τότε, ὅπως μαθαίνουμε ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία του μὲ τὸν Adair,⁴⁴ ὅτι ἡ ἐπιστολή αὐτὴ δέν ἦταν σκόπιμο νά δοθεῖ ἀμέσως στὸν Πασά. Εἶναι ἀγνωστο ἀν τὸ γράμμα ἐκεῖνο παραδόθηκε ποτέ. Πρόκειται μᾶλλον γιὰ ἄλλη ἐπιστολή, πού εἶχε σκοπὸ νά καθησυχάσει τὶς ἀνησυχίες τοῦ Πασᾶ γιὰ διάφορα θέματα: γιὰ τὶς σχέσεις τῆς Βρετανίας μὲ τὴν Πύλη, γιὰ τὶς εὐνοϊκὲς προθέσεις τοῦ ἴδιου πρὸς τὸ πρόσωπο τοῦ Ἀλή, καθὼς καὶ γιὰ τὴ βεβαιότητα συνδρομῆς τοῦ βρετανικοῦ στόλου στὴν περίπτωση ἐπιθέσεως ἐναντίον του.⁴⁵ Μετὰ τὴν παρέλευση ἑνὸς περίπου μῆνα, εἶναι πιθανὸ νά τὴ μεταβίβασε θεωρώντας πὼς οἱ περιστάσεις ἦταν πλέον κατάλληλες.

Ἀπὸ τὴν ἐπιστολή τοῦ Ἀλή πού ἤδη ἀναφέρθηκε βλέπουμε ὅτι, μετὰ τὴν κατάκτηση τῶν Ἰονίων ἀπὸ τοὺς Ἀγγλοὺς, ὁ Ἀλῆς ἤγειρε καὶ νέα ἀπαίτηση. Τὴ φορὰ αὐτὴ ζητοῦσε ἀπὸ τὸν Leake νά μεσολαβήσει στὴ βρετανικὴ διοίκηση ὥστε νά κρατηθοῦν οἱ οἰκογένειες τῶν κλεφτῶν πού εἶχαν καταφύγει στὰ Ἰόνια, ἰδιαίτερα τοῦ Καραϊσκού καὶ τοῦ Ἀλή Φαρμάκη, καὶ νά παραδοθοῦν σ' αὐτὸν καὶ στὸ γιό του Βελή Πασά. Τὴν ἀπαίτησή του τὴ στήριξε στὸ γεγονός ὅτι οἱ κλέφτες συνέπρατταν μὲ τοὺς Γάλλους ἐναντίον του καὶ ἡ κράτηση τῶν οἰκογενειῶν τους ἀπὸ αὐτὸν θὰ ἐμπόδιζε τὴ δράση τους ἐναντίον του. Ἡ ἐνέργεια αὐτὴ θὰ ἦταν παράλληλα συμφέρουσα καὶ γιὰ τοὺς Ἀγγλοὺς, καθὼς ὁ ἴδιος θὰ ἔμμενε πιὰ ἀπερίσπαστος ἀπὸ τὶς ἐνοχλήσεις τῶν κλεφτῶν γιὰ νά ἀφοσιωθεῖ στὰ κοινὰ τους σχέδια. Τὸ γράμμα τοῦ Ἀλή φαίνεται ὅτι τὸ συνόδευε καὶ ἕνας ξεχωριστὸς κατάλογος μὲ τὶς οἰκογένειες τῶν κλεφτῶν πού βρίσκονταν στὴν Ἰθάκη καὶ στὴν Κεφαλονιά.⁴⁶

Τὸ ἄλλο ἐκδεδομένο γράμμα τοῦ Πασᾶ πρὸς τὸν βρετανὸ ἀντιπρόσωπο, πού βρισκόταν τότε στὴν Πρέβεζα, χρονολογεῖται ἀπὸ 16 / 28 Φεβρουαρίου 1810. Σ' αὐτὸ ὁ Πασάς ζητοῦσε ἐσπευσμένα ἕνα βρετανικὸ πολεμικὸ πλοῖο γιὰ νά συνοδεύσει δικὰ του καράβια πού θὰ μετέφεραν σιτηρὰ ἀπὸ τὴ συγκέντρωση τοῦ Μπερατίου, πού εἶχε καταληφθεῖ πρὶν ἀπὸ ἕνα μῆνα περίπου, στὴν Πρέβεζα. Τὸ αἴτημά του ἦταν ἐπεῖγον, διότι ὑπῆρχε σιτοδεία στὶς περιοχὲς Ναυπάκτου, Μεσολογγίου, Ἄρτας καὶ Πρέβεζας καὶ οἱ ραγιάδες

44. PRO, FO 78/65, φ. 126.

45. PRO, FO 78/65, φ. 133, 136-8. Πβ. Robert Adair, *ὁ.π.*, τ. II, σ. 220-2.

46. F. H. Marshall, «Four letters...», *ὁ.π.* 9 (1932), 162-4. Πβ. καὶ John Baggally, *ὁ.π.*, σ. 41-42.

ἔστειλαν στὸν Πασᾶ συνεχεῖς ἀναφορὲς γιὰ τὸ θέμα αὐτό. Τῆς συγκεκριμένης αὐτῆς σιτοδείας, ἐμεῖς τουλάχιστον, δὲν γνωρίζουμε μνεῖα ἀπὸ ἄλλες πηγές. Δὲν ἦταν ὅμως καὶ ἡ μόνη περίπτωση κατὰ τὴν ὁποία ὁ Ἄλῆς εἶχε ἐξαναγκαστεῖ νὰ φροντίσει γιὰ τὴν ἐξασφάλιση σιτηρῶν γιὰ τὸ λαό, ἀνοίγοντας τὶς ἀποθῆκες του καὶ πουλώνοντας σὲ χαμηλὴ τιμῆ, ὕστερα ἀπὸ τὸ ζέσπασμα λαϊκῆς ὀργῆς. Κάτι παρόμοιο συνέβη δύο χρόνια ἀργότερα, τὸ 1812, ὁπότε ὁ λαὸς ἐξεγέρθηκε ἐξαιτίας τῆς ἔλλειψης σιτηρῶν. Ἡ ἔλλειψη εἶχε προκληθεῖ ἀπὸ τὸ συνδυασμὸ τῆς κακῆς ἐσοδείας καὶ τῆς ἀπαγόρευσης τῶν εἰσαγωγῶν ἀπὸ τὴ Θεσσαλία. Ἡ ἀπαγόρευση τῶν εἰσαγωγῶν εἶχε γίνεῖ γιὰ κερδοσκοπικοὺς λόγους, γιὰ νὰ ἀυξηθοῦν δηλαδὴ τεχνητὰ οἱ τιμὲς τῶν δημητριακῶν πού ὁ Πασᾶς εἶχε τὸ μονοπώλιό τους στὴν ἐπικράτειά του παρὰ τὶς ἀπαγορεύσεις τῆς Ὑψηλῆς Πύλης.⁴⁷ Δὲν εἶναι γνωστὸ ἂν ὑπῆρξε κατὰ ἀνάλογο καὶ στὴ συγκεκριμένη περίπτωση.

Ἡ ἐπόμενη ἀνέκδοτη ἐπιστολὴ τοῦ Ἄλῆ Πασᾶ πρὸς τὸν Leake⁴⁸ δὲν φέρει οὔτε προσφώνηση οὔτε χρονολογία, με βεβαιότητα ὅμως ἀπευθύνεται σ' αὐτόν. Ἀπὸ τὰ γεγονότα τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται σ' αὐτὴν εἶναι εὐκόλο νὰ τοποθετηθεῖ χρονικὰ τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1810, λίγο μετὰ τὰ μέσα τοῦ μηνὸς κατὰ τὸ παλαιὸ ἡμερολόγιο, τέλος ἢ ἀρχὲς Μαρτίου κατὰ τὸ νέο. Εἶναι δηλαδὴ σύγχρονη ἢ λίγο μεταγενέστερη ἀπὸ τὴν ἀμέσως προηγούμενη ἐπιστολὴ τοῦ Ἄλῆ. Αὐτὸ συνάγεται ἀπὸ τὸ ὅτι μνημονεύονται γεγονότα πού συνέβησαν στὴ Σαζονία στὶς 13 Φεβρουαρίου, καθὼς ἐπίσης καὶ τὸ ὅτι τελείωσε τὸ συνοικέσιο τοῦ Ναπολέοντα μετὰ τὴ Μαρία-Λουίζα, κόρη τοῦ αὐτοκράτορα τῆς Αὐστρίας. (Τὸ συμβόλαιο τοῦ γάμου αὐτοῦ εἶχε υπογραφεῖ στὶς 7 Φεβρουαρίου, μετὰ τὸ νέο ἡμερολόγιο, οἱ ὑπόλοιπες ὅμως διαδικασίες ἦταν σὲ ἐξέλιξη καὶ ὁ θρησκευτικὸς γάμος ἔγινε τὴν 1η Ἀπριλίου 1810.)

Ἐπειδὴ τὸ ἔγγραφο δὲν φέρει οὔτε προσφώνηση οὔτε ὑπογραφή, καὶ ἀκόμη ἐπειδὴ ἀπὸ τὸ περιεχόμενό του μοιάζει περισσότερο με πληροφορικὸ σημεῖωμα πού περιέχει ἀπλὴ ἀπαρίθμηση εἰδήσεων παρὰ με ἐπιστολή, καὶ τέλος ἐπειδὴ δὲν γίνεται καμία μνεῖα ὑποθέσεων τοῦ Ἄλῆ, εἰκάζουμε ὅτι πρέπει νὰ συνόδευε ἢ κάποια ἐπιστολὴ πού δὲν σώθηκε ἢ τὴν ἐπιστολὴ του ἀπὸ 16 / 28 Φεβρουαρίου 1810. Ἡ δεύτερη περίπτωση εἶναι δυνατὴ μόνο μετὰ τὴν προϋπόθεση ὅτι ἡ ἡμερομηνία 13 Φεβρουαρίου πού ἀναφέρεται στὸ γράμμα εἶναι μετὰ τὸ νέο καὶ ὄχι μετὰ τὸ παλαιὸ ἡμερολόγιο. Αὐτὸ

47. Βλ. Thomas Smart Hughes, *Travels in Sicily, Greece and Albania*, Λονδίνο 1820, τ. 2, σ. 79-80. Helen Angelomatis-Tsougarakis, *δ.π.*, σ. 191.

48. Hertfordshire County Record Office, Acc. 599, No 85619. Βλ. πρὸ κάτω σ. 182-3.

θά ἦταν ἐξάλλου λογικὸ ἀφοῦ πρόκειται γιὰ εἰδήσεις πού εἶχαν γραφεῖ ἀπὸ τὴ Σαζονία. Ἄν ὅμως γιὰ κάποιο λόγο ἡ ἀρχικὴ ἡμερομηνία εἶχε μετατραπεῖ κατὰ τὸ παλαιὸ ἡμερολόγιο, τότε θὰ ἦταν σχεδὸν ἀδύνατο τὰ νέα νὰ εἶχαν φτάσει κιόλας στὴν ἀλλή τοῦ Πασᾶ στὶς 16 τοῦ ἴδιου μῆνα ὥστε νὰ διαβιβαστοῦν στὸν Leake κὺθημερόν.

Στὸ σημεῖωμα αὐτό, ἡ γράμμα, ἀναφέρεται μὲ συνοπτικὸ τρόπο πλῆθος στρατιωτικῶν καὶ πολιτικῶν γεγονότων ἀπὸ διάφορες χῶρες τῆς Εὐρώπης. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν εἰδηση γιὰ τὸ γάμο τοῦ Βοναπάρτη ἀναφέρεται ἡ ἀφιξὴ γαλλικῶν στρατευμάτων στὴν Ἰταλία μὲ προορισμὸ τὴν Κέρκυρα καὶ πῶς συγκεκριμένα ὅτι 300 ἄνδρες εἶχαν ἀφίχθεῖ στὸ νησί τὴν προηγούμενη Κυριακῇ. Ἐνα ἄλλο στράτευμα ἀπὸ 40.000 Γάλλους εἶχε περάσει στὴ Δαλματία μὲ κατεύθυνση, κατὰ πληροφορίες τοῦ Ἄλῃ, τὴ Σκόδρα μὲ σκοπὸ νὰ βοηθήσει τὴν Κέρκυρα καὶ τὰ Ἐπτάνησα.

Ἄλλες εἰδήσεις, ὅπως ἀναφέρεται, εἶχαν προέλευση τὶς ἐφημερίδες τῆς Νεαπόλεως. Σύμφωνα μὲ αὐτὲς ὁ στρατηγὸς Sebastiani, πρῶην πρεσβευτῆς τῆς Γαλλίας στὴν Κωνσταντινούπολη, εἶχε καταλάβει τὴ Σεβίλλη, τὴ Μάλαγα καὶ ἄλλες ἰσπανικὲς πόλεις καὶ ὅλα ἔδειχναν πὼς νικοῦσαν οἱ Γάλλοι στὴν Ἰσπανία, ὅχι ὅμως ἀκόμη στὴν Πορτογαλία. Ἄλλη εἰδηση ἀφοροῦσε τὴν τοποθέτηση τοῦ προγονοῦ τοῦ Ναπολέοντα, τοῦ Εὐγενίου Beauharnais, πού ἦταν πρίγκιπας στὴν Ἰταλία, ὡς μεγάλου δούκα τῆς Φραγκουόρτης, πού εἶχε τὴν προεδρία τῶν βασιλέων τῆς ἐνώσεως τοῦ Ρήνου. Ἀξιοσημείωτο θεωροῦσε ὁ Ἄλῃς καὶ ἓνα νέο πού γράφτηκε στὴ Σαζονία στὶς 13 Φεβρουαρίου, ὅπως εἶδαμε. Σύμφωνα μὲ αὐτό, στὰ σύνορα τῆς Ρωσίας μὲ τὸ δουκάτο τῆς Βαρσοβίας οἱ Ρῶσοι ἄνοιγαν καὶ ἔλεγχαν ὅλα τὰ γράμματα ἀπὸ τὴ Σαζονία πρὸς τὴ Ρωσία. Παράλληλα, ἓνα μεγάλο σῶμα Ρώσων εἶχε φθάσει στὰ σύνορα μὲ τὴ Βαρσοβία παρὰ τὶς συνθήκες· εἶχε ἐπίσης κατασχεθεῖ ἡ περιουσία ἐνὸς γερμανοῦ μεγιστάνου στὶς γερμανικὲς περιοχὲς τῆς Ρωσίας. Οἱ Σάξονες εἶχαν προσπαθήσει νὰ διαψεύσουν τὰ γεγονότα αὐτὰ ὡς εἰδηση προερχόμενη ἀπὸ κάποια ἐφημερίδα τῆς Φλάνδρας.

Ἄπὸ ἄλλη πηγὴ, τὴν Ἐφημερίδα τῆς Βιέννης, προερχόταν ἡ πληροφορία ὅτι ἡ Ὑψηλὴ Πύλη στὴν Κωνσταντινούπολη εἶχε διατάξει νὰ φρουροῦνται καλὰ τὰ Δαρδανέλλια καὶ ὅτι γινόταν προσπάθεια νὰ συμφωνηθεῖ εἰρήνη μὲ τοὺς Ρώσους μὲ τὴ μεσολάβηση τοῦ γάλλου πρεσβευτῆ. Τέλος, ἀναφερόταν ὅτι βρετανικὸς στόλος πού μετέφερε στρατεύματα ἐτοιμαζόταν νὰ ἀποπλεύσει ἀπὸ τὴ Σικελία μὲ προορισμὸ τὸν Μοριά ἢ τὴν Κέρκυρα.

Ἡ ἕκταση καὶ ἡ ποικιλία τῶν παρεχομένων πληροφοριῶν ἀπὸ τόσες

διαφορετικές πηγές είναι πραγματικά κάτι το έντυπωσιακό για τὰ μέτρα τῆς ἐποχῆς. Τὸ δίκτυο ποῦ πρέπει νὰ εἶχε ὁ Πασᾶς γιὰ τὴ συλλογὴ πληροφοριῶν καὶ τὴ γρήγορη μετάδοσή τους ἀπὸ τις πόλεις τῆς Εὐρώπης, γιὰ τὸ ὁποῖο σημειωτέον δὲν ἔχουμε παρὰ μόνο πολὺ γενικὲς γνώσεις, φαίνεται ὅτι λειτουργοῦσε ἄψογα καὶ ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸ παράδειγμα τῆς ἐπάρκειάς του.

Ἡ τελευταία σωζόμενη ἐπιστολὴ τοῦ Ἄλῃ πρὸς τὸν Leake, ποῦ ἔχει ἐκδοθεῖ ἀπὸ τὸν F. H. Marshall,⁴⁹ γράφτηκε στὶς 27 Μαρτίου 1810, ὅταν πιά ὁ βρετανὸς ἀξιωματικὸς εἶχε ἴσως ἀναχωρήσει ἀπὸ τὴν ἐπικράτεια τοῦ Πασᾶ. Ὁ Ἄλῃ φαίνεται νὰ γνώριζε ποῦ βρισκόταν ὁ Leake καὶ δείχνει πὼς θεωροῦσε τὴν ἀπουσία του ὡς προσωρινὴ καὶ σὰν νὰ εἶχε, ἐνδεχομένως, σχέση μετὰ τὴ λήψη κάποιων ὁδηγιῶν ἀπὸ τὴ βρετανικὴ διοίκηση. Ὑποθέσεις γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ μποροῦν νὰ γίνουν διάφορες. Ἴσως μάλιστα ὁ Leake νὰ εἶχε κάνει χρῆση τῆς παλαιᾶς ἐπιστολῆς τοῦ Adair καὶ ὁ Πασᾶς νόμιζε ὅτι πρόκειται νὰ πάει στὴν Πόλη γιὰ νὰ συναντήσῃ τὸν βρετανὸ πρεσβευτὴ, ὅπως εἶδαμε ὅτι τοῦ εἶχε ζητηθεῖ μερικὸς μῆνες πρὶν. Ὁ Πασᾶς τὸν παρακαλοῦσε μὲ ἔμφαση νὰ γυρίσει γρήγορα «μὲ ὅλαις ταῖς ἀναγκαίαις προβλέψεις κατὰ τὴν συμφωνίαν μας καὶ ὑπόσχεσίν σου, καὶ μὲ τὴν βεβαίωσιν τούτων τῶν δύο ἀποκτημάτων τῆς Ἁγίας Μαύρας καὶ Πάργας εἰς τὴν ἐξουσίαν μου διὰ ἀσφάλειαν καὶ τοῦ ἑαυτοῦ μου καὶ ὄλων τῶν λοιπῶν τόπων μου ἀπὸ κάθε ὑποψίαν». Δὲν μποροῦμε νὰ γνωρίζουμε ἂν αὐτὸ ἦταν ἓνα ἀυθαίρετος ἰσχυρισμὸς τοῦ Ἄλῃ ἢ ὁ Leake τὸν εἶχε κατὰ κάποιον τρόπο παραπλανήσει σχετικὰ μὲ τὸ θέμα αὐτό. Ὁ Leake ἦταν πάντοτε πολὺ προσεκτικὸς στὶς ὑποσχέσεις του πρὸς τὸν Ἄλῃ, γι' αὐτὸ καὶ μιὰ ἀλλαγὴ στὴν τακτικὴ του χωρὶς ἐπίσημη ἐξουσιοδότηση, ἢ ὁποία βεβαίως δὲν ὑπῆρχε, φαίνεται πολὺ περιεργή. Θὰ μποροῦσε ἴσως ὅμως νὰ ἐρμηνευτεῖ ἂν εἶχε προβληθεῖ ὡς κάποιος, ἢ καὶ τὸ μοναδικό, πρόσχημα γιὰ τὸ ταξίδι του ὥστε νὰ φύγει χωρὶς πρόβλημα. Ὑπάρχει βεβαίως καὶ τὸ ἐνδεχόμενο πραγματικὰ νὰ ἔφυγε ὁ Leake γιὰ νὰ συναντήσῃ, στὰ Ἰόνια ἢ στὴ Μάλτα, ὑπευθύνους τῆς βρετανικῆς διοίκησης στὴν περιοχὴ γιὰ νὰ ζητήσῃ ὁδηγίαις καὶ νὰ μεταβιβάσῃ τὰ αἰτήματα τοῦ Πασᾶ. Τὴν ἀποψὴ αὐτὴ ὅμως φαίνεται μᾶλλον νὰ τὴν ἀντικρούει τὸ γεγονός ὅτι ὁ βρετανὸς πρεσβευτὴς δὲν εἶχε ἐνημερωθεῖ γιὰ τὸ θέμα, καὶ τὴν ἀναχώρηση τοῦ Leake τὴν πληροφορήθηκε πιά ἀφοῦ ἐκεῖνος εἶχε ἤδη φθάσει στὴ Μάλτα, ἂν βεβαίως ὁ ἰσχυρισμὸς του αὐτὸς σὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Πασᾶ ἦταν ἀληθινός.⁵⁰ Εἶναι γε-

49. «Four letters...», ὁ.π. 9 (1932), 165-8. Πβ. ἐπίσης John Baggally, ὁ.π., σ. 44-46.

50. Βλ. John Baggally, ὁ.π., σ. 43-44. Robert Adair, ὁ.π., τ. 2, σ. 323.

γονός πάντως ότι το γράμμα κατά κάποιον τρόπο έφτασε στον προορισμό του, αφού βρέθηκε μέσα στα χαρτιά του Leake, κι αυτό συνηγορεί με τη σκέψη πώς ο Πασάς μπορεί να άγνοούσε τις προθέσεις του Leake όχι όμως και το πού ταξίδευε.

Η έπιστολή αυτή, που επιγράφεται άπλως «οί στοχασμοί μου», είναι μακροσκελής και αισθητά διαφορετική σε ύφος και διατύπωση από τις προηγούμενες, μολοντί δέν κάνει άλλο παρά να συνοψίζει τα γνωστά παραπона και τις άπαιτήσεις του Άλχη από τους Βρετανούς. Ο Πασάς παραπονιόταν για την έλλειψη βοήθειας και τη μη πραγματοποίηση των υποσχέσεων των Άγγλων, άπειλούσε ότι θα άναγκαστεί να έγκαταλείψει τους Άγγλους και να συμμαχήσει με τους Γάλλους παρά την προσωπική του προτίμηση προς τους πρώτους, και κατέληγε, όπως είδαμε, ζητώντας να του δοθούν, σύμφωνα με προηγούμενες υποσχέσεις, ή Άγία Μαύρα και ή Πάργα. Σκέψεις είχαν γίνει και υποσχέσεις, άλλοτε έμμεσες και άλλοτε σαφέστερες, είχαν δοθεί πραγματικά προηγουμένως στον Άλχη για την παραχώρηση τουλάχιστον τής Πάργας έν μέρους των Βρετανών. Παράλληλα όμως είχαν υπάρξει και συνεχείς διπλωματικές υπαναχωρήσεις που συνεχίστηκαν μέχρι πολύ αργότερα· έτσι ή παραχώρηση τής Πάργας πραγματοποιήθηκε τελικά το 1819.⁵¹ Είναι έξάλλου σαφές από τις άναφορές του Leake ότι ο ίδιος έβλεπε πώς ήταν πολύ δύσκολο να συνεχίζουν οι Βρετανοί να χρησιμοποιούν τις υπηρεσίες του Πασά, χωρίς να του παρέχουν έστω και κάτι από εκείνα που ζητούσε, αφού ουσιαστικά από την έποχή που του έφερε τα πυροβόλα και τα πυρομαχικά και μέχρι την άναχώρησή του κανένα άλλο αίτημα του Άλχη δέν είχε ικανοποιηθεί.

Οι έπόμενες έπιστολές, οι υπ' άρ. 6 έως 9,⁵² προέρχονται από το Kent Archives Office και τη Βιβλιοθήκη τής Άναγνωστικής Έταιρείας Κερ-

51. Βλ. John Baggally, *δ.π.*, σ. 36-40, 47-63. PRO, FO 78/65, φ. 14β, 55α, 87β, 88α, 90α, 91β.

52. Βλ. πιο κάτω σ. 183-7. Οι τρείς από αυτές, οι υπ' άρ. 6, 8 και 9 στην έκδοση μας, προέρχονται από το Kent Archives Office στο Maidstone, άριθμός καταλόγου U471 C114/30/1, U471 C115/44, U471 C124, με την άδεια του όποιου και δημοσιεύονται. Τη δεύτερη στη σειρά έπιστολή, δηλαδή την υπ' άρ. 9, συνοδεύει και αντίγραφο άγγλικής έπιστολής με τον ίδιο παραλήπτη και περιεχόμενο σχετικό με αυτή. Άντίγραφο τής ίδιας αυτής έπιστολής του Άλχη Πασά σώζεται στο Άρχείο Guilford τής Άναγνωστικής Έταιρείας Κερκύρας, από όπου προέρχεται και ή υπ' άρ. 7 έπιστολή που φέρει τον άριθμό Φ. II.6, βλ. Δάφνη I. Δ. Κυριάκη, «Κερκυραϊκό Άρχείο Guilford», *Έκτακτο Δελτίο Άναγνωστικής Έταιρείας Κερκύρας* 1984, σ. 30, 41.

κύρας ὅπου καὶ βρίσκονται διαφορετικὰ τμήματα τοῦ ἀρχείου τοῦ λόρδου Guilford. Οἱ ἐπιστολὲς ἀπευθύνονται στὸν Frederick North πρὶν αὐτὸς κληρονομήσει τὸν τίτλο τοῦ κόμητα τοῦ Guilford μετὰ τὸ θάνατο τοῦ ἀδελφοῦ του. Τὶς τέσσερις αὐτὲς ἐπιστολὲς συμπληρώνουν ἄλλες τέσσερις ποὺ ἔχουν τὴν ἴδια προέλευση· αὐτὲς ἀπλῶς θὰ σχολιαστοῦν. Ἡ μία ἀπὸ αὐτὲς εἶναι γραμμένη ἀπὸ κάποιον Frederick Griggs,⁵³ ἓνα πρόσωπο γιὰ τὸ ὁποῖο γνωρίζουμε ἀπὸ τὶς ἐπιστολὲς τοῦ βρετανοῦ φιλέλληνα πρὸς διάφορα συγγενικά του πρόσωπα ὅτι δροῦσε ὡς πράκτορας ἢ ὑπάλληλός του στὸ Λονδίνο κατὰ τὴ διάρκεια τῶν μακρῶν ἀπουσιῶν του· ἡ ἀκριβὴς ιδιότητά του τοῦ Griggs δὲν μᾶς εἶναι γνωστή. Οἱ ἄλλες τρεῖς ἐπιστολὲς εἶναι τοῦ ἴδιου τοῦ Frederick North πρὸς τὸν Ἄλῃ.⁵⁴

Τὰ γράμματα αὐτὰ τοῦ Ἄλῃ Πασᾶ ἐντάσσονται στὴ γενικότερη πολιτικὴ του νὰ καλλιεργεῖ καλὲς σχέσεις μὲ τοὺς ξένους περιηγητὲς, κυρίως τοὺς Βρετανούς, ἰδίως μετὰ τὸ 1805 μέσα στὸ πλαίσιο τῆς φιλοβρετανικῆς πολιτικῆς του. Ἐπὶ πλεόν ὅμως οἱ δύο ἀπὸ τὶς ἐπιστολὲς αὐτὲς παρουσιάζουν ἰδιαιτέρο ἐνδιαφέρον, διότι ἀναφέρονται σὲ μιὰ ἄγνωστη ἐνέργεια τοῦ Ἄλῃ, σημαντικὴ καθ' ἑαυτή, ποὺ ἀποκτᾷ ἐπίσης εὐρύτερες διαστάσεις καθὼς φαίνεται νὰ ἐπιβεβαιώνει θέματα γιὰ τὰ ὁποῖα οἱ γνώσεις μας δὲν εἶναι ἐπαρκεῖς ἢ εἶναι ἀμφισβητούμενες.

Ὁ Frederick North εἶχε συναντηθεῖ μία μόνο φορὰ μὲ τὸν Ἄλῃ Πασᾶ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς σύντομης ἐπίσκεψής του στὰ Γιάννινα, ὅπου εἶχε παραμείνει γιὰ τρεῖς μόνο ἡμέρες, ἀπὸ 30 Ἀπριλίου ἢ 1 Μαΐου μέχρι 3 Μαΐου 1811 κατὰ τὸ νέο ἡμερολόγιο. Τὴν πληροφορία τὴ δίνει ὁ ἴδιος στὸ λόρδο Sheffield,⁵⁵ σύζυγο τῆς ἀδελφῆς του Anne, σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ πολλὰ γράμματα ποὺ τοῦ εἶχε στείλει κατὰ τὴ διάρκεια τῶν περιηγήσεών του στὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν ὑπόλοιπη Ἀνατολικὴ Μεσόγειο.⁵⁶ Ἡ συνάντηση περιγράφεται ἀπὸ τὸν περιηγητὴ ὡς ἐξῆς: «The Pasha received us with

53. Kent Archives Office, U471 C415/44.

54. Προέρχονται καὶ αὐτὲς ἀπὸ τὸ Κερκυραϊκὸ Ἀρχεῖο Guilford, Φ Π. 9, 18, 47.

55. Ὁ John Baker Holroyd, first Earl of Sheffield (1735-1821), ἦταν στρατιωτικὸς καὶ πολιτικός. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς μακρᾶς σταδιοδρομίας του κατέλαβε διάφορα δημόσια ἀξιώματα. Ἐθεωρεῖτο αὐθεντία σὲ θέματα σχετικὰ μὲ τὸ ἐμπόριο καὶ τὴ γεωργία. Μὲ τὴν ἀδελφὴ τοῦ φιλέλληνα Frederick North, καὶ κόρη τοῦ Frederick North, second Earl of Guilford, τὴν Anna North (1764-1832), εἶχε νυμφευθεῖ σὲ τρίτο γάμο τὸ 1798.

56. Βλ. Ἐλένη-Νίκη Ἀγγελομάτη-Τσουγκαράκη, «Οἱ περιηγήσεις τοῦ λόρδου Guilford στὴν Ἑλλάδα», *Πρακτικὰ τοῦ Ε' Διεθνoῦς Παιονίου Συνεδρίου (Ἀργοστόλι-Αἰξούρι, 17-21 Μαΐου 1986)*, Ἀργοστόλι 1990, τ. 2, Ἱστορία ἀπὸ τὸ 1809 μέχρι καὶ τὸν 20ὸν αἰώνα, σ. 71-82.

particular kindness, and made us remain at Yannina three days to dine with him, which is an honour he had never done to any European. He gave us the dinner in a kiosk of his own invention built by one of the best architects of Constantinople... We talked a good deal about the events of Europe, and particularly about Lucien Bonaparte's stay in England, and seemed to think it odd that he should be allowed to converse with the gentlemen of the country, but I persuaded him that there was no danger of our electing him king or any of his family, whose he declared to be a διαβολισμένον σπῆτι or devilish House... We left Yannina on the third of May...»⁵⁷

Ἡ γνώμη τοῦ F. North γιὰ τὸν Ἀλή, ὅπως τὴ διατύπωνε στὸ ἴδιο γράμμα,⁵⁸ δὲν διέφερε οὐσιαστικὰ ἀπὸ τὶς ἀπόψεις ποὺ ἐξέφραζε ἡ πλειονότητα τῶν βρετανῶν περιηγητῶν τὴν ἴδια ἐποχὴ.⁵⁹ Θεωροῦσε τὴ διοίκηση τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ γενικὰ εὐεργετικὴ γιὰ τὶς ἐκτεταμένες περιοχὲς ποὺ βρίσκονταν ὑπὸ τὴν ἐξουσία του, ἐπειδὴ εἶχε ἐπιτύχει νὰ ἐπιβάλει κάποια τάξη καὶ ἀσφάλεια στὴν ἐπικράτειά του καὶ νὰ συγκρατήσῃ στὰ Γιάννινα τοὺς πλούσιους ἐμπόρους τῆς πόλης ποὺ εἶχαν ἐμπορικοὺς δεσμοὺς μὲ τὴ Βιέννη.

Ἀπὸ τὶς τέσσερις συνολικὰ ἐπιστολὲς ποὺ γνωρίζουμε ὅτι ἀπηύθυνε ὁ Ἀλῆ Πασᾶς πρὸς τὸν Frederick North οἱ δύο πρῶτες στάλθηκαν τὸ 1813, λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν ἀναχώρησή του ἀπὸ τὴ Ζάκυνθο γιὰ τὴ Βρετανία, ἡ τρίτη ἓνα χρόνο ἀργότερα καὶ ἡ τελευταία τὸ 1815. Ἡ πρώτη ἐπιστολὴ ἀπὸ 27 Μαρτίου 1813⁶⁰ ἀπὸ τὰ Γιάννινα εἶναι γραμμένη στὰ λατινικὰ καὶ πρέπει νὰ εἶχε συνταχθεῖ ἀπὸ τὸν Ἀθανάσιο Ψαλίδα, μολοντὶ δὲν φαίνεται νὰ εἶναι γραμμένη ἀπὸ τὸ χέρι του, ὅπως φανερώνει ὁ γραφικὸς χαρακτήρας. Ἡ ταυτότητα τοῦ συντάκτη τῆς ἐπιστολῆς ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ μία ἐπιστολὴ τοῦ F. North πρὸς τὸν Ψαλίδα ποὺ σώζεται στὸ Ἀρχεῖο Ψαλίδα.⁶¹ Τὸ γράμμα τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ εἶναι καθαρὰ φιλοφρονητικὸ. Ὅπως

57. British Library, Add. Ms 61982, φ. 41^α-42^α.

58. British Library, Add. Ms 61982, φ. 39^α-40^β.

59. Πβ. Helen Angelomatis-Tsougarakis, *ὁ.π.*, σ. 46, 49, 51, 75, ὅπου παρουσιάζονται συνοπτικὰ οἱ ἀπόψεις αὐτές.

60. Kent Archives Office, U471 C124. Βλ. πὺρ κάτω τὴν ἐπιστολὴ ὑπ' ἀρ. 6, σ. 183-4.

61. Ἡ ἐπιστολὴ δημοσιεύτηκε ἀπὸ τὸν Κ. Α. Διαμάντη, «Ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας καὶ τὸ Ἀρχεῖο του», *Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος* 16 (1962), 332. Τὸ σχέδιο τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς σώζεται στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἀναγνωστικῆς Ἑταιρείας Κερκύρας, βλ. Δάφνη Κυριάκη, «Κερκυραϊκὸ Ἀρχεῖο Guifford», *Ἑπτακτο Δελτίο Ἀναγνωστικῆς Ἑταιρείας Κερκύρας* 1984, σ. 31.

δείχνει ή επιστολή, ό Πασάς είχε πληροφορηθεί άμέσως τόσο την άφιξη του North στη Ζάκυνθο όσο και την πρόθεσή του νά επιστρέψει στη Βρετανία, και εξέφραζε τή λύπη του έπειδή δέν θά είχε τήν εύχαρίστηση νά τόν συναντήσει έκ νέου και παρακαλούσε νά μήν τόν λησμονήσει. Στην επιστολή αναφέρεται ότι κοιμιστής της ήταν ό Henry Holland, για τόν όποιο ό 'Αλής εξέφραζε τήν εύαρέσκειά του.

Σώζεται επίσης τό σχέδιο τής άπαντητικής επιστολής του F. North γραμμένο στα έλληνικά στις 7 / 19 'Απριλίου 1813 στη Ζάκυνθο. Σ' αυτό εύχαριστοΰσε τόν 'Αλή για τή φιλοξενία πού πρόσφερε στόν Holland όταν ήταν στα Γιάννινα και άνεφερε τήν άπώλεια τών χειρογράφων του τελευταίου.⁶² Κατόπιν εξέθετε τις δυσκολίες πού ύπήρχαν και πού δέν του επέτρεπαν μιá νέα συνάντηση με τόν Πασά.⁶³

Πιθανότατα, πριν λάβει τήν πιό πάνω άπάντηση του North, ό 'Αλή Πασάς του έστειλε, στις 9 'Απριλίου του ίδιου χρόνου, και δεύτερο γράμμα, στα έλληνικά αυτή τή φορά.⁶⁴ Σ' αυτό τόν προσκαλούσε και πάλι νά τόν επισκεφτεί, άν του ήταν δυνατόν, και σέ περίπτωση πού αυτό ήταν άδύνατο εξαιτίας τής αναχώρησής του του εύχόταν «καλόν κατευόδιον», προτρποντάς τον ταυτόχρονα νά του γράψει. Στην ουσία δηλαδή μέχρις ένα σημείο ή δεύτερη επιστολή έπαναλαμβάνει όσα αναφέρονται στην πρώτη. Άμέσως πιό κάτω όμως γίνεται φανερό ό πραγματικός σκοπός του γράμματος. 'Ο Πασάς του έγραφε ότι ύπάρχουν δύο εύφυεις νέοι πού θέλει νά τούς βάλει σέ κάποια σχολή «διά νά σπουδάξουν τήν τέχνην τής μηχανικής εις κατασκευήν κανονίων και άλλων σιδηρικών όργάνων» και παρακαλούσε για τήν άμεση άπάντηση του βρετανού φιλέλληνα. Δέν του ζητού-

Θά πρέπει νά προστεθεί ότι ό νέος πού αναφέρεται στο πιό πάνω γράμμα ότι είχε προβλήματα και τόν όποιο δέν μπόρεσε νά ταυτίσει ή Δ. Κυριάκη—τόν εξέλαβε ως νεαρό σπουδαστή—είναι ό γνωστός ταξιδιδίτης γιατρός Henry Holland και τό θέμα πού του είχε προκαλέσει τόση στενοχώρια ήταν ή άπώλεια τών χειρογράφων του κατά τή διάρκεια τών ταξιδιών του. Στο ίδιο θέμα αναφέρεται ό άποστολέας τής επιστολής και σέ γράμμα του προς τόν 'Αλή για τό όποιο θά μιλήσουμε πιό κάτω.

62. 'Ο ίδιος ό βρετανός περιηγητής μιλάει για τήν άπώλεια αυτή στο βιβλίο του, βλ. Henry Holland, *Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia etc., during the Years 1812 and 1813*, Λονδίνο 1815, σ. V, 505, 506.

63. Βλ. Δάφνη Κυριάκη, *ό.π.*, σ. 31. 'Εσφαλμένα ή Δ. Κυριάκη θεωρεί ότι τό γράμμα αυτό αποτελεί άπάντηση στην από 9 'Απριλίου 1813 επιστολή του 'Αλή προς τόν F. North, ή όποια δημοσιεύεται πιό κάτω από τό Κερκυραϊκό 'Αρχείο. Τό σχέδιο τής επιστολής αναφέρεται στο υπό εξέταση γράμμα τής 27 Μαΐου 1813, όπως γίνεται άμέσως φανερό από τις ήμερομηνίες και τό περιεχόμενο.

64. Κερκυραϊκό 'Αρχείο Guilford, Φ. II. 6. Βλ. και πιό κάτω τήν επιστολή ύπ' άρ. 7, σ. 184.

σε συγκεκριμένα να αναλάβει εκείνος τή φροντίδα για τὸ θέμα αὐτό, ὅμως ὁ ὑπαιτιγμὸς ἦταν σαφής.

Καὶ σ' αὐτὸ τὸ γράμμα σώζεται τὸ σχέδιο τῆς ἀπάντησης τοῦ Guilford στὸ Κερκυραϊκὸ Ἀρχεῖο.⁶⁵ Μολονότι δὲν φέρει ἔνδειξη τόπου ἢ χρόνου, εἶναι φανερό ὅτι ἡ ἐπιστολὴ γράφτηκε στὴ Ζάκυνθο τὸ 1813, ὅπωςδῆποτε μετὰ τὴ 19ῃ Ἀπριλίου, ὁπότε εἶχε γραφεῖ τὸ λατινικὸ γράμμα πρὸς τὸν Ἀθανάσιο Ψαλίδα στὸ ὁποῖο ἀναφερθήκαμε, ὅχι ὅμως καὶ πολὺ ἀργότερα ἀπὸ αὐτὸ καθὼς δείχνει τὸ περιεχόμενό της. Ὁ ἀποστολέας ἀναγγέλλει ὅτι ἀναχωρεῖ τὴν ἐπομένη μὲ πλοῖο τοῦ βασιλικοῦ βρετανικοῦ ναυτικοῦ γιὰ τὴν πατρίδα του καὶ φυσικὰ δὲν μποροῦσε νὰ τὸν συναντήσει. Δηλώνει ἐπίσης ὅτι λόγω τῆς ἀμεσης ἀναχώρησής του ἀδυνατεῖ νὰ πάρει μαζί του τοὺς δύο νέους γιὰ τοὺς ὁποίους ἐνδιαφερόταν ὁ Πασάς νὰ σπουδάσουν στὸ ἐξωτερικὸ, ὑπόσχεται ὅμως νὰ μεριμνήσει γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ ἀργότερα στὴ Βρετανία.

Ἐνα χρόνο καὶ μερικὸς μῆνες ἀργότερα, στίς 11/23 Σεπτεμβρίου τοῦ 1814, ὁ Ἀλῆ Πασάς ἔστειλε τρίτη ἐπιστολὴ στὸν F. North στὸ Λονδίνο, αὐτὴ τὴ φορὰ γραμμμένη ἰταλικά.⁶⁶ Μετὰ τίς συνηθισμένες φιλοφρονήσεις, ὁ Ἀλῆς παραπονιόταν ὅτι δὲν εἶχε πάρει γράμμα τοῦ North γιὰ νὰ μάθει καὶ τὴν κατάσταση τῆς υγείας του καὶ νὰ βεβαιωθεῖ γιὰ τὴ συνέχιση τῆς φιλίας τους πού τόσο τὴν ὑπολόγιζε. Δήλωνε πὼς θὰ ἤθελε νὰ πιστεῦει ὅτι ἡ σιωπὴ του δὲν ἔχει ἄλλη αἰτία παρὰ τίς ἀσχολίες του καὶ εἶχε τὴν ἐλπίδα ὅτι ἡ φιλία τους παρέμενε βέβαιη καὶ σταθερὴ καὶ θὰ ἐκδηλωνόταν μὲ τὴν ὑποστήριξή του πρὸς αὐτὸν στίς παροῦσες πολιτικὲς καταστάσεις, γεγονός γιὰ τὸ ὁποῖο θὰ τοῦ χρεωστοῦσε αἰώνια εὐγνωμοσύνη.

Ὁ Ἀλῆς δὲν διευκρίνιζε ποιὲς ἦταν αὐτὲς οἱ πολιτικὲς καταστάσεις γιὰ τίς ὁποῖες ζητοῦσε τὴν ὑποστήριξή τοῦ Guilford, ὅμως σχεδὸν μὲ βεβαιότητα θὰ μποροῦσε νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ γνωστὸ θέμα τῆς παραχώρησης τῆς Πάργας πού ἀπὸ χρόνια προωθοῦσε ὁ Πασάς καὶ πού εἶχε ἀναζωπυρωθεῖ ἔντονα ἰδίως μετὰ τὴν κατάληψή τῆς πόλης ἀπὸ τοὺς Βρετανούς στίς 22 Μαρτίου 1814. Ὁ Ἀλῆ Πασάς προφανῶς ὑπερεκτιμοῦσε τὴ δυνατότητα παρέμβασης καὶ τὴν ἔκταση τῆς πολιτικῆς ἐπιρροῆς τοῦ βρετανοῦ φιλέλληνα, ἂν πίστευε ὅτι θὰ μποροῦσε νὰ ἐπιδράσει οὐσιαστικὰ στὴ διαμόρφωση τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῆς Βρετανίας. Ὁ Frederick North, παρὰ τὴ σημαντικὴ κοινωνικὴ θέση τῆς οἰκογένειάς του καὶ τίς δια-

65. Βλ. Δάφνη Κυριάκη, ὁ.π., σ. 34.

66. Kent Archives Office, U471 C114/30/1. Βλ. καὶ πῶς κάτω ἐπιστολὴ ὑπ' ἀρ. 8, σ. 185.

συνδέσεις του, συγγενικές και κοινωνικές, με τὰ ὑψηλότερα κλιμάκια τῆς βρετανικῆς ἀριστοκρατίας και πολιτικοστρατιωτικῆς διοίκησης, δὲν ἦταν τὸ κατάλληλο πρόσωπο γιὰ νὰ παίξει ἕναν τέτοιον ρόλο και αὐτό, ὅπως θὰ δοῦμε ἀμέσως πῶς κάτω, τοῦ τὸ ἔγραψε και ὁ ἴδιος σὲ ἕνα γράμμα.

Μερικοὺς μῆνες ἀργότερα, στὶς 14/26 Ἀπριλίου 1815, ὁ Ἄλῃ Πασὰς ἀπὸ τὴν Πρέβεζα ξανάγραψε στὸν North στὸ Λονδίνο. Στὸ γράμμα σημειώνεται ὅτι ὁ Πασὰς εἶχε λάβει ἀπάντηση σὲ προηγούμενη ἐπιστολὴ τοῦ F. North («τὸν προπαρελθόντα Ἰανουάριον») στὴν ὁποία ἐξέφραζε τὶς φιλικές του διαθέσεις, ἀλλὰ ταυτόχρονα τοῦ δήλωνε ὅτι παρέμενε «μακρὰν ἀπὸ τὰς πολιτικὰς ὑποθέσεις», κάτι πού ὁ Ἄλῃς τὸ ἄκουσε μὲ «δυσασρέσκεια». Μετὰ τὴν πληροφορία αὐτὴ ὁ Πασὰς δήλωνε ὅτι εἶχε τὴν ἐλπίδα πὼς σύντομα θὰ μάθαινε μὲ μεγάλη του εὐχαρίστηση ὅτι ὁ North θὰ ἀναλάμβανε «ὑπουργήματα και βαθμούς» ἀντάξια τοῦ χαρακτῆρα και τῆς ἀξίας του ὥστε νὰ ὑπηρετήσῃ πιστὰ και ἄξια τὴ βρετανικὴ κυβέρνηση, ἀλλὰ και νὰ «ἔχει τὴν εὐκαιρίαν διὰ νὰ συντρέχει και εἰς τὰς χρεῖας και ἐπιθυμίας τῶν φίλων τῆς».

Θὰ ἦταν εὐλόγο νὰ σκεφετῆ κανεὶς ὅτι τὸ γράμμα πού ἀναφέρεται ὅτι εἶχε λάβει ὁ Πασὰς εἶναι ἡ ἀπάντηση στὴν ἀπὸ 11 / 23 Σεπτεμβρίου 1814 ἐπιστολὴ του, στὸ ὁποῖο δηλωνόταν ἡ ἀδυναμία τοῦ F. North νὰ τὸν ὑποστηρίξει στὶς πολιτικὰς του ὑποθέσεις. Δημιουργεῖ ὅμως δυσκολία ἡ χρονικὴ τοποθέτηση τῆς ἐπιστολῆς τοῦ βρετανοῦ φιλέλληνα («τὸν προπαρελθόντα Ἰανουάριον»), δηλαδὴ τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1813. Ἐπομένως, ἂν δὲν πρόκειται γιὰ φραστικὴ παραδρομὴ και ἀναφέρεται στὴν πραγματικότητα «εἰς τὸν προπαρελθόντα Ἰανουάριον», θὰ πρέπει ἴσως νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Πασὰς εἶχε στείλει και κάποιον ἄλλο γράμμα πού δὲν σώθηκε ἢ λανθάνει, ὅπου και πάλι ζητοῦσε κάποια ἐξυπηρέτηση, και σ' αὐτὸ ἀποτελεῖ ἀπάντηση τὸ μνημονεύμενο γράμμα.

Στὴ συνέχεια τῆς ἐπιστολῆς του ἀπὸ 14 / 26 Ἀπριλίου 1815 ὁ Πασὰς γράφει πὼς χρειάστηκε νὰ στείλει τὸν Σεῖτ Ἀχμέτ Ἐφένδη⁶⁷ στὸ Λονδίνο

67. Ὁ Σεῖτ Ἀχμέτ Ἐφένδης, μαροκινὸς τυχοδιώκτης και ἐμπιστος τοῦ Ἄλῃ, εἶχε ξαναπαίει στὸ Λονδίνο τὸ 1808 μεταφέροντας γράμμα τοῦ Βεζύρη πρὸς τὸν βρετανὸ βασιλιά, FO 78/61, φ. 36, 38-40, 52-55, βλ. και John W. Baggally, *ὁ.π.*, σ. 37. A. Boppe, *L'Albanie et Napoléon (1797-1814)*, Παρίσι 1914, σ. 152-3. Ὁ Pouqueville, *Histoire de la Régénération de la Grèce ...*, τ. 1, σ. 306, γράφει πὼς ἦταν Τούρκος ἀπὸ τὰ Σάλωνα και ὅτι μετὰ τὴν ἐπιστροφή του ἀπὸ τὴ Βρετανία ὁ Ἄλῃς τοῦ πῆρε ὅλα τὰ δῶρα πού τοῦ εἶχαν δώσει στὸ ταξίδι του. Τὸ δεύτερο ταξίδι τοῦ Σεῖτ Ἀχμέτ ἀναφέρεται ὅτι πραγματοποιήθηκε τὸ 1816, βλ. Gabriel Remérand, *ὁ.π.*, σ. 215, εἶναι ὅμως φανερὸ ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ πού ἐξετάζουμε ὅτι εἶχε φθάσει στὸ Λονδίνο στὸ τέλος τοῦ 1815.

μέ μήνυμα προς «τὴν Βρεταννικὴν Διοίκησιν»⁶⁸ καὶ μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ ἐπιθυμοῦσε νὰ τὸν συστήσει πρὸς τὸν North, ποὺ ἀπουσίαζε βέβαια ἀπὸ τὴ βρεταννικὴ πρωτεύουσα, ἀλλὰ ὁ Ἄλῆς εἶχε τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ ἐπέστρεφε στὸ μεταξὺ, ὥστε νὰ τοῦ προσφέρει τὴ φιλικὴ συνδρομὴ του σὲ κάθε του ἀνάγκη.

Ἡ ἀποστολὴ τοῦ Σεῖτ Ἀχμέτ Ἐφένδη ἀποτελοῦσε τμῆμα μόνου τῆς ἐν-
τονης διπλωματικῆς δραστηριότητος ποὺ ἀνέπτυξε ὁ Ἄλῆς, κατὰ τὴ διάρ-
κεια τοῦ 1815, στὴν προσπάθειά του νὰ ἐξασφαλίσει τὴν παραχώρηση τῆς
Πάργας ἀπὸ τὴ Βρετανία, ποὺ στὸ μεταξὺ καθυστεροῦσε νὰ τοῦ δώσει
ἀπάντηση περιμένοντας τὶς τελικὲς ἀποφάσεις τοῦ Συνεδρίου τῆς Βιέν-
νης.⁶⁹ Στὸ περιθώριον ὅμως αὐτοῦ τοῦ ἐξαιρετικὰ ζωτικῆς γιὰ τὸν Πασά
θέματος ἡ ἀποστολὴ τοῦ Σεῖτ εἶχε καὶ ἓνα ἄλλο σκοπὸ, καθὼς βλέπουμε
ἀπὸ τὴ συνέχεια τῆς ἐπιστολῆς του.

Μετὰ τὴ συνομιλία ποὺ εἶχε στὰ Γιάννινα, ὅπως γράφει, στὴν ὁποία
τοῦ εἶχε ἀναφέρει τὴν ἐπιθυμία του νὰ στείλει «εἰς Λόνδραν» δύο νέους γιὰ
νὰ μάθουν μιὰ τέχνη ποὺ τοῦ ἦταν πολὺ ἀναγκαῖα, καὶ τῆς μεταγενέστερης
ἐπιστολῆς τοῦ Guilford πάνω στὸ ἴδιον θέμα ποὺ ἀντιμετώπιζε θετικὰ τὴν
ἐπιθυμία αὐτῆ, τοῦ ἔστειλε στὴν Ἀγγλία, μὲ συνοδεία τὸν Σεῖτ, δύο νέους,
τὸν Παναγιώτη Διαμάντη Τζουκαῶ καὶ τὸν Γεώργιο Τζοῦρο. Τὸν πα-
ρακαλοῦσε νὰ τοὺς δεχθεῖ «φιλοφρόνως καὶ νὰ φροντίσῃ τὴν γύμνασιν των
εἰς τέχνας κατασκευῆς δουφεκίων, κανονίων, βομβάρδων, βάλων, σιδηρο-
εργαλείων τῆς ἀληθινοῦς καὶ σχεδὸν κάθε εἴδους ὀργάνων πολεμικῶν».
Προσέθετε ὅτι ἀν λόγῳ τῆς εὐφυΐας τουςμποροῦσαν νὰ ἐκπαιδευτοῦν καὶ σὲ
κάποια ἄλλη τέχνη, αὐτὸ θὰ ἦταν «ἕξχωριστὸν τους προτέρημα», ὁ κύριος
στόχος τους ὅμως θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι οἱ τέχνες ποὺ ἀναφέρθηκαν. Ἡ ἐπι-
στολὴ τελειώνει μὲ φιλοφρονήσεις καὶ τὴν ἐκφραση τῆς ὑποχρέωσης, τὴν
ὁποία δηλώνει πὼς αἰσθάνεται ὁ Πασάς, καὶ τῆς ἐλπίδας ὅτι θὰ μπορούσε
νὰ τοῦ φανεῖ καὶ ὁ ἴδιος χρῆσιμος στὸ μέλλον. Βλέπουμε ὅτι ὁ Ἄλῆ Πασάς
δύο χρόνια μετὰ τὴν πρώτη του ἀπόπειρα νὰ στείλει στὸ Λονδίνο τοὺς
δύο νέους μὲ τὴ βοήθεια τοῦ βρετανοῦ περιηγητῆ τὸ ἐπέτυχε κάπως πρα-
ξικοπηματικά, γιὰτὶ ἡ ἀφιξὴ τους ἦταν ἀπρόσμενη καὶ οἱ νέοι εἶχαν στα-

68. Ἡ ἀποστολὴ του σχετιζόταν φυσικὰ μὲ τὴ συνεχῆ προσπάθειά του νὰ ἐξα-
σφαλίσει τὴν παραχώρηση τῆς Πάργας ἀπὸ τοὺς Βρετανούς. Στὴν περίπτωσιν αὐτῆ
παρουσιάστηκε ἔγγραφο ὑπογεγραμμένον ἀπὸ δῆθεν Παργινούς ποὺ ζητοῦσαν νὰ τεθεῖ
ἡ Πάργα ὑπὸ τὴν προστασία τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ πρόταση τοῦ Ἄλῆ
πρὸς τὸν Thomas Maitland νὰ ἀγοράσει ὁ ἴδιος ὁ Πασάς τὴν Πάργα, Gabriel Re-
mérand, ὁ.π., σ. 215.

69. Βλ. John W. Baggally, ὁ.π., σ. 64-65.

λεϊ χωρίς κάποια προηγούμενη, πρόσφατη τουλάχιστον, ενημέρωση του F. North, πού την εποχή εκείνη δὲν βρισκόταν στην Ἀγγλία, ἀν καὶ πιθανότατα δὲν εἶχε λησμονήσει αὐτὴ τὴν ἱστορία, ὅπως θὰ δοῦμε ἀμέσως πῶς κάτω.

Ὁ Ἄλῆς ἀναφέρει στὸ γράμμα του ὅτι εἶχαν συζητήσει τὸ θέμα αὐτὸ σὲ κάποια συνάντησή τους στὸ παρελθόν. Ἀπὸ ὅσο εἶναι ὅμως γνωστό, οἱ δύο ἄνδρες εἶχαν συναντηθεῖ μέχρι τότε μὴ μὴν ἅρως, στὶς ἀρχὲς Μαΐου 1811, καί, ὅπως εἶδαμε, ὁ ἴδιος ὁ περιηγητὴς πού περιγράφει τὴ συνάντηση καὶ ἀφηγεῖται τὸ περιεχόμενο τῆς συνομιλίας τους δὲν μνημονεύει κάτι τέτοιο. Ἐπίσης, ἀπὸ τὸ πρῶτο γράμμα τοῦ Ἄλῆ στὶς 9 Ἀπριλίου 1813 δὲν συνάγεται μὴ προσυνηννόηση γιὰ τὸ θέμα αὐτό, ἀντίθετα φαίνεται καθαρὰ ὅτι τὸ αἴτημα τοῦ Πασᾶ διατυπώθηκε ξαφνικὰ καὶ γιὰ πρώτη φορά. Ἡ πιθανότητα νὰ ὑπῆρξε μὴ πολὺ μεταγενέστερη συνάντηση μεταξύ τους στὸ διάστημα ἀπὸ τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1814 μέχρι τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1815 θὰ πρέπει τὰ ἀποκλειστεί σχεδὸν μὲ ἀπόλυτη βεβαιότητα. Ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ North⁷⁰ μὲ πρόσωπα τοῦ οἰκογενειακοῦ καὶ φιλικοῦ του περιβάλλοντος ἀπὸ τὴν ὁποία μπορεῖ νὰ παρακολουθηθεῖ κανεὶς λεπτομερικὰ τίς μετακινήσεις του στὴν Εὐρώπη δὲν προκύπτει ταξίδι σὲ κανένα μέρος τῆς Ἑλλάδας στὸ σχετικὸ χρονικὸ διάστημα οὔτε συνάντησή του μὲ τὸν Ἄλῆ.⁷¹

Τί συνέβη στὴν Ἀγγλία ὅταν ἔφθασαν ξαφνικὰ οἱ δύο νέοι ἀπὸ τὰ Γιάννινα τὸ μαθαίνουμε ἀπὸ τὸ ἀντίγραφο μιᾶς ἐπιστολῆς πού συνοδεύει τὸ γράμμα τὸ ὁποῖο ἐξετάζουμε καὶ βρίσκεται στὰ Ἀρχεῖα τοῦ Kent. Αὐτὴ στάλθηκε ἀπὸ τὸν Frederick Griggs στὶς 28 Νοεμβρίου 1815 πρὸς τὸν Guilford πού βρισκόταν τότε στὴ Νεάπολη, ἡ τουλάχιστον ἐκεῖ λάβαινε τὸ ταχυδρομεῖο του. Στὸ γράμμα ἀναφέρεται ἡ αἰφνίδια ἀφιξὴ τοῦ Σεῖτ Ἀχμέτ Ἐφένδη καὶ τῶν δύο νέων πού στάλθηκαν ἀπὸ τὸν Ἄλῆ κα-

70. British Library, Ms Add. 61981, 61982, 61983. Bodleian Library, The North Papers. West Kent Archives Office, Centre for Kentish Studies, The Papers of Frederick, the fifth Earl of Guilford.

71. Πολὺ ἀργότερα, στὶς 25 Μαρτίου 1820, ὁ Guilford ἔγραψε ἓνα σχέδιο ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Ἄλῆ Πασᾶ, πού εἰκάζουμε ὅτι θὰ πρέπει καὶ νὰ στάλθηκε, στὸ ὁποῖο τοῦ πρότεινε νὰ συναντηθοῦν στὴν Πρέβεζα καὶ δήλωνε ὅτι γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ εἶχε ἐπισπεύσει καὶ τὴν ἐπιστροφή του ἀπὸ τὴ Βρετανία. Στὸ γράμμα δὲν ἀναφέρεται ποῦς ἦταν αὐτὸς ὁ σημαντικὸς λόγος πού ὑπαγόρευε τὴν ταχέως ἐπάνοδό του καὶ τὴ συνάντησή τους, σὲ μὴ ἐποχὴ μάλιστα πού ἡ πανώλη μάλιστα τὴ χώρα καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ ληφθοῦν ἰδιαίτερα μέτρα προστασίας τους ἀπὸ τὴν ἐπιδημία, βλ. Δάφνη Κυριάκη, ὀ.π., σ. 59. Δὲν ὑπάρχουν στοιχεῖα γιὰ τὸ ἀν αὐτὴ ἡ συνάντηση πραγματοποιήθηκε ποτέ.

τόπιν κάποιας προγενέστερης, υποτίθεται, συμφωνίας του με τόν Guilford. Καθώς φαίνεται, η πρώτη αντίδραση του Άγγλου υπαλλήλου ήταν να προσπαθήσει να στείλει πίσω τους απρόσμενους επισκέπτες που δεν ήξερε τί να τους κάνει. "Ύστερα από την επιχειρηματολογία του Σεϊτ, που ισχυρίστηκε ότι δεν θα έπρεπε να γίνει κάτι τέτοιο χωρίς τη ρητή εντολή του Guilford, το θέμα αναφέρθηκε στους κυρίους Milne και Boyd, προφανώς τους δικηγόρους του, μήπως γνώριζαν τίποτε γι' αυτό, αλλά και εκείνοι δεν μπόρεσαν να δώσουν λύση. Τότε ο Σεϊτ αναγκάστηκε να ανοίξει το γράμμα του 'Αλή και να δώσει ένα αντίγραφο του στον F. Griggs, ο οποίος και το έστειλε μαζί με το δικό του γράμμα προς τόν F. North στη Νεάπολη. Πρόκειται, καθώς φαίνεται, για το αντίγραφο της επιστολής του 'Αλή που σώζεται σήμερα στο 'Αρχείο της 'Αναγνωστικής 'Εταιρείας Κερκύρας, το όποιο ήδη αναφέραμε.

Μετά την ανάγνωση της επιστολής αυτής οι νέοι, που ο Σεϊτ τους είχε φέρι ντυμένους «alla Franca», παρέμειναν στο Λονδίνο στη φροντίδα του πράκτορα του North, στον όποιο ο Σεϊτ άφησε και πενήντα λίρες για τὰ έξοδά τους, μέχρις ότου λάβει την απάντηση του έργοδότη του. 'Ο πράκτορας δήλωνε στο γράμμα του ότι σκόπευε να βάλει τους νέους σε ένα σχολείο και κατόπιν ζητούσε οδηγίες σχετικά με τὸ ἂν θὰ έπρεπε να τους στείλει πίσω στὰ 'Ιωάννινα ἢ να τους κρατήσει εκεί μέχρι την επιστροφή του έργοδότη του. Τέλος, ως ἐπι πλεόν λόγο τῆς ἀνάμειξής του στην υπόθεση, πρόσθετε ότι ο Γεώργιος Φορέστης είχε συναγάγει ἀπό κάποιες συζητήσεις με τόν ἴδιο τόν North ότι ἀνέμενε αὐτούς τους "Έλληνες, και ἐξέφραζε τὴν ἐλπίδα ὅτι έπραζε τὸ σωστό δεχόμενος να τους κρατήσει.

Σε ὑστερόγραφο τοῦ ἴδιου γράμματος ἔχει προστεθεῖ ὅτι ἔφτασε τὸ πλοῖο με τὰ βιβλία ἀπὸ τὴ Βενετία και ὅτι ὁ Βοναπάρτης ἔφτασε στὴν 'Αγία 'Ελένη στις 15 'Οκτωβρίου.

Τὴ συνέχεια τῆς ιστορίας αὐτῆς με κάποια ἐνδιάμεσα κενὰ τὴν παρακολουθοῦμε ἀπὸ τὸ σχέδιο επιστολῆς τοῦ Frederick North πρὸς τὸν 'Αλή Πασά που σώζεται στὸ 'Αρχείο τῆς 'Αναγνωστικῆς 'Εταιρείας.⁷² 'Η ἐπιστολή, που εἶναι γραμμένη στὰ ἑλληνικά, διατηρεῖται σὲ μέτρια κατάσταση, ἢ γραφὴ εἶναι ἐξίτηλη, και δὲν φέρει ἐνδειξη χρόνου ἢ τόπου. 'Η Δάφνη Κυριακή⁷³ ἐσφαλμένα τὴ χρονολογεῖ στὸ 1815, με βάση τὸ ἀντίγραφο τῆς προηγούμενης ἐπιστολῆς που μόλις ἐξετάσαμε, στὴν ὅποια θεω-

72. Κερκυραϊκὸ 'Αρχεῖο Guilford, Φ. II. 47, βλ. και Δάφνη Κυριακή, ὁ.π., σ. 42-43.

73. Στὸ ἴδιο, σ. 42.

ρεϊ ότι αποτελεί απάντηση. Στην πραγματικότητα το περιεχόμενο του γράμματος φανερώνει ότι αυτό γράφτηκε στην Κέρκυρα, όπου μόλις την προηγούμενη ημέρα είχε φτάσει ο συντάκτης του, και αποτελεί απάντηση σε κάποιο άλλο γράμμα του 'Αλῆ προς τον North και όχι σε αυτό του 'Απριλίου του 1815. 'Επομένως η επιστολή είναι πολύ μεταγενέστερη του 1815.

Για τη χρονολόγηση τῆς επιστολῆς πρέπει νά ληφθοῦν ὑπόψη τὰ ἀκόλουθα. Μέχρι τῆς 5 Δεκεμβρίου 1815 δὲν εἶχε φύγει ἀπὸ τὴν Ἀγγλία τὸ ἀντίγραφο τῆς ἐπιστολῆς τοῦ 'Αλῆ μετὰ τὸ συνοδευτικὸ γράμμα πρὸς τὸν Guilford στὴ Νεάπολη. Ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ North⁷⁴ εἶναι φανερὸ ὅτι πέρασε ὅλο σχεδὸν τὸ 1815 στὴν Ἰταλία μετὰ ἀπὸ τῆς ἀδελφῆς του, τὴν Cathrine Anne, καὶ τὸν γαμπρὸ του Sylvester Douglas, Baron Glenbervie. Τὰ δύο ἐπόμενα χρόνια, 1816 καὶ 1817, συνέχισε τὰ ταξίδια του σὲ διάφορες πόλεις τῆς Ἰταλίας, στὸ Τυρόλο, στὴ Στουτγάρδη, στὸ Παρίσι καὶ τέλος στὸ Λονδίνο. Ἐκεῖ, στῆς 29 Μαΐου 1817, ἐπρόκειτο νά καταλάβει τὴ θέση του στὴ Βουλὴ τῶν Λόρδων, ἀφοῦ εἶχε κληρονομήσει τὸν τίτλο τοῦ Earl of Guilford μετὰ τὸ θάνατο τοῦ ἀδελφοῦ του Francis πού εἶχε πεθάνει στῆς 11 Ἰανουαρίου 1817 χωρὶς ἀπογόνους. Τὸ 1818 σκόπευε νά ἐπισκεφθεῖ τὴν Κέρκυρα κατόπιν πείσεων τοῦ Sir Thomas Maitland, πιθανότατα γιὰ νά συζητήσουν θέματα σχετιζόμενα μετὰ τὴν ἴδρυση τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας. Μολονότι σὲ γράμμα του ἀπὸ 10 Φεβρουαρίου 1818 ἀπὸ τὴ Ρώμη πρὸς τὸν ἀνιψιὸ του καὶ γνωστὸ περιηγητὴ Frederick Sylvester North Douglas⁷⁵ περιέγραψε τὰ σχέδιά του γιὰ τὴν πραγματοποίηση αὐτοῦ τοῦ ταξιδιοῦ, πού δὲν τὸ ἔβλεπε καὶ μετὰ μεγάλο ἐνθουσιασμό ἐπειδὴ θὰ ἔπρεπε νά περάσει ἕνα μῆνα στὴν καραντίνα, τὸ ταξίδι αὐτὸ στὴν Κέρκυρα τελικὰ δὲν ἔγινε γιὰ ἄγνωστο λόγο. Ἀντίθετα, τὸν Ἰούνιο τοῦ 1818 βρέθηκε νά ταξιδεύει στὴ Μόσχα καὶ μετὰ στὴν Πετρούπολη, ὅπως φανερώνει ἡ ἀλληλογραφία του. Πάντως ἡ πρόθεσή του νά ταξιδέψει στὰ Ἐπτάνησα εἶχε κοινολογηθεῖ, γιὰτὶ ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν *Ἑλληνικὸ Τηλέγραφο*.⁷⁶

'Ἡ μόνη βέβαιη πληροφορία γιὰ ἕνα πραγματικὰ ταξίδι ἀστραπῆ τοῦ Guilford στὴν Κέρκυρα προέρχεται ἀπὸ γράμμα τοῦ ἴδιου ἀπὸ 19 Μαΐου 1819 ἀπὸ τὸ πλοῖο τοῦ Ἀγγλικοῦ Βασιλικοῦ Ναυτικοῦ «Scout» ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀναχώρησή του ἀπὸ τὸ νησί.⁷⁷ Τὸ ταξίδι εἶχε γίνῃ γιὰ νά πραγμα-

74. British Library, Ms Add. 61982, 61983.

75. British Library, Ms Add. 61983, φ. 24 κ.έ.

76. Τεύχος 16, 6 Φεβρουαρίου 1818.

77. British Library, Ms Add. 61983, φ. 60.

τοποιηθεῖ ἡ συνάντησή με τὸν Sir Thomas Maitland καὶ νὰ συζητηθοῦν τὰ σχετικά μετὰ τὴν ἰδρύση τοῦ Πανεπιστημίου. Ὁ Guilford, μὴ θέλοντας νὰ ὑποστῆ τὴν καραντίνα πρῶτα στὴν Κέρκυρα καὶ μετὰ στὴν Ἰταλία, δὲν ἀποβιβάστηκε στὴν οὐσία στὸ νησί, ἀλλὰ συνάντησε τὸν Maitland γιὰ ἓνα τέταρτο τῆς ὥρας στὴν τάφο τοῦ Κάστρου. Θὰ μπορούσε λοιπὸν ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ νὰ γράφτηκε κατὰ τὴ διάρκεια αὐτοῦ τοῦ ταξιδιοῦ ἢ ἀκόμη, πράγμα ποῦ φαίνεται πιθανότερο, τὴν ἀνοιξὴ τοῦ ἐπόμενου χρόνου, Μάρτιο-Ἀπρίλιο 1820, ὅποτε ὁ Guilford ξαναγύρισε στὰ Ἰόνια Νησιά γιὰ περισσότερο ἀπὸ τρεῖς ἐβδομάδες, καὶ ἓνα διάστημα τὸ πέρασε στὴν Κέρκυρα, γιὰ νὰ ἀσχοληθεῖ μετὰ τὴν ὀργάνωση τοῦ Πανεπιστημίου.⁷⁸

Συνοψίζοντας βλέπουμε ὅτι ὁ Guilford ἔλαβε μίαν ἀκόμη ἐπιστολὴ τοῦ Ἀλή Πασᾶ στὸ Λονδίνο ἀρκετὰ ἀργότερα, στὴν ὁποία ἀπάντησε ἀπὸ τὴν Κέρκυρα, ὅπου μόλις εἶχε φτάσει, τὸ 1819 ἢ ἀκόμη πιθανότερο τὸ 1820. Στὸ γράμμα τοῦ ὁ Πασᾶς ἐξέφραζε τὴν ἐπιθυμία νὰ μάθει γιὰ τὴν πρόοδο τῶν δύο νέων ποῦ εἶχε στείλει στὸ Λονδίνο γιὰ νὰ σπουδάσουν. Σὲ ἀπάντησιν λοιπὸν ὁ βρετανὸς φιλέλληνας τοῦ ἔγραψε ὅτι ἐξ ἀρχῆς κατέβαλε κάθε προσπάθεια γιὰ νὰ τοὺς βοηθήσει καὶ ὅτι τὸ καλοκαίρι ποῦ εἶχε ἐπιστρέψει στὸ Λονδίνο φρόντισε προσωπικὰ νὰ πληροφορηθεῖ γιὰ τὴν πρόδοί τους. Σύμφωνα μετὰ ὅσα ἔμαθε, ὁ Τζουκαῆς («ὁ ὁποῖος δείχνει πολλὴν ἱκανότητά εἰς αὐτὸ τὸ ἔργον εὐδοκιμεῖ πολλὰ καλά, ἔθεν ἄφησε τὸ ἀρχαίον σχολεῖον καὶ εἶναι ἓνας χρόνος ἀφ' οὗ καὶ τὸν ἔβαλε εἰς τὴν φροντίδα ἐνὸς πολλὰ ἐμπείρου Ἰνγλιέρου μετ' ὀλίγον ἔταν δυναμωθῆ καὶ ὁ Τζούρος θέλει καὶ μετὰ αὐτὸν ἀκολουθήσω τὸν ἴδιον τρόπον διὰ νὰ χρησιμεύουν καὶ οἱ δύο [...] πρὸς δούλευσιν τῆς ὑψηλότητος, ὡς τόσον τοὺς χρειάζεται ἀκόμη γυμνασις ἀρκετὴ διὰ νὰ γίνουν ἄξιοι καὶ κατὰ τὴν θέλησίν σας, καὶ εἶναι ἀνάγκη νὰ τοὺς δώσωμεν τὸν ἀρμόδιον καιρόν». Κατόπιν δήλωνε ὅτι ὁ ἴδιος θὰ συνέχιζε τίς φροντίδες τοῦ γιὰ τοὺς δύο νέους καὶ στὸ μέλλον. Κλείνοντας τὸ γράμμα ἐξέφραζε τὴν ἐπιθυμία τοῦ νὰ ἐπισκεφθεῖ τὸν Ἀλή, ἀλλὰ, καθὼς τὰ χρονικὰ περιθώρια γιὰ τὴν ἐπιστροφή τοῦ στὸ Λονδίνο ἦταν μικρὰ καὶ ὑπῆρχε καὶ καραντίνα στὴν ἐπικοινωνία μεταξὺ τῶν δύο μερῶν, δὲν θὰ εἶχε τὸν ἀπαιτούμενον χρόνο νὰ τὸ κάνει καὶ ἐπιφυλασσόταν γιὰ μιὰ ἄλλη εὐκαιρία.

Οἱ πληροφορίες ποῦ παρέχονται γιὰ τίς σπουδὲς τοῦ Τζουκαῆ καὶ τοῦ Τζούρου εἶναι ἀρκετὰ σαφεῖς, μολοντί δὲν διευκρινίζεται τὸ εἶδος τοῦ σχολεῖου τὸ ὁποῖο παρακολούθησαν σὲ πρώτη φάση. Θὰ ἦταν εὐλόγο νὰ ὑποθεθεῖ ὅτι πρόκειται γιὰ σχολεῖο στὸ ὁποῖο θὰ μάθαιναν Ἀγγλικά, ὥστε

78. British Library, Ms Add. 61983, φ. 73.

νά μπορούν κατόπιν νά μαθητεύσουν κοντά σέ κάποιον μηχανικό. Τό πόσο διάστημα χρειάστηκε νά μείνει στο σχολείο αυτό ο ικανότερος από τούς δύο νέους, ο Παναγιώτης Διαμάντης Τζουκαλάς, δέν διευκρινίζεται, και πάλι όμως θά μπορούσε κανείς νά υποθέσει ότι θά απαιτείτο σημαντικό χρονικό διάστημα. Σέ όλη τή σχετική άλληλογραφία δέν γίνεται μνεία για τό ποιός έφερε τά έξοδα τών σπουδών τών νεαρών Ήπειρωτών. Γνωρίζουμε μόνον ότι ο Σεΐτ άφησε άρχικά τό ποσό τών πενήντα λιρών για τά έξοδά τους. Θα ήταν πολύ εύκολο νά υποθέσει κανείς ότι θά τά αναλάμβανε τελικά ο Guilford, άφοϋ τόσοι Έλληνες ούτως ή άλλως σπούδασαν κατά καιρούς στην Ευρώπη με τήν ένίσχυσή του. Υπάρχουν όμως μνείες, πού θά δοϋμε πιο κάτω, ότι και ο Άλή Πασάς έστειλε νέους νά σπουδάσουν με έξοδά του στο έξωτερικό. Τί απέγιναν οι δύο αυτοί νέοι, αν τελείωσαν τίς σπουδές τους, δέν τό γνωρίζουμε, διότι έδω διακόπτεται ή σχετική άλληλογραφία.

Υπάρχουν όμως όρισμένα σημεία πού σχετίζονται με τό θέμα και τά όποια θά πρέπει νά διερευνηθοϋν. Τό ένα από αυτά, τό στενότερο, άφορά τήν ταυτότητα τών δύο νέων πού στάλθηκαν στην Άγγλία. Υπάρχουν επίσης και δύο γενικότερα έρωτήματα: α) ή πρωτοβουλία του Άλή Πασά νά στείλει νέους νά σπουδάσουν στο έξωτερικό άποτελοϋσε μεμονωμένη ένέργεια πού υπαγορεύτηκε από τίς στρατιωτικές του ανάγκες, πού δέν μπορούσε νά ικανοποιήσει διαφορετικά, ή άποτελοϋσε έκφανση μιās γενικότερης πολιτικής; β) Είχαν υπάρξει άλλες, και ποιές, ένέργειες εκ μέρους του προκειμένου νά εξασφαλίσει τόν έξοπλισμό πού χρειαζόταν για νά σχέδιά του με άλλους τρόπους;

Ός προς τό πρώτο θέμα, δηλαδή τήν ταυτότητα τών δύο νέων, ή έρευνα απέδωσε πολύ λίγα πράγματα για τόν ένα μόνο από αυτούς, τόν Παναγιώτη Διαμάντη Τζουκαλά, ένω για τόν δεύτερο, τόν Γεώργιο Τζούρο, δέν βρέθηκε τίποτε σχετικό. Όπως φαίνεται, ο Παναγιώτης Διαμάντης Τζουκαλάς πρέπει νά ήταν άδελφός του Κωνσταντίνου Διαμάντου Τζουκαλά, του συγγραφέα τής έμμετρης «Ίστορίας του Βεζύρ Άλή Πασιά Τεπελενλή...». ⁷⁹ Σαφής μαρτυρία γι' αυτό δέν υπάρχει, αλλά ή σύμπτωση του έπιθέτου και πατρωνόμου, πού δέν είναι και τόσο συνηθισμένο, φαίνεται αρκετά πειστική. Έξάλλου οι συγγενικοί δεσμοί τής οικογενείας Τζουκαλά με τούς Ζωσιμάδες — ο συγγραφέας ήταν γιός τής πρώτης εξαδέλφης τους

79. Βλ. Φ. Σαγκούνης, «Ίστορία του Βεζύρ Άλή Πασιά Τεπελενλή ήγεμόνος τής Ήπείρου συντεθεισα παρά του λογιωτάτου Κωνσταντίνου Διαμάντου Τζουκαλά Ίωαννίνου 1823», *Ήπειρωτικά Χρονικά* 9 (1934), 3-80.

Λαμπρινῆς ἢ Λάμπρος Τζουκαῶ⁸⁰— θὰ δικαιολογοῦσαν εὐκολα τὸ γεγονός τῆς γνωριμίας καὶ τῆς ἐπιλογῆς αὐτοῦ τοῦ συγκεκριμένου νέου ἀπὸ τὸν Ἀλή.

Σχετικὰ μὲ τὸ μεμονωμένο ἢ ὄχι τῆς ἐνέργειας τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ νὰ στείλει στὸ ἐξωτερικὸ τὸν Τζουκαῶ καὶ τὸν Τζοῦρο θὰ πρέπει νὰ παρατηρήσουμε τὰ ἀκόλουθα. Ὑπάρχουν ἀρκετὲς μαρτυρίες ποὺ ἀποδίδουν στὸν Ἀλῆ μιὰ ἀσυνήθιστη γιὰ τὸ ἀξίωμα καὶ τὴν καταγωγή του φροντίδα γιὰ τὴν ἐκπαίδευση τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Ἀλῆς βέβαια προέβαινε καὶ σὲ ἄλλες ἐξίσου ἀσυνήθεις γιὰ τὴν ἐποχὴ του καὶ τὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία ἐνέργειες, π.χ. τὴν κατασκευὴ δρόμων ἢ ἐγγειοβελτιωτικῶν ἔργων, γι' αὐτὰ ὅμως δὲν δαπανοῦσε ὁ ἴδιος, οὔτε ἀπασχολοῦσε τμήματα τῶν Ἀλβανῶν του, ἐπειδὴ ὅλα γίνονταν μὲ δαπάνες ἢ ἀγγραφεῖς τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ.⁸¹ Στὸ θέμα τῆς παιδείας οἱ λίγες σαφεῖς ἀναφορὲς στὶς θετικὲς ἐπεμβάσεις τοῦ Ἀλῆ παρουσιάζουν καὶ μιὰ ἄλλη ἄποψη. Ἀναφέρεται π.χ. ὅτι συνιστοῦσε στοὺς ἀρχιερεῖς τῆς ἐπικράτειάς του νὰ ἐνθαρρύνουν τὴν ἐκπαίδευση τῶν Ἑλλήνων καὶ συχνὰ προέτρεπε τὸν Κοσμᾶ Μπαλάνο νὰ ἐκπαιδεύσει μὲ ἐπιμέλεια τοὺς νέους τῆς σχολῆς του καὶ νὰ τοὺς δίνει τὸ καλὸ παράδειγμα γνωρίζοντας ὅτι θὰ ἀπολαμβάνει πάντα τὴν προστασία του. Ὁ William Martin Leake,⁸² ποὺ δίνει τὴν πληροφορία, ἀμφέβαλλε γιὰ τὴν εὐκρίνεια τῶν προθέσεων τοῦ Ἀλῆ, καὶ προσθέτει ὅτι ὁ Πασὰς ἐνθάρρυνε τὴν ἐκπαίδευση τῶν Ἑλλήνων ὄχι ἀπὸ τὰ καλὰ του αἰσθήματα,

80. Στὸ ἴδιο, σ. 3. Ἐντούτοις καὶ ἡ πληροφορία αὐτὴ μπορεῖ νὰ μὴ εἶναι ἀπολύτως ἀκριβὴς διότι συγκρούεται μὲ ἄλλα στοιχεῖα ποὺ παρέχονται ἀπὸ τὴν ἴδια πηγὴ καὶ δημοσιεύονται ἀπὸ τὸν ἴδιο ἐκδότῃ, χωρὶς νὰ σχολιάζεται ἡ ἀκρίβειά τους ἢ νὰ προτείνονται κάποιες ἐξηγήσεις, βλ. Φ. Σαγχοῦνης, «Ἀνέκδοτος ἀλληλογραφία τῶν Ζωσιμάδων τῆς κοινότητος Ἰωαννίνων καὶ τῶν ἐπιτρόπων των καὶ ἄλλα ἔγγραφα ἐκ τοῦ Ἀρχιεροῦ Φίλιου», *Ἡπειρωτικὰ Χρονικά* 6 (1931), 206, 233· 7 (1932), 32· 8 (1933), 64-66, 69. Στὸ τελευταῖο ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἄρθρα ἡ Λαμπρινὴ ἀναφέρεται ὡς σύζυγος τοῦ Μιχαῆλ Τζουκαῶ μὲ τὸν ὁποῖο ἀπέκτησε δύο παιδιά, τὸν Θεόδωρο καὶ τὸν Ἰωάννη ποὺ πέθαναν ἄκληροι, στὰ ἄλλα ἀναφέρονται καὶ θυγατέρες, ποῦθεν ὅμως γιοὶ Κωνσταντῖνος ἢ Παναγιώτης. Πάντως σχέση ἐνὸς Διαμαντῆ Παναγιώτου, πιθανότατα τοῦ πατέρα τοῦ συγγραφέα τῆς ἑμμετρῆς ἱστορίας καὶ τοῦ νέου ποὺ στάλθηκε στὸ Λονδίνο, μὲ τὴν οἰκογένεια τῶν Ζωσιμάδων πρέπει οὕτως ἢ ἄλλως νὰ ὑφίσταται ἀφοῦ μέσα στὴν ἀλληλογραφία τους περιώθηκε καὶ μιὰ ἐξόφληση χρεωστικῆς ὁμολογίας του. Ἡ ὁμολογία αὐτὴ τοῦ 1791 ἀπὸ τὸ χωριὸ Ἀεβὰτ τῆς Θεσσαλονίκης ἦταν γιὰ τὸ σημαντικὸ ποσὸ τῶν 2.500 γροσίων.

81. Βλ. Σπ. Π. Ἀραβαντινός, *Ἱστορία Ἀλῆ Πασᾶ τοῦ Τεπελενλή συγγραφεῖσα ἐπὶ τῇ βάσει ἀνεκδότου ἔργου τοῦ Παναγιώτου Ἀραβαντινοῦ*, Ἀθήνα 1895, Μέρους τρίτον, σ. 344-6. Helen Angelomatis-Tsougarakis, *ἰ.π.*, σ. 34, 51, 55, 64.

82. *Travels in Northern Greece*, τ. 4, σ. 149.

άλλα αποβλέποντας σε κάποια ύποθετικά άμεσα πλεονεκτήματα που ένδεχομένως θα τοῦ πρόσφερε αὐτή, ἀδιαφορώντας για τις ἀπώτερες συνέπειες που θα προέκυπταν ἀπό τὴν ἀνοδο τοῦ μορφωτικοῦ ἐπιπέδου τῶν Ἑλλήνων. Ἀντίστοιχη παρατήρηση για τὴν ὑποκριτική, ἀλλὰ καὶ ἐπιδεικτικὴ φροντίδα τοῦ Ἄλῃ για τὴν παιδεία τῶν Ἑλλήνων κάνει καὶ ὁ γάλλος συνταγματάρχης Guillaume de Vaudoncour,⁸³ που γράφει ὅτι ὁ Πασὰς προσπαθοῦσε νὰ χρησιμοποιήσει ὅσο μπορούσε τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο τῆς ἐπικρατείας του καὶ ἐνδιαφερόταν για τὴ μόρφωσή του, πολλές φορές μάλιστα καλοῦσε Ἑλληνόπουλα τοῦ στραγοῦ νὰ τοῦ ἐπαναλάβουν τὸ μάθημά τους. Αὐτὰ ὅμως γίνονταν μέσα στὸ πλαίσιο που ἐξυπηρετοῦσε τοὺς σκοπούς του.

Ἄλλη μνεία τῆς φροντίδας τοῦ Ἄλῃ για τὴν παιδεία εἶναι τὸ γεγονός ὅτι, μετὰ τὴν ἀπώλεια τοῦ μεγαλύτερου τμήματος τοῦ προικοδοτήματος τῆς Σχολῆς τῆς Ἄρτας στὶς ἀρχές τοῦ 19ου αἰ., χορηγοῦσε ὁ ἴδιος για τὴ συντήρησή της 1.200 γρόσια τὸ χρόνο.⁸⁴ Ἄν ἀληθεύει ἡ πληροφορία, προξενεῖ ἐκπληξὴ ἢ γενναιοδωρία τοῦ Ἄλῃ στὴν περίπτωση αὐτή, μολονότι καὶ πάλι δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶχε βρεῖ, ὅπως συνήθιζε, κάποιο τρόπο νὰ ἀποσπᾷ τὰ χρήματα αὐτὰ ἀπὸ ἄλλους, ἐνδεχομένως καὶ με κέρδος, ἐνῶ ὁ ἴδιος παρουσιαζόταν ὡς εὐεργέτης τῆς Σχολῆς.

Μιὰ ἄλλη ἀναφορὰ σὲ ἀνάμειξη τοῦ Ἄλῃ Πασᾶ σὲ ἐκπαιδευτικὰ θέματα ἀνάγεται στὰ 1789, ὅταν με ἔγγραφο του παράγγεινε στοὺς χριστιανούς τῆς Πρεμετῆς νὰ προσλάβουν ὡς δάσκαλο τὸν Μῆτρο, γιὸ τοῦ Φιλῆ, καὶ νὰ τὸν πληρώνουν ἀπὸ τὸ κληροδότημα τοῦ Ζώτου Ντούρου στὴ Βιέννη χωρὶς νὰ κρατᾶνε τίποτε.⁸⁵ Στὴν περίπτωση αὐτὴ ὁ ἴδιος μὲν ὁ Πασὰς δὲν συνεισέφερε τίποτε καὶ ἡ ἐπέμβαση του θα μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ ὡς τρόπος ἐξυπηρετήσεως ἢ ἀνταμοιβῆς πρὸς τὸν συγκεκριμένο ἄνθρωπο χωρὶς δική του ἐπιβάρυνση, ἀπὸ που κι αὐτὸ χαρακτήριζε πολὺ συχνὰ τὶς πράξεις του.

Τὸ γεγονός ὅτι ὁ Ἄλῃς ἐπιθυμοῦσε νὰ ἐμφανίζεται, καὶ μέχρι κάποιο

83. *Memoirs on the Ionian Islands, considered in a commercial, political and military point of view... including the life and character of Ali Pasha the present ruler of Greece...*, Λονδίνο 1816, σ. 271.

84. Βλ. Ἰωάννης Λαμπρίδης, *Ἡπειρωτικὰ ἀγαθοεργήματα καὶ ἄλλα δημοσιεύματα (Ζαγοριακὰ - 1870, διάφοροι λόγοι κτλ.)*, Ἰωάννινα 1971 (φωτομηχανικὴ ἐπανάδοση τῆς Ἐν Ἀθήναις ἐκδόσεως τοῦ 1880), τ. 1, σ. 101. Ὁ Λαμπρίδης δυστυχῶς δὲν ἀναφέρει ἀπὸ ποῦ ἀντλήσε τὴν πληροφορία που παρέχει.

85. Τρ. Εὐαγγελίδης, *Ἡ Παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Ἑλληνικὰ σχολεῖα ἀπὸ τῆς ἀλώσεως μέχρι Καποδιστρίου*, Ἀθήνα 1936, τ. 1, σ. 193.

βαθμό τὸ ἐπιτύγγανε, ὡς προστάτης τῶν γραμμάτων ἀντανανκλᾶται ἴσως στὰ δημοσιεύματα κάποιων ἡπειρωτῶν λογίων τῆς ἐποχῆς αὐτῆς. Ἔτσι ὁ Μιχαὴλ Στεφάνου Παρτζούλλας⁸⁶ ἀπὸ τὴν Κλεισούρα, συγγραφέας τοῦ βιβλίου *Γραμματικὴ Γαλλικὴ θεωρητικὴ καὶ πρακτικὴ...*,⁸⁷ τῆ δευτέρῃ ἐκδοσῇ τοῦ ἔργου του, Βιέννη 1815, τὴν ἀφιέρωσε στὸν Ἄλῃ Πασᾶ μὲ ἐξαιρετικὰ κολακευτικὸ πρόλογο.⁸⁸ Μερικὰ χρόνια ἀργότερα ἕνας ἄλλος ἠπειρώτης, ἀπὸ τὰ Γιάννινα αὐτῇ τῇ φορᾶ, ὁ Δημήτριος Ἀθανασίου⁸⁹ στὸ ἄρθρο του γιὰ τὴν ἐκπαίδευση στὰ Γιάννινα ποὺ δημοσιεύτηκε στὸν *Λόγιο Ἐρμῆ*⁹⁰ τὴν 1η Μαρτίου 1817 γράφει τὰ ἑξῆς: «Ἡμεῖς [οἱ Γιαννιώται], οὔτινες περισσοτέρους τρόπους παρὰ τοὺς ἄλλους ἔχομεν καὶ τὴν εἰς τὰς μαθήσεις ὑπεράσπισιν καὶ προστασίαν τοῦ ὑψηλοτάτου ἡμῶν Αὐθέντου ἀπολαμβάνομεν, ὅστις, ὡς ἤδη γνωστὸν τοῖς πᾶσιν, ἀπέστειλεν εἰς τὴν σοφὴν Εὐρώπην μὲ ἴδιὰ του ἕξοδα τόσους νέους διὰ νὰ σπουδάσωσι, καὶ πρὸ μικροῦ ἐτοιμάζεται νὰ στείλῃ τρεῖς εὐφυεῖς εἰς τὴν Λόντραν, διὰ νὰ ἐμπορέσῃ ποτὲ νὰ εἰσάξῃ εἰς τὴν ἐπικράτειάν του τὰς ἐπιστήμας καὶ τέχνας καὶ ν' ἀποκαταστήσῃ τὴν καθέδραν του λαμπρὰν καὶ περίβλεπτον.» Στὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ βρισκόμεν τὴν πρώτη σαφὴ μνεία ἀπὸ ἐλληνικὴ πηγὴ ὅτι ὁ Ἄλῃς ἔστειλε νέους νὰ σπουδάσουν στὴν Εὐρώπη μὲ ἕξοδα του. Εἶναι ἐπίσης φανερὸ ὅτι ἡ εἵδηση γιὰ τοὺς νέους ποὺ πρόκειται νὰ σπουδάσουν («εἰς τὴν Λόντραν») ἀναφέρεται στὸ πραγματικὸ γεγονός τῆς ἀποστολῆς τοῦ Τζουκαλᾶ καὶ τοῦ Τζούρου παρὰ τὶς ἀνακρίβειες στίς λεπτομέρειες ποὺ ἔχουν παρεμφερῆσαι, καὶ ποὺ δὲν θὰ ἦταν δύσκολο νὰ ἐρμηνευτοῦν ἀν ληφθεῖ ὑπό-

86. Βλ. Α. Παπαδόπουλος Βρετός, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία, ἦτοι Κατάλογος τῶν ἀπὸ πτώσεως τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας μέχρι ἐγκαθιδρύσεως τῆς ἐν Ἑλλάδι βασιλείας τυπωθέντων βιβλίων παρ' Ἑλλήνων εἰς τὴν ὀμιλουμένην, ἢ εἰς τὴν Ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν*, Ἀθήνα 1854, 1856, μέρος Β', σ. 174, 317. Ματθαῖος Κ. Παρανίκας, *Σχεδιάσμα περὶ τῆς ἐν τῷ Ἑλληνικῷ ἔθνει καταστάσεως τῶν γραμμάτων ἀπὸ ἀλώσεως Κωνσταντινουπόλεως (1453 μ.Χ.) μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ἐνεστώσης (19^{ου}) ἑκατονταετηρίδος*, Κωνσταντινούπολη 1867, σ. 60.

87. Βλ. Α. Χατζηδῆμος - Γ. Σίμος, «Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863. Προσθῆκες», *Ὁ Ἐραμιστῆς* 3 (1965), 251 (*Α 396).

88. Μ. Σ. Παρτζούλλας, ὁ.π., σ. [δ'-η']. Βλ. καὶ Τρ. Ε. Εὐαγγελίδης, *Ἱστορία Ἄλῃ-πασᾶ τοῦ Τεπελενλῆ σατράπου τῆς ἠπείρου (1741-1822)*, Ἀθήνα 1896, σ. 649-651.

89. Βλ. Π. Ἀραβαντινός, *Βιογραφικὴ συλλογὴ λογίων τῆς Τουρκοκρατίας, Εἰσαγωγή - Ἐπιμέλεια Κ. Θ. Δημαρᾶ*, Ἰωάννινα 1960, σ. 5-6. Τοῦ ἴδιου, *Χρονογραφία τῆς ἠπείρου τῶν τε ὁμόρων Ἑλληνικῶν καὶ Ἰλλυρικῶν χωρῶν διατρέχουσα κατὰ σειρὰν τὰ ἐν αὐτοῖς συμβάντα ἀπὸ τοῦ σωτηρίου ἔτους τοῦ 1854...*, Ἀθήνα 1856, τ. 2, σ. 269, 270, 271.

90. *Λόγιος Ἐρμῆς* 7 (1817), 84.

ψη ή απόσταση και ο τρόπος με τον οποίο μπορεί να έλαβε την πληροφορία του ο Δημήτριος Ἀθανασίου.

Ἡ ἔρευνα γιὰ τὴν διασταυρωθεῖ ἢ πληροφορία τοῦ Δημητρίου Ἀθανασίου σχετικὰ μὲ τὴν ἀποστολὴ καὶ ἄλλων νέων γιὰ σπουδὲς ἐκτὸς Ἑλλάδος μὲ δαπάνες τοῦ Ἀλῆ ἀπέδωσε δύο ἀκόμη ὀνόματα Ἑπειρωτῶν. Ὁ ἓνας ἀπὸ αὐτοὺς ἦταν ὁ γιαντρὸς Λουκάς Βάγιας, ἀδελφὸς τοῦ Θανάση Βάγια, προσωπικὸς γιαντρὸς καὶ ἐμπιστος τοῦ Ἀλῆ. Γι' αὐτὸν ἀναφέρεται ὅτι εἶχε σταλεῖ νὰ σπουδάσει ἱατρικὴ στὴ Γερμανία, ὅπου καὶ παρέμεινε δεκαπέντε χρόνια πρὶν ἐπιστρέψει νὰ ἐγκατασταθεῖ στὰ Γιάννινα ὡς γιαντρὸς τοῦ Βεζύρη.⁹¹ Μιὰ σύγχρονη μὲ τὰ γεγονότα πηγὴ, ὁ περιηγητὴς Henry Holland⁹² ποὺ εἶχε γνωρίσει τὸν Λουκᾶ Βάγια, δίνει ἀκόμη πιὸ συγκεκριμένες πληροφορίες σύμφωνα μ' αὐτὲς ὁ Ἀλῆ ἔστειλε τὸν Λουκᾶ νὰ σπουδάσει στὴν Παβία, στὴ Βιέννη καὶ στὴ Λιψία, ὅπου καὶ παρέμεινε δώδεκα χρόνια. Στὰ Γιάννινα εἶχε γυρίσει ἓνα χρόνον περίπου πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ βρετανοῦ περιηγητῆ ποὺ πραγματοποιήθηκε τὸ 1812. Πάντως ὡς χρονολογία ἐπιστροφῆς τοῦ Λουκᾶ Βάγια πρέπει νὰ δεχθῶμε τὸ 1810, σύμφωνα καὶ μὲ τὴν πληροφορία ποὺ παρέχεται σὲ μιὰ σύγχρονη ἐπιστολὴ τοῦ Rouqueville ποὺ μνημονεύει τὸ γεγονός.⁹³

Ὁ δεῦτερος Ἑπειρωτὴς ποὺ ἀναφέρεται εἶναι ὁ Εὐάγγελος Μεξικὸς ἢ Μέξης, ὁ ὁποῖος, σύμφωνα μὲ τὸν Π. Ἀραβαντινὸ, μετὰ τὴν ἐκπαίδευσή του στὰ Γιάννινα κοντὰ στὸν Ἀθανάσιο Ψαλίδα στάλθηκε μὲ ἕξοδα τοῦ Ἀλῆ στὴ Νεάπολη γιὰ νὰ σπουδάσει καὶ αὐτὸς ἱατρικῆ. Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ συνδυασμὸ τῶν πληροφοριῶν γιὰ τὰ δύο αὐτὰ πρόσωπα, ὁ Εὐάγγελος Μεξικὸς ἢ Μέξης προϋπῆρξε γιαντρὸς τοῦ Ἀλῆ καὶ τὸν ὑπη-

91. Βλ. Π. Ἀραβαντινός, *δ.π.*, σ. 16-17. Περιέργως, ὁ γιὸς του, ὁ Σπ. Π. Ἀραβαντινός, *δ.π.*, Μέρος τρίτον, σ. 472, σημ. 2, φαίνεται νὰ ἀγνοεῖ τὰ ὅσα γράφει γιὰ τὸν Λουκᾶ Βάγια ὁ πατέρας του στὸ πιὸ πάνω ἔργο του, καὶ ἀναφέρει γι' αὐτὸν ὅτι ἦταν «Ἐμπειρικὸς μᾶλλον ἱατροχειρουργός, ἀδελφὸς τοῦ Θανάση Βάγια καὶ τοῦ αὐτοῦ, ὡς ἐκεῖνος ἠθικοῦ».

92. *Ο.π.*, σ. 256-7. Γιὰ τὸν Λουκᾶ Βάγια, ποὺ εἶχε παντρευτεῖ τὴ θυγατέρα τοῦ Ἀθ. Ψαλίδα Ἐλισάβετ βλ. ἀκόμη Λ. Βρανούσης, *Ἀθανάσιος Ψαλίδας ὁ Διδάσκαλος τοῦ Γένους (1767-1829). Ὁ πατριώτης - ὁ πολιτικὸς - ὁ ἀγωνιστής*, Ἰωάννινα 1952, σ. 45, 61, 63, 95, 124, 125, 129, 131, 132, 135, 136. Κ. Θ. Διαμάντης, «Ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας καὶ τὸ ἀρχεῖόν του», *Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος* 14 (1960), 555, 562, 567, 568, 569, 575, 576. Ε. Πρωτοψάλτης, *Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου* [Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας], τ. 5, τχ. 3, Ἀθήνα 1968, σ. 130, 181, 322, 342, 481· τ. 5, τχ. 4, Ἀθήνα 1974, σ. 479, 516, 598, 900.

93. A. Boppe, *δ.π.*, σ. 57 σημ. 2.

ρέτησε με την ιδιότητα αυτή μέχρι το 1810, όποτε και αντικαταστάθηκε από τον Λουκά Βάγια ύστερα από ραδιουργίες των δύο αδελφών Βάγια. "Αν ληφθεῖ υπόψη και ἡ ἡλικία τοῦ Μέξη —λέγεται ὅτι πέθανε στήν Τριπολιτσά 60 περίπου ἐτῶν τὸ 1818— θὰ πρέπει νὰ υποθέσουμε ὅτι αὐτός εἶχε σταλεῖ πρῶτος γιὰ νὰ σπουδάσει στὸ ἐξωτερικό, με τὴν προϋπόθεση πάντοτε ὅτι ἀληθεύει ἡ πληροφορία πού δίνει ὁ Π. Ἀραβαντινός.⁹⁴

Εἶναι ἀμφίβολο ἂν θὰ μπορούσαν νὰ προκύψουν ἀσφαλῆ γενικότερα συμπεράσματα ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν μαρτυριῶν σχετικά με τὴν ἐκπαιδευτικὴ πολιτικὴ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ. Ἀδιαμφισβήτητα ἔδειχνε ἓνα ἀσυνήθιστο ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ ἐκπαιδευτικὰ θέματα, πού δὲν θὰ ἔπρεπε ὅμως νὰ ἐκληφθεῖ ὡς συστηματικὴ προσπάθεια ἀνόρθωσης τῆς παιδείας στήν ἐπικράτειά του. Ὁ Ἀλῆς εἶχε τὴν ἰκανότητα νὰ διακρίνει και νὰ υἰοθετεῖ ὅποιες δραστηριότητες ἐξυπηρετοῦσαν τὰ συμφέροντά του, ἄσχετα ἂν αὐτὲς ἐντάσσονταν στὶς παραδοσιακὲς ἀντιλήψεις και συνήθειες τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ἂν ἀντιπροσώπευαν ἰδέες τῶν χριστιανῶν ὑπηκόων του, ἢ ἦταν νεωτεριστικὲς θεωρίες και πρακτικὲς εἰσαγόμενες ἀπὸ τὴ Δύση. Μέσα στὸ πνεῦμα αὐτὸ χρησιμοποιοῦσε, περιστασιακὰ ἴσως, και τὴν ἐκπαίδευση ὥστε νὰ ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ ἀντλεῖ τὸ ἀνθρώπινο ὕλικὸ πού θὰ τοῦ ἦταν ἀπαραίτητο γιὰ τὴν πραγμάτωση τῶν σχεδίων του. Δὲν φαίνονται συνεπῶς ἀπίθανες οἱ πληροφορίες πού παρέχονται ἀπὸ τὶς πηγὲς πού ἐξετάσαμε, δηλαδὴ εἴτε νὰ ἔστειλε ὁ ἴδιος εἴτε νὰ προκάλεσε με διάφορους τρόπους τὴν ἀποστολὴ νέων στήν Εὐρώπη γιὰ νὰ ἐκπαιδευτοῦν σὲ εἰδικότητες πού τὶς χρειαζόταν ἄμεσα ἢ και στὸ ἀπώτερο μέλλον. Τὸ γεγονός ὅτι δὲν διαθέτουμε περισσότερα στοιχεῖα γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ μπορεῖ νὰ εἶναι τυχαῖο, ἀφοῦ και ὁ ἀριθμὸς τῶν νέων αὐτῶν δὲν θὰ ἦταν πολὺ μεγάλος, μπορεῖ ὅμως και νὰ υποδηλώνει τὴν ἀπροθυμία ἐκείνων πού ὠφελήθηκαν ἀπὸ μιὰ τέτοια εὐνοια νὰ ταυτίσουν τὶς ἀπαρχὲς τῆς σταδιοδρομίας τους με τὸ πρόσωπο τοῦ Ἀλῆ και τὴν καθ' οἰονδήποτε τρόπο ἐνίσχυσή τους ἀπὸ αὐτὸν ὕστερα ἀπὸ τὸ θάνατό του και τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση.

94. "Ο.π., σ. 122-3. Γιὰ τὸν Εὐάγγελο Μεξικὸ ἢ Μέξη βλ. και Α. Παπαδόπουλος Βρετός, ὁ.π., τ. 2, σ. 174, 307. Δ. Γκίνης και Β. Μέξας, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1860. Ἀναγραφή τῶν κατὰ τὴν χρονικὴν ταύτην περιόδου ὅπου δῆποτε Ἑλληνιστὶ ἐκδοθέντων βιβλίων και ἐντύπων ἐν γένει μετὰ πίνακος τῶν ἐφημερίδων και περιοδικῶν τῆς περιόδου ταύτης, τ. 1, σ. 131 (ἀρ. 810, 811). Ἡ πληροφορία τοῦ Ἀραβαντινοῦ σχετικά με τὸν θάνατο τοῦ Μεξικοῦ ἢ Μέρξη συγκρούεται με τὰ ἀναγραφόμενα ἀπὸ τὸν Τρ. Εὐαγγελίδη, Ἡ Παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Ἑλληνικὰ σχολεῖα ἀπὸ τῆς ἀλώσεως μέχρι Καποδιστρίου, Ἀθήνα 1936, τ. 1, σ. 141, ὁ ὁποῖος τὸν μνημονεύει ὡς διδάσκαλο στὶς Σέρρες μετὰ τὸ 1830 και μέχρι τὸ 1834.

“Όσον αφορά τή συγκεκριμένη αποστολή τῶν δύο νέων στή Βρετανία γιά νά διδαχτοῦν τήν κατασκευή κανονιῶν καί ἄλλων πολεμικῶν ὄπλων, πού ἀποτελεῖ ἀδιαιμοφισβήτητο γεγονός, θά πρέπει νά προστεθοῦν τά ἀκόλουθα ὥστε νά μπορέσει νά γίνει κατανοητή καί εὐκρινής ἡ σύνδεσή της μέ τή γενικότερη πολιτική τοῦ Ἰαλῆ Πασᾶ.

Ἡ Ἰαλῆ ἀπό χρόνια προσπαθοῦσε συστηματικά νά σχηματίσει μιὰ μονάδα πυροβολικοῦ γιά τὸ στρατό του. Ἦδη περὶ τὸ τέλος τοῦ 18ου καί τὰ πρῶτα χρόνια τοῦ 19ου αἰῶνα λειτουργοῦσε ἓνα εἶδος σχολῆς πυροβολικοῦ στό χωριὸ Μπουνίλα, στήν πεδιάδα τῶν Ἰωαννίνων, μέ ἐπικεφαλῆς τὸν M. Charbonnel ἀλλὰ καί ἄλλους γάλλους ἀξιωματικούς, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι ἐκτελοῦσαν τακτικά ἀσκήσεις πυροβολικοῦ.⁹⁵ Ἐπομένως ὁ Ἰαλῆ εἶχε ἤδη πυροβόλα τήν ἐποχὴ αὐτή. Καθὼς φαίνεται ὅμως δὲν τὰ θεωροῦσε ἀρκετὰ κι ἔτσι ἔθεσε σ’ ἐφαρμογὴ τὰ σχέδιά του γιά τήν ἀπόκτηση κι ἄλλων πυροβόλων μερικά χρόνια ἀργότερα. Μέσα στό πρῶτο ἐξάμηνο τοῦ 1805 κατασκεύασε ἓνα χυτήριο στό ἴδιο χωριό, τὴ Μπουνίλα. Στό χωριὸ αὐτὸ εἶχε προηγουμένως, μετὰ τήν ἐπιστροφή του ἀπὸ τήν ἐκστρατεία στή Βουλγαρία, μεταφέρει καί ἐγκαταστήσει μιὰ ἀποικία Βουλγάρων. Ὁ William Martin Leake,⁹⁶ πού δίνει τήν πληροφορία, ρώτησε ὁ ἴδιος τὸν Πασᾶ πῶς θά ἔβρισκε τὸν ἀπαιτούμενο προὔντζο γιά τὸ μέταλλο τῶν πυροβόλων του καί πῆρε τήν ἀπάντηση ὅτι τὸν συγκέντρωνε ἀπὸ τοὺς ὑπηκόους του, πού ἄλλος ἔδινε μιὰ παλιά κατσαρόλα, ἄλλος μιὰ χύτρα. Ὁ βρετανὸς ἀπεσταλμένος πού ἐπισκέφθηκε τὸ χυτήριο τὸ βρῆκε μᾶλλον ἐτοιμόρροπο· ἡ στέγη του ἦταν ἔτοιμη νά πέσει. “Ὅσο γιά τὶς ἀσκήσεις μέ μύδρους πού εἶδε ὁ Leake νά ἐκτελοῦνται στή Μπουνίλα φαίνεται ὅτι ἦταν ἐξίσου ἀνεπιτυχεῖς μέ ἐκεῖνες πού περιγράφει ἀργότερα ὁ Ibrahim Mansour. Ἀνάλογη πληροφορία παρέχεται γιά τὸ 1807, ὅποτε ὁ Ἰαλῆ ἀνέ-

95. F. Pouqueville, *Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie, et dans plusieurs autres parties de l'empire ottoman, pendant les années 1798, 1799, 1800 et 1801...*, Παρίσι 1805, τ. 3, σ. 48-50, Gabriel Remérand, ὁ.π., σ. 63-65.

96. Ὁ.π., τ. 1, σ. 222-3. Ὁ F. Pouqueville, ὁ.π., τ. 3, σ. 48-50 ἀναφέρει καί αὐτὸς τὰ περὶ τῆς ἐγκαταστάσεως Βουλγάρων στή Μπουνίλα, τὸ πότε ὅμως ἔγινε αὐτὸ δὲν εἶναι τόσο σαφές. Ὁ Leake τοποθετεῖ τὸ γεγονός τὸ 1802, ὁ Pouqueville πάλι ἀναφέρεται, θεωρητικὰ τουλάχιστον, σὲ γεγονότα ἀπὸ τὸ 1798 μέχρι τὸ 1801. Πρέπει νά προστεθεῖ ὅτι ἡ ἐκστρατεία τοῦ Ἰαλῆ πρὸς τὴ Μακεδονία καί Θράκη καί ἀπὸ ἐκεῖ μέχρι τὴ Σόφια συνέβη τὸ 1804. Λέγεται ὅτι ἀνάμεσα στὰ ὅσα λαφυραγωγῆσε ἢ μέ διάφορους τρόπους συγκέντρωσε καί ἔφερε μαζί του ὁ Πασᾶς ἀπὸ τὴν ἐκστρατεία αὐτὴ περιλαμβάνονταν καί ὅσα κινητὰ πυροβόλα βρῆκε στὶς ὀχυρὰς θέσεις ἀπὸ ὅπου πέρασε, Gabriel Remérand, ὁ.π., σ. 89. F. Pouqueville, *Histoire de la Régénération de la Grèce...*, τ. 1, σ. 246.

λαβει να χύσει κανόνια, και για τὸ σκοπὸ αὐτὸ ἔβγαλε ἀπὸ τὶς ἀποθήκες του χιλιάδες ὀκτάδες χάλκινα μαγειρικά σκεύη ποὺ εἶχε κατασχέσει ἀπὸ τοὺς ὑπηκόους του.⁹⁷

Ὁ Guillaume de Vaudoncourt,⁹⁸ ποὺ ἀσχολεῖται ἀρκετὰ διεξοδικὰ μὲ τὸ θέμα αὐτό, γράφει ὅτι τῆ διεύθυνση τοῦ χυτηρίου εἶχε ἓνας ἱκανὸς Ἴταλὸς ἀπὸ τὴν Τοσκάνη, ὁ ὁποῖος ἴσως ὑπέφερε ἀπὸ τὴν ἀρπακτικότητα καὶ τὶς ἐνοχλήσεις τοῦ Ἰαλῆ καὶ δὲν μποροῦσε νὰ ἐργαστεῖ ἱκανοποιητικά, ἄλλοτε γιατί τοῦ ἔπαιρνε τὰ ἐργαλεῖα, ἄλλοτε γιατί δὲν τοῦ ἔδινε ἀρκετὰ ὑλικά. Μόνο μετὰ τὴ μεσολάβηση τοῦ ἐπικεφαλῆς γάλλου ἀξιωματικοῦ ποὺ ἔφτασε τὸ 1807 τοῦ δόθηκαν τὰ ἀπαραίτητα μέσα ὥστε νὰ κατασκευάσει μύδρους, πράγμα ποὺ τὸ ἔπραξε μὲ μεγάλη ἐπιτυχία, καὶ οἱ μύδροι ποὺ παρήγαγε ἦταν ἀντίστοιχοι σὲ ποιότητα μὲ τοὺς εὐρωπαϊκοὺς. Ὑπῆρχαν καὶ ἀρκετὰ ἐργοστάσια ποὺ κατασκεύαζαν πυρίτιδα, ἀλλὰ ἡ ποιότητά της δὲν ἦταν καλὴ. Στὴν ἐπικράτεια τοῦ Ἰαλῆ δὲν κατασκευάζονταν οὔτε ὄπλα οὔτε λάμες γιὰ τὰ ξίφη. Οἱ τελευταῖες ἔρχονταν ἀπὸ τὴ Β. Ἰαλβανία καὶ τὴ Βοσνία. Τὰ ὄπλα ἀγοράζονταν ἐν μέρει ἀπὸ τὴν Ἰταλία. Ἡ αὐξηση τῶν τιμῶν ἴσως εἶχε κάνει τοὺς Ἰαλβανοὺς νὰ σταματήσουν τὶς εἰσαγωγές τους ἀπὸ ἐκεῖ καὶ αὐτὸ ὀδήγησε στὴν κατασκευὴ ὄπλων κατώτερης ποιότητος ὥστε νὰ διατίθενται σὲ χαμηλότερη τιμῆ. Οἱ πηγές δὲν μᾶς πληροφοροῦν ἂν πραγματικὰ κατάφερε νὰ κατασκευάσει ἱκανοποιητικὰ πυροβόλα, ἀλλὰ κάτω ἀπὸ τὶς ἐπικρατοῦσες συνθῆκες αὐτὸ φαίνεται ἀπίθανο.

Μολονότι τὸ πυροβολικὸ ποὺ εἶχε σχηματίσει ὁ Ἰαλῆς, 200 περίπου πυροβόλα, παρουσίαζε τεράστια προβλήματα, γεγονὸς γιὰ τὸ ὁποῖο συμφωνοῦν ὅλες οἱ πηγές, καὶ ἡ χρησιμότητά του, σύμφωνα μὲ ἓνα εἰρωνικὸ σχόλιο, ἦταν μόνο γιὰ νὰ προξενεῖ θόρυβο,⁹⁹ ὁ Πασὰς δὲν ἐγκατέλειπε τὶς προσπάθειές του γιὰ νὰ τὸ αὐξήσει.

Αὐτὸ τὸ κατόρθωσε πρῶτα μὲ τὴ συνδρομὴ τῶν Γάλλων καὶ κατόπιν μὲ τὴν ἐνίσχυση τῶν Βρετανῶν, ποὺ τὸν ὑποστήριξαν φοβούμενοι ἐνδεχόμενη εἰσβολὴ τῶν Γάλλων στὴν περιοχὴ. Κατὰ τὴ διάρκειά τοῦ Ρωσοτουρκικοῦ πολέμου ἔπεισε τοὺς Γάλλους νὰ τοῦ στείλουν ἀξιωματικούς τοῦ πυροβολικοῦ, πυροβολητές, κανόνια καὶ πυρομαχικά. Στις ἀρχές τοῦ

97. Σπ. Π. Ἀραβαντινός, ὁ.π., σ. 361. Πβ. καὶ William Martin Leake, ὁ.π., τ. 1, σ. 405-6. Guillaume de Vaudoncourt, ὁ.π., σ. 277.

98. Ὁ.π., σ. 286-7.

99. Βλ. Σπ. Π. Ἀραβαντινός, ὁ.π., Μέρος τρίτον, σ. 386, 387, 389-391. Ibrahim-Manzour, *Mémoires sur la Grèce et l'Albanie, pendant le gouvernement d'Ali-Pacha. Ouvrage pouvant servir de complément à celui de M. Pouqueville*, Παρίσι 1827, σ. 54-55. Guillaume de Vaudoncourt, ὁ.π., σ. 284-35.

1807 ένα απόσπασμα 22 αξιωματικών υπό τους συνταγματάρχη Nicole και λοχαγό Ponceton κατευθύνθηκε προς τη Β. Ἀλβανία μέσω Ραγούζας και Βοσνίας. Τους ἀκολούθησε ένας λόχος ἀπὸ τὸ Βασίλειο τῆς Νεαπόλεως μὲ ἐπιπλέον ἀξιωματικούς πὺν μὲ μία κορβέτα και μὲ μία κανονιοφόρο ἔφερνε και τὰ πολεμοφόδια. Οἱ ἄνδρες αὐτοὶ ἐγκαταστάθηκαν ἀπὸ τὸν Ἀλῆ σὲ διάφορα μέρη τῆς ἐπικράτειάς του κάτω ἀπὸ τις ὁδηγίες τοῦ Pouqueville, ἐνῶ ὁ G. de Vaudoncourt παρέμεινε στὴν ἐπικράτεια τοῦ Ἀλῆ γιὰ νὰ ἐπιβλέπει τις ἀμυντικὲς ἐπιχειρήσεις.¹⁰⁰ Λίγο ἀργότερα, ὅταν οἱ διαθέσεις τοῦ Πασᾶ πρὸς τοὺς Γάλλους ἄλλαξαν και ὁ Ἀλῆς ἔκανε στροφὴ πρὸς τὴ Βρετανία, μία ἀπὸ τις σημαντικὲς ἀπαιτήσεις του ἦταν πάλι νὰ τοῦ δοθοῦν κανόνια και πυρομαχικά. Αὐτὸ ζήτησε ὁ Πασᾶς σὲ μυστικῆ συνάντησή του μὲ τὸν William Martin Leake στὶς 6 Νοεμβρίου 1807 ἀνάμεσα σὲ ἄλλα αἰτήματά του, ὅπως τὴν παρουσία βρετανικοῦ στόλου κοντὰ στὶς ἀκτές του, τὴν κατάληψη ἀπὸ τοὺς Βρετανοὺς και τὴν παραχώρηση σ' αὐτὸν τῆς Ἀγίας Μαύρας κτλ. Ὅρισμένα ἀπὸ αὐτὰ τὰ αἰτήματα πραγματοποιήθηκαν κι ἀνάμεσά τους και ἡ ἀποστολὴ πυροβολικοῦ — ἄλλοι ἀναφέρουν ὅτι τοῦ δόθηκαν τριάντα κανόνια και ἄλλοι δέκα— και πυρομαχικῶν πὺν μεταφέρθηκαν ἀπὸ τὴ Βρετανία ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τοῦ ἴδιου τοῦ Leake τὸν ἐπόμενο χρόνο και ἔφθασαν στὴν ἐπικράτεια τοῦ Ἀλῆ τὸν Φεβρουάριο/Μάρτιο τοῦ 1809. Ὁ Leake, ὅπως εἶδαμε πῶ ἀνω, ἀποβιβάστηκε στὴν Πρέβεζα τὴν 1η Μαρτίου. Δύο μῆνες ἀργότερα, ὁ Πασᾶς προσφέροντας και πάλι τὴ βοήθειά του πρὸς τοὺς Βρετανοὺς και ὑποσχόμενος νὰ ἐκδιώξει τοὺς Γάλλους ἀπὸ τὰ Ἰόνια Νησιά ἐναντι ἀνταλλαγματῶν ζητοῦσε πάλι μεταξὺ ἄλλων πυρομαχικά και 150 πυροβολητές.¹⁰¹ Ἀπὸ τὴ στιγμή ὅμως πὺν ἡ θέση τῶν Βρετανῶν εἶχε ἀρχίσει νὰ ἐδραιώνεται στὰ Ἐπτάνησα, και κυρίως μετὰ τὴν κατάληψη τῆς Κέρκυρας και τὴν ἦττα τοῦ Ναπολέοντα, ἡ ἀνάγκη τῆς Βρετανίας νὰ συνεχίσει νὰ ἱκανοποιεῖ τις ἀπαιτήσεις τοῦ Ἀλῆ ὀλοένα μειωνόταν. Εἶναι ἐπομένως εὐλογο νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Βεζύρης βλέποντας τὴν κατάσταση ἐπιθυμοῦσε νὰ ἐξασφαλίσει τὴ δυνατότητα κατασκευῆς τῶν κανονιῶν και τῶν ἄλλων ὄπλων πὺν χρειάζόταν, χωρὶς νὰ ἔχει τὴν ἀνάγκη νὰ ζητάει ὀλοένα, συχνὰ χωρὶς ἀνταπόκριση, πυροβόλα και ὄπλισμὸ ἀπὸ τοὺς ξένους. Μέσα σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο ἡ ἀνάγκη νὰ ἐκ-

100. Guillaume de Vaudoncourt, ὁ.π., σ. 251-2. Ibrahim-Manzour, ὁ.π., σ. 53. Richard Alfred Davenport, *The Life of Ali Pasha of Tebeleni, Vizier of Epirus: surnamed Aslan, or, the Lion...* Λονδίνο 1837, σ. 205-6.

101. Βλ. πῶ ἀνω σ. 146 και PRO, FO 78/57, φ. 191-202. FO 78/61, φ. 59-63, 65, 73-79. FO 78/65, σ. 42-45. John W. Baggally, ὁ.π., σ. 34, 37, 57. Gabriel Remérand, ὁ.π., σ. 131, 146. A. Boppe, ὁ.π., σ. 153.

παιδεύσει κατάλληλα για τη δουλειά αυτή δικούς του ανθρώπους ήταν επιτακτική· έτσι δικαιολογείται και η φορτική επιμονή του προς τον Guilford να αναλάβει τη φροντίδα των σπουδών του Τζουκαλά και του Τζούρου στη Βρετανία.

Από το ούσιαστικά μικρό αυτό δείγμα από τις πολυάριθμες επιστολές, άλλες έκδεδομένες και άλλες ανέκδοτες, άλλες γνωστές και άλλες λανθάνουσες, τις οποίες πρέπει να είχε στείλει ο Άλη Πασάς σε διαφόρους στο διάστημα της μακρόχρονης διακυβέρνησής του, βλέπουμε πόσα νέα στοιχεία μπορούν να αντληθούν, ή να διευκρινιστούν, ακόμη και όταν εκ πρώτης όψεως δεν φαίνεται να παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Η ιστορική έρευνα επιτυγχάνοντας κάθε φορά να συνδυάσει τους μικρούς και τους μεγάλους κρίκους της αλυσίδας των ιστορικών γεγονότων, με ποικίλο κάθε φορά βαθμό επιτυχίας, μάς επιτρέπει καλύτερη προσέγγιση και μεγαλύτερο βαθμό κατανόησης του παρελθόντος. Στη συγκεκριμένη περίπτωση του Άλη Πασά, παρά τον ήδη μεγάλο όγκο της βιβλιογραφίας γύρω από το πρόσωπό του και τη δράση του, είναι φανερό ότι υπάρχουν ακόμη πάρα πολλά και σημαντικά στοιχεία που η συνεχιζόμενη έρευνα θα φέρνει βαθμιαία φως.

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ

1

FO 78 / 65 φ. 76α

Κόπια

Ἐξωχότατε

πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν εἶχα τὴν εὐχαρίστησιν νὰ γράψω εἰς τὴν ἐξωχότητά σου εἰς πλάτος τὰ δέοντα μὲ ἕναν ἀπὸ τοὺς ἐδῶ θραγιάδες μου ἐρχώμενοι εἰς τὸ ἀφτόθι. ἐλπίζω ὅτι θέλει λάβεις αὐτὴν τὴν γραφὴν μου ἐγγερωῶς, καὶ νὰ ἔχω καὶ τὲς ἀναγκαίαις ἀποκρίσεις τῶρα πάλιν ἔχω τὴν αὐτὴν εὐχαρίστησιν νὰ σὲ ἠδοπιήσω ὅτι σήμερον ἔλαβον ἡδισες ἀπὸ Κωνσταντινουπόλιν βεβαίαις, διὰ τὸν ἐξησαμὸν κάθε διαφορᾶς μεταξὴ τῆς ὑψηλῆς πόρτας, καὶ ἡγγλετέρας διὰ μέσον τῶν πληρεξουσίων τοῦ Σαχήτη ἐφέντη, ἀπὸ μέρος τῆς ὑψηλῆς πόρτας, καὶ τοῦ ἐξοχότατου μινίστρον Ἄδερ ἀπὸ μέρος τῆς διοικήσεώς σας ὅπου ἀπὸ πρὸ πολλοῦ ἀκόμη ἐδρίσεται εἰς τὰ Καστέλια τῶν Δαρδανέλιων ὅπου ἔλαβον ἀρκεταῖς συνομιλίαις, καὶ ἔκαμον τὸν συμ-

βιβασμόν, ἕως τῶρα στοχάζωμαι καὶ ὁ Μινίστρος Ἰαδερ, νὰ ἔχη ἔμβη
 μέσα εἰς τὴν Κωνσταντινουπόλιν· καὶ δὲν εἶναι πλέον ἀμφιβολία ὅτι τὰ
 πράγματα θέλει εὐρουν τὸν δρόμον τοὺς κατὰ τὴν κοινὴν μας ἐπιθυμίαν. μὲ
 τὴν πρότην εὐκείαν προσμένω νὰ λάβω, καὶ τὲς ἀναγγείαις ὀρδινίαις περὶ
 τοῦτο λοιπὸν ἀνάγκη εἶναι ὅπου τοῦτη ἢ φλοτίλια, ἢ ὅποια περὶ τρέχει εἰς
 ἐτούτα τὰ πλευρᾶ, νὰ λάβῃ τὲς ἀναγγείαις προσταγὰς ἀπὸ μέρος τοῦ ἔξω-
 χωτάτου ἀμμηράλιον Κωλιγγουδ, διὰ νὰ εὐρίσκεται πάντοτε πλησίον μου,
 καὶ νὰ ἀκολουθεῖ τὲς ὀρδινίαις μου εἰς τὴν χρεῖαν. ἐπιδὴ ἐγὼ μὲ τὲς προῶ-
 τερες ἐδίσεις ὅπου νὰ λάβω ὅτι ὁ μινίστρος Ἰαδερ ἐμβῆκε εἰς τὴν Κωνσταν-
 τινουπόλιν, διὰ νὰ εἶναι ἐλπίης ἀπὸ μέρους τῆς Ἀγγλητέρας ἔχω ἀπό-
 φασιν νὰ βάλω εἰς πράξιν τὰ καινίματά μου, μὲ ὅλας τὰς δυνάμεις μου
 ἐναντίον τὸν ἐχθρόν μας, καὶ ἀνταμώνοντας τὰς δυνάμεις μου μὲ τὴν συν-
 δρομὴν τῶν καρραβιῶν αὐτὸν ἐλπίζω ὅπου νὰ κάμωμεν μεγάλην δουλίαν.
 ὅθεν φρόντισε νὰ ἠδοποιήσεις περὶ τοῦτω τὸν ἐξοχώτατον ἀμμηράλιον
 ὀγολιγγουδ παρακαλόντας τον διὰ νὰ ὀγληγορεύσι τὲς ἀναγγείαις προσταγὰς
 εἰς τούτα τὰ καράβια ἐδόθεν, μὲ κάθε ἄλλην χρεῖοδὴ ἐνδυνάμοσιν, καὶ
 πρόβλεψεν ὅπου ἐνίκα [...] εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σκοποῦ μας διὰ νὰ μὴν χά-
 σωμεν αὐτὴν τὴν εὐκείαν, προτοῦ νὰ || λάβουν κερὰ οἱ ἐχθροὶ νὰ ἐνδυνα-
 μοθοῦν, εἶναι περιττὸν νὰ σοῦ γράψω περισσότερο. πρέπει νὰ γίνῃ κάθε
 ἐπιμέλεια εἰς τὴν ὑπόθεσιν, νὰ προσέχουν εἰς τὲς προδιαθέσεις, καὶ διορι-
 σμοῦς μὲ τούτα τὰ πολεμικὰ καράβια ἐγγλέζικα ὅπου εὐρίσκοντε ἐδῶ τρι-
 γύρω διὰ νὰ ὠφελιθῶμεν εἰς αὐτὴν τὴν περίστασιν ἐν ὅσω ἔχωμε τὸν
 καιρὸν, καὶ τὴν εὐκολίαν, καὶ προσμένω περὶ τοῦτω τὴν πληρο[φο]ρητι-
 κὴν σου ἀπόκρισιν διὰ ἡγουλάν μου, σοῦ εὐχόμεναι θεῶθεν ὑγίαν, εὐτυχίαν,
 μὲ τὰ καταθύμια.

1808, Δικεμβρίου 2. Ἰωάννινα.

φήλος σας εἰλικρινῆς
 Ἰαλῆ πασᾶς
 βελῆς τῶν Ἰωαννίνων

2

Hertfordshire County Record Office
 Acc. 599, No 85621

Εὐγενέστατε Καπετὰν Λικ

Σὲ ἀκριβοχαιρετῶ. Ἀπὸ τὴν Κυριακὴν ὅπου κατευωδόθην ἐδῶ εἰς Πρέ-
 βεζαν ἕως σήμερον οὔτε ἡῦρα οὔτε εἶδα ἀκόμη κανένα ἐδικόν σας καράβι

νά φανῆ εἰς τοῦτα τὰ μέρη. Εἶναι χρεία διὰ τὰ εὐρεθῆς συμμά μου τώρα διὰ συνομιλίαν πολλὰ ἀναγκαίων ὑποθέσεων ὅπου δὲν ἤμπορῶ νὰ σὲ τὰς γράφω καὶ λοιπὸν βίασε τὸν ἐρχομὸν σου ὅσον τὸ ὀγλήγορότερον. Σὲ προσμένω μὲ ἀνπομονῆν καὶ σοῦ εὔχομαι θεόθεν ὑγίαιαν.

1809, Μαρτίου 24. Σ.Π.
Πρέβεζα

Ἄγαπητὸς σου φίλος
Βεζῆρ Ἀλῆ Πασῶς

3

No 85620

Ἄγαπητέ Σιὸρ Καπετὰν Λιζ!

αὐτὴν τὴν στιγμήν ἦλθε τατάρης μου ἀπὸ Κωνσταντινούπολιν. λάβε τὰ γράμματά σου, ὁμοίως καὶ ἓνα μπουλετίνον μὲ τὰς εἰδήσεις ἀπὸ τὸ παραδοῦναβο. ἔξω ἀπὸ τὸν απερασμένον πόλεμον τῆς Ἰμπραήλας μοῦ γράφουν ὅτι ἔγινε καὶ ἄλλος τώρα ὀγλήγορα δὲν ἡμερόνικτα ἀκατάπανστα.

δεκεπέντε χιλιάδες ὄωσοι ἐπῆγαν διὰ τὰ πολεμήσουν τὸ κάστρον τῆς Ἰμπραήλας καὶ καταχαλάσθησαν. καθὼς γράφουν μόλις ἐγλύτωσαν δὲν χιλιάδες καὶ τὰ ἀσκέρια τὰ τούρκικα τοὺς ἄμπωξαν μὲ πολὺν ἀφανισμόν ἕως εἰς τὸν σερέτην ποταμόν.

Τοῦτες τὲς εἰδήσεις μοῦ γράφουν, ἴσως ἔχεις καὶ ἡ εὐγενεία σου ἄλλες. ἀν ἀγαπᾷς ἔρχεσαι ἕως ἐδῶ καὶ ὁμιλοῦμε.

1809: Ἰουνίου 5/17, μπαχτζέ

Ἄο εἰλικρινῆς σου φίλος
Βεζῆρ Ἀλῆ Πασῶς

4

No 85627

εὐγενέστατε καὶ ἠγαπημένε μου φίλε,

ἔλαβον τὸ φιλικόν τῆς, καὶ εἶδον νὰ ζητᾷ πουργιουρλιά μου διὰ τὰ περιέλθῃ τὰς ἐπαρχίας τῆς Ἑλλάδος. Ἴδον κατὰ τὴν αἰτησίαν τῆς ὅπου τῆς τὰ πέμπω περικλεισμένα καὶ ἄς τὰ λάβῃ. ἐγὼ φίλε μου ἐπιθυμοῦσα νὰ ἀνταμοθῶμεν πρῶτα, καὶ ἔπειτα νὰ μισεύσης διὰ αὐτὸ τὸ ταξίδι. ὁ ἐρχομὸς μου εἰς τὰ αὐτόθι θέλει ἀκολουθήσει ὀγλήγορα, ἢ ὀλίγη ἀγογγτά μου ἀκολουθᾷ ἀκόμη ἐξ αἰτίας τῶν περατινῶν ἀγάδων, οἱ ὅποιοι ἔρχονται νὰ μὲ

ἀνταμώσουν, μὲ αὐτοὺς ὁμιλῶ τέσσαρας πέντε ἡμέρας καὶ εἰθὺς μισεῶ
διὰ τὰ αὐτόθι, καὶ θεέθεν καλάϊς ἀντάμωσαις.

1809, Σεπτεμβρίου 30, Σοπήμι (ὑπογραφή)

Ἔστερόγραφον. πάλιν ὄνῃ τῆς κάμνω νὰ μὲ προσμείνη νὰ ἀνταμοθῶμεν
καὶ ἔπειτα νὰ μισέση· καὶ διὰ ἓνα ἄνθρωπον ὁποῦ εἶχον εἰπῆ τοῦ Πάνου
Κορηιώτου, παρακαλῶ, ἂν ἦλθε νὰ μοῦ τὸν πέμψητε.

5

No 85619

Τὰς εἰδήσεις ὁποῦ ἔχω ἀπὸ ἓναν φίλον εἶναι ὅτι τὸ συνοικέσιον τοῦ Μπονα-
πάστε μὲ τὴν θυγατέρα τοῦ αὐτοκράτορος Ἄουστρίας ἐτελείωσαν· ἐτοῦτο
εἶναι βεβαίωτον, ἀκόμη πλήθος στρατεύματα γαλλικὰ ἦλθον εἰς Ἰτα-
λίαν μὲ σκοπὸν νὰ ἀπεράσουν διὰ τοὺς Κορσφούς, καὶ ἀπὸ αὐτὰ ἦλθαν εἰς
Κορσφούς τὴν ἀπερασμένην Κυριακὴν ἕως 300.

Μία κολόνα ἀπὸ 40 χιλιάδας γάλλους ἀπέρασαν εἰς τὴν Λαλματίαν μὲ
ἀπόφασιν, ὡς λέγουν, νὰ ἀπεράσουν ἀπὸ τὴν Σκόνδραν καὶ ἀπὸ τὰ περι-
γιάλια τῆς Ἀλβανητίας νὰ ἔλθουν νὰ βοηθήσουν τὰ Νησιά καὶ τοὺς Κο-
ρσφούς, καὶ ἐτοῦτο εἰς τὸν τρόπον ὁποῦ μοῦ τὸ γράφει φαίνεται νὰ εἶναι
βέβαιον.

Τὴν περίληψιν τῶν γαζέτων τῆς Νεαπόλεως ὁποῦ ἔχωμεν εἶναι ὅτι ὁ γε-
νεράλ Σεβαστιανὸς ὁποῦ ἦτον μίαν φορὰν ἐλτζῆς εἰς τὴν πόλιν ἐπήρην τὴν
Σηβήλιαν ὁποῦ ἦτον τὸ τάχι τῆς Λιοικίσεως τῶν Ἰσπανιόλων, καὶ ἀπὸ ἐκεῖ
ἔπιασαν ἀπὸ τὴν ἀνδαλουσίαν ἕως εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ἐπήρην τὴν μαλάγαν,
καὶ ἄλλας πολλὰς πολιτείας καὶ κοντολογῆς ὅπου παρησιάζονται οἱ Φραν-
τζέζοι προσκυνοῦν οἱ Ἰσπανιόλοι ἔξω ἀπὸ τὸ Πορτογάλλο ὁποῦ ἀκόμι δὲν
ἐκινήθησαν, τὸν πρόγονόν του ὁποῦ τὸν εἶχε Προίγκηπα τῆς Ἰταλίας τὸν
ἔκαμεν μέγαν Δοῦκα τοῦ Φραγκφόρτ ὁποῦ κατὰ τὸ σύστημα ὁποῦ εἶχεν
δώση εἰς τὴν ἐνωσιν τοῦ ῥήνου ἦτον ὁ προεδρεύων ἡγεμὼν ἐπάνω εἰς
ὄλονς τοὺς βασιλεῖς τῆς ἐνώσεως τοῦ ῥήνου, δηλαδὴ εἰς τὰ τζιριάκια του.

Ἄξιον σημειώσεως εἶναι ἓνα νέον ὁποῦ γράφουν ἀπὸ τὴν σαξωνίαν
ἀπὸ τὰς 13 Φεβρουαρίου ὁ σάξων βασιλεὺς τους, καθὼς ἰξεύσετε, εἶναι καὶ
μέγας Δοῦξ τῆς Βαρσαβίας. Λέγουν λοιπὸν πὼς εἶναι ὀλίγος καιρὸς ὅτι
εἰς τὰ σύνορα τῆς ὤωσσίας ὁποῦ συνορεύει μὲ τὸ δονκάτον τῆς Βαρσαβίας
ἄνοιγαν οἱ ὤωσσοι μὲ μεγάλην ἐξέτασιν ὅλας τὰς γραφὰς ὁποῦ ἀπερνοῦ-
σαν ἀπὸ τὴν σαξωνικὴν λεχίαν διὰ τὴν ὤωσίαν, καὶ ὅτι ἓνα μεγάλο σῶμα

όουσσών είχε φθάσει εις τὰ σύνορα τῆς Βαρσαβίας || ἐπάνω εις τὸν ποταμὸν Μπούγ καὶ ὅτι οἱ ὁούσσοι ἔξω τῶν συνθηκῶν νὰ εἶχαν κάμει μοιρὰ τὸ βιὸ ἐνὸς μεγαλωσιάνου λέχον ἀπὸ τὴν Βαρσαβίαν, ὅπου εἶχεν τόπους εις τὴν λεχίαν τῆς ὁωσσίας. ἐτούτην τὴν εἴδησιν τὴν εισφέρουν εις τὴν σαξωνίαν πὼς τάχα τὸ ἔλεγεν μία γαζέτα τῆς ὀλάνδας, καὶ αὐτοί, δηλαδὴ οἱ σάξωνες, θέλουν νὰ τὴν ἀναιρέσουν λέγοντες ὅτι δὲν εἶναι ἀλήθεια ὅπου ἄνοιξαν οἱ ὁούσσοι τὰς γραφὰς καὶ πὼς ἀληθινὸν ἦτον διὰ τὰ ὁωσσικὰ στρατεύματα ὅπου ἤλθαν εις τὸ Μπούγ ὅμως αὐτὰ ἀπέρασαν ὕστερον διὰ τὴν Βλαχομπογδανίαν καὶ πὼς ἔνα τοιοῦτον δὲν ἱμπορεῖ νὰ εἶναι διὰ τὴν μεγάλην ἁρμονίαν ὅπου ἀπερᾶ μεταξὺ φραντζας καὶ ὁωσσίας. Ἰσως ἐτούτο νὰ εἶναι ψεῦμα, ἱμπορεῖ ὅμως νὰ εἶναι καὶ ἀλήθεια καὶ νὰ θελήσουν μὲ πολιτικὸν τρόπον νὰ τὸ σκεπάσουν.

Γράφουν πρὸς τούτοις εις τὴν γαζέταν βιέννης ὅτι ἀπὸ εἰδήσεις ὅπου ἔχουν ἀπὸ Κωνσταντινούπολιν ἢ ὑψηλὴ πόρτα ἔδωσεν προσταγὴν νὰ φυλαχθοῦν καλὰ τὰ κάστρα ἀπὸ τὰ Δαρδανέλια καὶ πὼς ὅλο ἔνα δουλεύουν τὴν εἰρήνην μὲ τοὺς ὁούσσους, μὲ τὸ μέσον τοῦ ἐλτζῆ τῆς φραντζας.

Ἀκόμη μία φλότα Ἑγγλέζικη μὲ στρατεύματα ἦτον ἔτοιμη νὰ μισεύσῃ ἀπὸ τὴν σικελίαν, ὡς ἔλεγον, ἢ διὰ τὸν Μωρέαν ἢ διὰ τοὺς Κορυφούς.

6

Kent Archives Office
U471 C124

Collendisime Charissimeque (sic) Amice!

Summo gaudio animi mei percepi notitiam reditus sui ad has partes, apropinquationemque (sic), precipue vero ad Insulam Ionii maris Zakynthum.

Certe notitia hac inflammavit, vivacemque redidit imaginationem meam, que opinabatur presentem illam tuam collendam faciem videre. Sed pro dolor! illusio erat! Gaudium enim in tristitiam reversum est eodem momento; quo sensi apropinquasse te, ut discenderes, et non ut huc adventares, et per hoc com[m]issum fefellisem spem te revidendi juxta colloquium nostrum hic habitum.

Attamen rogo me non oblivisse; ut ego semper tui memor ero, certus sis.

A Docto viro Holland nimis contentus sum, qui et has litteras meas

tibi daturus sit; quarum responsionem cum signis sinceris nostra amicitia summa cum anxietate exspectando maneo.

Excellentia tua

1813 Martis 27 Ioannina

Sincerus Amicus

Aly Vesir

7

Ἀναγκωστική Ἐταιρεία Κερκύρας
Φ. Π. 6

Ἐκλαμπρότατε κύριε!

καὶ μετὰ τὴν ἐρώτησιν τῆς ποθητῆς μοι ἀγαθῆς ὑγείας τῆς τὴν εἰδοποιῶ, ὅτι μὲ χαρᾶν μου ἔμαθα τὸν ἐρχομὸν τῆς εἰς αὐτὰ τὰ μέρη, καὶ εἶχα μεγάλην εὐχαρίστησιν, ἂν ἦτον τρόπος, νὰ λάμβανε τὸν κόπον νὰ ἐρχονταν καὶ εἰς τὸ σπίτι μου, καὶ μὲ αὐτὸ ἤθελε μὲ ὑποχρεώσει, ὡσὰν ὁποῦ χαίρομαι ὅταν δέχομαι φίλους εἰς τὸ σπίτι μου, καὶ μάλιστα τὴν ἐκλαμπρότητά της. ὄχι καὶ ἀπὸ τὰ ἰντερέσα της βιάζεται νὰ μὴν τὸ ἀκολουθήσῃ. τῆς εὐχομαι καλὸν κατευόδιον καὶ εὐτυχή ἐπιχειρήματα παρακαλῶντας της νὰ μοῦ γράφῃ συχνὰ φανερώνοντάς μοι τὰ περὶ τῆς ὑγείας της νὰ χαίρομαι.

Ἐπειδὴ καὶ ἔχω δύο νέους μὲ πνεῦμα ἀγαποῦσα νὰ τὰ στείλω τῆς ἐκλαμπρότητός της νὰ τὰ βάλῃ εἰς κανένα σχολεῖον διὰ νὰ σπουδάξουν τὴν τέχνην τῆς μηχανικῆς εἰς κατασκευὴν κανονίων καὶ ἄλλων σιδηρικῶν ὀργάνων. εἰς τὸ ὁποῖον φιλικὸν ζήτημά μου παρακαλῶ τὴν ἐκλαμπρότητά της νὰ μὲ προφθάσῃ ὅσον τάχιστα μὲ τὴν τιμίαν της ἀπόκρισιν καὶ μένω μὲ εἰλικρινὴν ἀγάπην

*φίλος τῆς εἰλικρινῆς
Βεζὺρ ἀλὴ πασιᾶς*

τῶ ἐκλαμπροτάτῳ καὶ [ἀκρι]βῳ μοι φίλῳ κυρίῳ κυρίῳ μιλόσοδ Νόρθ.
1813 Ἀπριλίου 9

8

Kent Archives
U471 C114/30/1

Eccellenza

Se io ho professato sempre per il di lei degno soggetto la più perfetta considerazione, spero che non mi neghera questa nobile Testimonianza, poiche non dubbito, che l'abbia ben conosciuta.

Non dovrebbe certamente aversi scordato nequal l'espontanea sua promessa di non lasciarmi deluso d'ogni quel tratto delli desiderabili suoi riscontri, che mi riusciran[n]o sempre di tutta compiacenza.

Ma in outa tutto ciò mene ritrovo intieramente privo de suoi graditti caratteri, i quali nel mentre che mi averebbero consolato colla lietta notizia del di lei ottimo stato, me ne accerterebbero anco della continuazione della sua Carra amicizia, che molto peggio.

Voglio però credere, che lei sta bene, e che il suo silenzio ne provenga da occupazioni, e non mai da verun altro motivo, e che la nostra amicizia è ferma, e costante, e per ciò la prego anche in dimostrazione di questo, ritrovandosi presentamente in situazione a poter essermi utile, nelle attuali politiche circostanze, prestarsi possibilmente a mio favore, per il che le proffesserò eterna Grattitudine.

E con perfetta stima ho il piacere d'essere

Li 11/23 7bre 1814 Gianina

*di Vostra Eccellenza
sincero amico
Visir Ali Pascia*

*A sua Eccelenza
Lord North
in Londra*

Kent Archives
U471 C115/44

Ἐκλαμπρότατε κύριε Νόδ

Εὐχαρίστως ἐδέχθην τὴν ἔντιμον γραφὴν τῆς σημειωμένην κατὰ τὸν προπροελθόντα Ἰαννουάκιον καὶ εἶδον τὰς ἐν αὐτῇ φιλικὰς καὶ εὐκρινεῖς πρὸς με ἐκφράσεις τῆς περὶ τῶν ὁποίων τῇ μένῳ πολλὰ ὑπόχρεως.

Μὲ δυσαρέσκειάν μου τὴν ἀκούω μαζοῶν ἀπὸ τὰς πολιτικὰς ὑποθέσεις ἀλλ' ἐλπίζω ὀλίγηρα νὰ λάβω τὴν εὐχαρίστησιν εἰς τὸ νὰ τὴν ἀκούσω εἰς ὑπουργήματα καὶ βαθμοὺς πρόποντας εἰς τὸν χαρακτήρα τῆς καὶ εἰς τὴν ἀξιότητα τοῦ ὑποκειμένου τῆς ὥστε δουλεύοντας ἐν αὐτοῖς πιστῶς καὶ ἀξίως τὴν Βρετανικὴν Διοίκησιν θέλει ἔχει τὴν εὐκαιρίαν διὰ νὰ συντρέχη καὶ εἰς τὰς χρεῖας καὶ ἐπιθυμίας τῶν φίλων τῆς.

Χρεῖαν ἔλαβον διὰ νὰ πέμψω εἰς Λόνδρον τὸν πιστόν μου ὑπηρέτην Σεήτ ἀχμέτ ἐφένδην μὲ ἐπαγγελίαν ἀπὸ μέρους μου πρὸς τὴν Βρετανικὴν Διοίκησιν καὶ μὲ τὴν ἐλπίδα τῆς ἄχρι τοῦδε ἐπιστροφῆς τῆς ἐκλαμπρότητός τῆς λαμβάνω τὴν ἐλευθερίαν διὰ νὰ τὸν συστήσω εἰς τὴν ἀγάπην τῆς καὶ εἰς τὴν δυνατὴν φιλικὴν συνδρομὴν τῆς εἰς ὅποιανδήποτε χρεῖαν τοῦ καὶ μὲ ὑποχρεῶναι μεγάλως.

Ὅσον δὲ διὰ τοὺς δύο νέους διὰ τοὺς ὁποίους εἰς τὴν ἐν Ἰωαννίνοις ἄμεσον συνομιλίαν μας εἶχεν ἐξηγηθῆ πρὸς τὴν ἐκλαμπρότητά τῆς ὅτι ἐπεθύμουν νὰ πέμψω εἰς Λόνδρον διὰ νὰ ἤθελε ἐπιμεληθῶσιν εἰς κάποιας τέχνης τῶν ὁποίων ἡ χοῆσις μοι εἶναι πολλὰ ἀναγκαῖα ἐνταῦθα, ἐπειδὴ ἀπὸ καλωσύνην τῆς μὲ τὴν ὑστέραν αὐτὴν γραφὴν τῆς μοι δίδει τὴν ἐλευθερίαν διὰ νὰ τὴν ἐνοχλήσω μὲ τὸ βάρος αὐτῶν ἰδού ἐξαποστέλλω αὐτοὺς εἰς τὴν συνοδίαν τοῦ ὀρθέντου ἡμετέρου Σεήτ ἀχμέτ ἐφένδη ὀνομαζομένους τὸν μὲν Παναγιώτην Διαμαντῆ Τζουκαλᾶ || τὸν δὲ Γεώργιον Τζοῦρον, τοὺς ὁποίους παρακαλῶ νὰ δεχθῆ φιλοφρόνως καὶ νὰ φροντίσῃ τὴν γύμνασίν των εἰς τέχνας κατασκευῆς δουφεκίων, κανονίων, βομβάρδων, βάλων, σιδηροεργαλείων τῆς ἀθλητικῆς καὶ σχεδὸν κάθε εἴδους ὁργάνων πολεμικῶν τῶν ὁποίων ἡ χοῆσις μοι εἶναι ἀναγκαιοτάτη. ἂν αὐτοὶ μὲ τὸν καιρὸν ἀποκτήσων εὐφρεῖαν τόσην ὥστε νὰ ἠμπορέσουν νὰ γυμνασθῶσιν καὶ εἰς κάμμιναν ἄλλην τέχνην αὐτὸ θέλει εἶναι ξεχωριστὸν τους προτέρημα. ἢ πρώτη ὁμως ἐπιμελεία των θέλει εἶναι εἰς τὰς ἄνω σημειωμένας τέχνας καὶ εἴθε νὰ φανῶσιν ἄξιοι τῆς ἐπιθυμίας μου καὶ τῆς φροντίδος τῆς.

Ἄς μοι χαρίσῃ ἡ ἀγάπη τῆς τὴν συγγνώμην διὰ τὴν ἐλευθερίαν ὁποῦ

ἔλαβον εἰς τὸ νὰ τῇ δώσω τοιοῦτον βάρος, ὁμολογῶντας πάντοτε τὴν ὑποχρέωσίν μου καὶ ἐπιθυμῶντας τὴν εὐκαιρίαν εἰς τὸ νὰ τὴν δείξω καὶ πραγματικῶς εἰς περιστάσιν ὅπου ἤθελε δεηθῆ νὰ φανῶ χρήσιμος εἰς κάθε δυνατὴν μοι ἐπιθυμίαν τῆς ἐκλαμπρότητός της, καθὼς ἔχω τὴν τιμὴν νὰ διακηρύττωμαι μὲ ὅλην τὴν ὑπόληψιν

Πρόβεξα 14/26 Ἀπριλίου 1815

τῆς ἐκλαμπρότητός της
φίλος εἰλικρινῆς καὶ ἔκθυμος
ὁ Βεζῆρ Ἀλῆ Πασᾶς
Ἰωαννῶν κ.τ.τ.

Πρὸς τὸν Ἐκλαμπρότατον κέριον Νόρδ.
Ἐν τῇ Λόνδρα.